

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
INSTITUT D'ESTUDIS DEL BAIX CINCA
ASSOCIACIÓ CULTURAL DEL MATARRANYA

JORNADES DE LA SECCIÓ FILOLÒGICA
DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
A LA FRANJA (CALACEIT I FRAGA)

(17 i 18 d'octubre de 1997)

BARCELONA • CALACEIT • FRAGA
1999

JORNADES DE LA SECCIÓ FILOLÒGICA
DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
A LA FRANJA (CALACEIT I FRAGA)

(17 i 18 d'octubre de 1997)

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
INSTITUT D'ESTUDIS DEL BAIX CINCA
ASSOCIACIÓ CULTURAL DEL MATARRANYA

JORNADES DE LA SECCIÓ FILOLÒGICA
DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
A LA FRANJA (CALACEIT I FRAGA)

(17 i 18 d'octubre de 1997)

BARCELONA • CALACEIT • FRAGA
1999

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Institut d'Estudis Catalans. Secció Filològica. Jornades

(8es : 1997 : Calaceit i Fraga)

Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a la Franja

Referències bibliogràfiques. Índex

ISBN 84-7283-456-5

I. Vallverdú, Josep, ed. II. Institut d'Estudis del Baix Cinca

III. Associació Cultural del Matarranya IV. Títol

1. Català — Franja de Ponent — Congressos

804.99(465.2) (061.3)

L'edició d'aquesta obra
ha estat a cura de Josep Vallverdú,
membre de l'Institut d'Estudis Catalans

© 1999, dels autors de les ponències

Propietat d'aquesta edició:

Institut d'Estudis Catalans. Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Institut d'Estudis del Baix Cinca. Av. de la Constitució, s/n. 22250 Fraga

Associació Cultural del Matarranya. Carrer Pla, 4. 44610 Calaceit

Primera edició: setembre 1999

Tiratge: 600 exemplars

Compost per ATM producció, SL

Gran Via de Carles III, 86, Torre Est. Local 11. Edificis Trade. 08036 Barcelona

Imprès a Limpergraf, SL

Polígon industrial Can Salvatella. Carrer de Mogoda, 29-31. 08210 Barberà del Vallès

ISBN: 84-7283-456-5

Dipòsit Legal: B. 36391-1999

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, i la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec públics, les quals infraccions resten sotmeses a les sancions establertes per la llei.

TAULA

Sigles emprades pels autors	7
Presentació, <i>per Joan A. Argenter</i>	9
Les relacions de l'Institut d'Estudis Catalans amb la Franja, <i>per Jordi Carbonell</i>	11
La importància lingüística de les zones de frontera: la regió del Matarranya, <i>per Joaquim Rafel i Fontanals</i>	17
Història de la llengua catalana a la comarca del Matarranya, <i>per Joaquim Monclús i Esteban</i>	47
L'ensenyament de la llengua catalana a l'Aragó, <i>per M. del Carme Alcover i Pinós</i>	59
El parlar de Calaceit (comparat amb el de la Terra Alta), <i>per Miquel Blanc</i>	67
Situació actual del català a l'Aragó des del punt de vista politicojurídic: treballs i dictamen elaborat per la Comissió especial sobre la política lingüística de les Corts d'Aragó, <i>per Josep M. Becana Sanahuja</i>	75

Els dialectes davant el model, <i>per Ramon Sistac</i>	81
Aproximació a la literatura catalana de la Franja, <i>per Josep A. Chauvell</i>	87
El lèxic esmorteït de la parla de Fraga, <i>per Josep Galán</i>	95
L'organització administrativa del Consell de Fraga en els primers anys del segle XVI: contribució a l'estudi del lèxic, <i>per M. Rosa Fort i Cañellas</i>	103
Dinàmica de la llengua i imatge normativa, <i>per Joan A. Argenter</i>	121
Índex onomàstic	125

SIGLES EMPRADES PELS AUTORS

ACA	Arxiu de la Corona d'Aragó
AHN	Arxiu Històric Nacional (Madrid)
AIEC	<i>Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans</i>
BHGBA	<i>Boletín de Historia y Geografía del Bajo Aragón</i>
BOE	<i>Boletín Oficial del Estado</i>
COU	curs d'orientació universitària
DCVB	<i>Diccionari català-valencià-balear</i> (Antoni M. Alcover i Francesc de B. Moll)
DECat	<i>Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana</i> (Joan Coromines)
DGA	Diputació General d'Aragó
ER	<i>Estudis Romanics</i>
EUFP	Escola Universitària de Formació del Professorat
IEC	Institut d'Estudis Catalans
MEC	Ministeri d'Educació i Ciència
SPLC	Seminari Permanent de Llengua Catalana
TV3	Televisió de Catalunya, canal 3
TVC	Televisió de Catalunya, SA

PRESENTACIÓ

Aquest llibre aplega tots els treballs que foren presentats en les sessions acadèmiques de les Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a la Franja de Ponent els dies 17 i 18 d'octubre de 1997, a les localitats de Calaceit i Fraga, respectivament. La primera sessió tingué lloc a la seu de l'Associació Noesis i la segona al Palau Montcada, on una sala d'actes plena de gom a gom palesava l'interès que aquests desplaçaments de la Secció Filològica fora de Barcelona solen despertar entre les persones que arreu del domini lingüístic en reconeixen la transcendència simbòlica i l'efectivitat pràctica, en la mesura que contribueixen a una més gran projecció pública de la institució i a un coneixement més directe de la realitat lingüística i de les preocupacions de la nostra gent en relació amb la llengua comuna, la parla secular i les manifestacions culturals que, tant l'una com l'altra, vehiculen.

De fet, les contribucions aquí recollides són una acta més o menys fidel —el col·loqui i l'espontaneïtat del moment s'hi fan esmunyedissos— de l'aspecte acadèmic de les Jornades. Gosaria afirmar que, com s'ha anat esdevenint sovint en tots aquests desplaçaments de la Secció Filològica, tan importants com aquestes contribucions de caràcter erudit o reflexiu són els contactes informals establerts —adés esdevinguts vincles duradors— amb la gent del país, estudiosos locals o persones compromeses en qualsevol mena d'activitat d'ensenyament o promoció de la llengua en l'àmbit local. I això també és aplicable als contactes més formals amb les autoritats locals de Calaceit i Fraga.

En nom de la Secció Filològica vull expressar l'agraïment a totes aquelles persones que contribuïren a fer d'aquestes Jornades un acte de comunicació reeixit. D'antuvi, als companys de la Secció que assumiren l'organització de les Jornades i als que hi actuaren com a ponents; segonament, als col·legues externs a la Secció que ens acompanyaren i hi actuaren també com a ponents, havent-se desplaçat en alguns casos de la seva residència o lloc de treball habituals. En tercer lloc, a les persones que actuaren com a enllaços locals

en l'organització de les Jornades i ens hi assessoraren, especialment els senyors Josep Galán, de l'Institut d'Estudis del Baix Cinca, i Joaquim Monclús, de l'Associació Noesis. També als batlles de Fraga, senyor Vicente Juan, i de Calaceit, senyor Fernando Latorre, que contribuïren de grat a la preparació i desenvolupament de les Jornades i ens reberen als respectius ajuntaments. Les visites al Museu Etnogràfic de Fraga i a la Vil·la Fortunatus tingueren un gran interès cultural, però l'atenció i la bonhomia amb què hom ens regalà, tant a Fraga com a Calaceit, resten impagables. Finalment, faig extensiu l'agraïment al públic que assistí a les sessions acadèmiques i hi participà, i a les associacions que han col·laborat en la coedició del llibre.

Quant als temes que s'hi tracten, responen a interessos i percepcions prou compartits. Un dels temes percebut com a prioritari és el de la variació dialectal, adés considerada intrínsecament (Rafel, Galán), adés comparativament amb d'altres dialectes propers (Blanc) o amb el model normatiu (Sistac, Argenter). Sovint aquests estudis remarquen les conseqüències de la frontera (Rafel, Argenter). No hi falten estudis diacrònics, que, tot desentranyant la macrohistòria (Monclús) o la microhistòria (Fort), ens en mostren les repercussions onomàstiques o lexicals, respectivament. Des del punt de vista de l'experiència viscuda, amb una forta implicació personal i un to desenfadat, hom ens dóna un tast de l'«esmorteïment» del lèxic fragatí, en una presentació d'un important recull lexical (Galán). Pel que fa als aspectes cultural, social i polític, hom ens presenta, respectivament, una ressenya de l'activitat literària de la Franja (Chauvell), del desplegament de l'ensenyament del català i del seu estat actual (Alcover), i també de la iniciativa parlamentària en el terreny de la política lingüística (Becana). Les relacions històriques de l'IEC amb la Franja (Carbonell) i la política de la llengua de l'IEC (Argenter) aporten unes nocions entorn d'algunes actuacions del passat i algunes previsions de futur des d'una perspectiva institucional.

Es pot ben afirmar, doncs, que els temes de què s'ocuparen els ponents reflecteixen amb encert el ventall de preocupacions que genera espontàniament la particular situació lingüística, sociolingüística i sociopolítica que afecta la població que viu en els municipis i llogarets d'aquest territori que hom ha denominat la Franja de Ponent, la Franja d'Aragó o simplement la Franja. Aquestes denominacions poden semblar tal vegada insatisfactòries per més d'un concepte, però el cert és que aquests territoris i població presenten unes característiques específiques —de la mena suara esmentada— ben reals. I, al capdavall, és de la realitat que cal parlar, i no dels noms que li puguem posar (tot i que decidir qui té dret a posar noms a la realitat és una qüestió que té molt a veure amb la realitat tal com és i tal com la volem construir).

JOAN A. ARGENTER
President de la Secció Filològica

LES RELACIONS DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS AMB LA FRANJA

Les relacions de l'Institut d'Estudis Catalans amb la Franja no poden ser unes relacions polítiques, perquè ni la Franja té entitat política ni l'Institut és més que una entitat cultural. Només poden ser culturals. Poden ser, també, institucionals, i el fet que aquestes Jornades tinguin lloc a Calaceit, a la seu de la Fundació Noesis, és indicatiu de les excel·lents relacions entre les dues institucions.

Tanmateix, la tasca de l'IEC, creat el 18 de juny de 1907 –ara fa noranta anys–, és la superior investigació cultural i aquesta tasca es desenvolupa en dues línies: d'una banda, l'estricta recerca a la Franja o en terres que concerneixen, en tot o en part, la Franja; de l'altra, la publicació dels resultats de les recerques, siguin promogudes per la nostra institució o no ho siguin. Allò que és clar és que l'interès científic de l'Institut ha abraçat ja des dels seus orígens i per estatut, però també per voluntat dels seus membres, tot el domini lingüístic català i, doncs, també les terres de la Franja. I des del primer volum de l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, publicat el 1907, l'interès per la recerca i la publicació d'estudis sobre aquest tema ofereix una àmplia gamma.

Si inicialment la temàtica de l'Institut es referia a temes històrics i arqueològics, a partir de la seva ampliació del 14 de febrer de 1911 s'eixampla amb la creació, al costat de la Secció Històrico-Arqueològica, de les seccions Filològica i de Ciències, i el 1968, amb la de Filosofia i Ciències Socials. Passada la maltempada de la dictadura franquista, el Reial decret 3118/1976 atorgà «reconeixement oficial a l'Institut d'Estudis Catalans com a corporació acadèmica, científica i cultural [...], l'àmbit d'actuació de la qual s'estendrà a les terres de llengua i cultura catalanes.» El 25 d'abril de 1988 són aprovats uns nous Estatuts en virtut dels quals la Secció de Ciències es divideix en Secció de Ciències i Tecnologia i Secció de Ciències Biològiques. Al costat de les cinc seccions actuals, han estat creades, al llarg de la seva

història, una trentena de societats filials, que van de la Societat Catalana de Biologia, la més antiga (1912), fins a la Societat Catalana d'Estudis Hebraics (1995).

La gran amplitud de temes que són objecte de recerca a les diverses seccions fa que sigui impossible d'enumerar ací tots els treballs que fan referència a la Franja. Entre les obres de temes científics em limitaré a mencionar algunes publicacions: la *Flora de Catalunya*, de Joan Cadevall (sis volums, 1913-1937), la *Fauna de Catalunya*, dirigida per J. M. Bofill i Pichot (deu volums, entre 1914 i 1934), els nombrosos treballs de botànica, de zoologia, de geologia, d'hidrologia, apareguts en el centenar de volums dels «Arxius de la Secció de Ciències» —a títol d'exemple citaré *Els noms catalans dels bolets*, de Francesc Masclans (vol. LIV, 1975), *l'Estudi climàtic i balanç hídric de la conca de la Noguera Ribagorçana*, de Josep A. Plana i Castellví (vol. LXXIX, 1977) o *Una taula dels temps geològics*, d'Oriol Riba i Salvador Reguant (vol. LXXXI, 1986)— o bé obres de cooperació internacional com la *Cartografia de briòfits*, de la qual l'IEC publica la part de la península Ibèrica i les illes Balears, Canàries, Açores i Madeira, sota la direcció de Creu Casas i amb diversos col·laboradors. Entre les més de mil cinc-cents publicacions de l'IEC, n'hi ha força d'altres que d'una manera o d'una altra tenen interès, directe o indirecte, per a les comarques de la Franja. Tanmateix, hi ha dos camps que caldria analitzar més detingudament: l'arqueologia i la lingüística.

Des d'un bell començament, quan només s'ocupava d'història i d'arqueologia, l'IEC es va interessar per les terres de la Franja i, en especial, per les del Matarranya. Així, des del 30 d'agost fins al 14 de setembre de 1907, una comissió formada per J. Puig i Cadadalch, Guillem M. de Brocà, Josep Gudiol i Josep Goday porta a terme una missió arqueologicojurídica que estableix contactes i programes d'estudi des de la Vall d'Aran a l'Ebre, entre la Noguera Pallaresa i el Cinca, i inicia una relació duradora a Calaceit amb el prehistoriador Joan Cabré. La primera publicació de l'IEC, *l'Anuari del 1907*, ja ofereix un informe sobre les excavacions d'estacions ibèriques titulat «Excavacions a Calaceit» (p. 469). Aleshores s'inicia una tasca que s'expandirà amb la creació del Servei d'Arqueologia, dirigit per P. Bosch i Gimpera, que farà familiars a tots els estudiosos del món noms de Calaceit com el tossal de Sant Antoni, les Ombries, el tossal Redó, la vall de la Cabrera, el Villalong, la Clota, les Ferreres, la font de n'Oró, la vall Trobada, etc. I no solament de Calaceit, també de Massalió (les Escodines, el Piuró del Barranc Fondo, Sant Cristòfol, el mas de Magdalenes), de Cretes (els Castellans), de la Vall del Tormo (la torre Cremada), de Caseres, a la dreta de l'Algars (torre Alta, la Gessera), etc. Els voluminosos anuals de l'Institut, des del 1907 (vol. I) fins al 1931 (vol. VIII, darrer publicat), són plens de reports sobre la febril activitat excavadora de Bosch i Gimpera, de Llorenç Pérez Temprado, de J. de C. Serra i Ràfols, de T. de Aranzadi, etc. i d'articles com el de Josep Pijoan sobre «La ceràmica ibèrica d'Aragó» (AIEC, vol. II, 1908). Però, més important encara que l'extensió de les excavacions i el volum de

les troballes, és la identificació d'aquesta zona com un centre cultural que dona lloc a una ceràmica original diferent de la que es desenvolupa a les altres estacions ibèriques més al sud i que constitueix un punt de referència per als estudis posteriors i no solament per als de l'IEC.

L'interès de l'Institut abraça –ja ho hem dit– totes les terres de llengua catalana, però, durant la primera meitat del segle el Matarranya constitueix una de les zones preferents en la recerca arqueològica des de l'edat dels metalls al període romà, passant per l'estudi del món ibèric. La figura internacional de Pere Bosch i Gimpera n'és molt representativa, però no podem oblidar l'atenció que J. Puig i Cadafalch, Antoni de Falguera i Josep Goday dediquen a monuments significatius com el sepulcre en forma de temple de Lucius Emilius Lupus, que es troba a Favara i és dels més ben conservats del seu tipus.

La guerra del 1936-1939 i el seu desenllaç inicien un període negre, no solament per a l'IEC, sinó també per a la cultura catalana en general. El Servei d'Arqueologia i la Biblioteca de Catalunya són absorbits per la Diputació de Barcelona franquista. Aquell brillant període cultural anterior a la guerra té una interrupció. Les relacions de l'Institut amb la Franja i amb moltes altres zones del domini lingüístic català en patiran les conseqüències.

Les activitats de l'IEC no es limitaven a l'arqueologia. El 1911, amb la creació de dues noves seccions, sobretot amb la formació de la Secció Filològica, un nou motiu de relació entre l'Institut i les terres de la Franja dona lloc a relacions estretes. La llengua era i és un aspecte de la cultura que ens és comuna. I la tasca de l'IEC a establir-ne la normativa ha repercutit arreu: també, doncs, a la Franja.

Les *Normes ortogràfiques* de l'IEC, del 1913; el *Diccionari ortogràfic*, publicat el 1917 sota la direcció de Pompeu Fabra; la *Gramàtica catalana*, del 1918, i el *Diccionari general de la llengua catalana*, del 1932, elaborats per l'il·lustre president de la Secció n'han estat fites importants.

Avui, «tenir cura de l'estudi de la llengua, establir-ne la normativa i vetllar perquè el seu procés normalitzador sigui coherent arreu del seu àmbit lingüístic» són finalitats que estableix l'article 2 dels Estatuts de l'Institut. Les propostes per a un estàndard oral (1990: fonètica; 1992: morfologia) i la publicació del diccionari normatiu (1995) són etapes en aquesta tasca. També són significatives les formes normatives dels noms de lloc, entre les quals hi ha les de la Franja, aprovades el 15 de desembre de 1995.

Al costat de l'obra normativa, la Secció Filològica de l'Institut ha desenvolupat estudis científics sobre la llengua catalana. Presidida primer pel canonge mallorquí Antoni M. Alcover i després per Pompeu Fabra, la Secció va estimular estudis dialectals sobre la Franja, al costat dels d'altres territoris de la llengua. En aquest sentit, la «Biblioteca Filològica» i el *Butlletí de Dialectologia Catalana* són significatius de la feina feta els quatre primers decennis del segle. El volum IV de la «Biblioteca Filològica» consisteix en el treball de mossèn Antoni Griera *La frontera catalano-aragonesa*:

Estudi geogràfico-lingüístic (1914) i els volums VI i IX, sota el títol genèric d'*Estudis romànics*, contenen treballs que interessen la Franja. El títol *Estudis Romànics* serà reprès, a partir del 1947, per a encapçalar la revista dirigida per Ramon Aramon i Serra. El *Butlletí de Dialectologia Catalana*, del qual surten vint-i-quatre volums fins al 1937, aparegut en plena guerra, conté no solament estudis generals que concerneixen la llengua de la Franja en general, sinó treballs específics: «Del català de Fraga», de Pere Barnils (vol. IV, 1916); «La frontera del català occidental», d'Antoni Griera (vol. VI, 1918; vol. VII, 1919); «Dialectes catalans», de Pere Barnils (vol. VIII, 1919); «Vocabulari de Penarroja», de M. Pallarès (vol. IX, 1921). També tenen interès per la proximitat del territori analitzat els «Materials per a l'estudi dels parlars aragonesos. Vocabulari», de Josep M. de Casacuberta i Joan Coromines (vol. XXIV, 1936). Dins l'*Atlas lingüístic de Catalunya*, de mossèn Griera, els quatre primers volums del qual són publicats per l'Institut, hi ha una desena de poblacions de la Franja.

És cert que no tots aquests treballs tenen el mateix valor científic: per exemple, les deficiències en l'obra de Griera són conegudes. En el seu conjunt revelen, però, que la Secció Filològica de l'Institut s'interessà de seguida per la realitat lingüística de la Franja.

I no solament el flux ve d'orient cap a occident, sinó que també hi ha col·laboracions en sentit invers: per exemple, cal mencionar que, entre els primers col·laboradors locals que aportaven materials per al gran diccionari històric i dialectal que l'IEC començà a preparar sota la direcció de Pompeu Fabra i quedà interromput amb la guerra del 1936-1939, hi havia Santiago Vidiella, de Calaceit. D'aquest diccionari, no n'han sortit més que unes primeres proves d'impremta, però té la importància d'haver estat utilitzat en la confecció del *Diccionari general de la llengua catalana* de Pompeu Fabra.

Les relacions personals entre membres de l'Institut i la Franja han continuat després de la guerra, bé que el resultat de llurs recerques no hagi estat publicat sempre per la nostra institució: els noms de Joan Coromines, de Manuel Sanchis Guarner, de Joan Veny i de Joaquim Rafel, tots quatre membres de la Secció Filològica, són prou representatius. Però també la Secció Filològica ha publicat treballs lingüístics que concerneixen els parlars de la Franja, apareguts dins la revista *Estudis Romànics*: «Le subjonctif en -o- du catalan occidental», de Jacques Allières (ER, vol. XII, 1963-1968), i sobretot «El parlar de la Codonyera», la sòlida i important contribució del professor Artur Quintana (ER, vol. XVII, 1976-1980).

Darrerament, iniciada la «Biblioteca de Dialectologia i Sociolingüística», hi han aparegut treballs sobre la llengua de la Franja. Ramon Sistac, professor de la Universitat de Lleida, que participa en les presents Jornades, hi ha publicat un estudi molt seriós i extens sobre *El ribagorçà a l'Alta Llitera: Els parlars de la vall de la Sosa de Peralta*, amb una abundant bibliografia (vol. III, 1993). En un terreny més

marginal, Lluís Gimeno Betí, en el seu *Atles lingüístic de la diòcesi de Tortosa* (vol. IV, 1997), dona dades sobre Torredarques, Pena-roja i Beseit; el fet que l'any 1957 Calaceit i la seva zona foren segregats d'aquella diòcesi i annexats a la de Saragossa fa que no hi siguin inclosos.

La creació de l'Oficina d'Onomàstica de l'Institut, subsegüent a l'aprovació dels Estatuts del 1988, ha permès una tasca molt positiva en el terreny dels noms de lloc. Ja des de la promulgació del Reial decret del 1976, l'Institut havia rebut consultes i emès informes a petició de diverses entitats municipals de la Franja: em permeto de citar en especial el de Cretes. En l'època en què jo m'ocupava de l'Oficina d'Onomàstica –actualment dirigida per Josep Moran–, vaig col·laborar amb Joaquim Monclús en la preparació d'un estudi, ampli i molt documentat, sobre els noms de lloc de la dreta de l'Ebre: Monclús, de Calaceit, va fer un magnífic treball que va donar lloc a una proposta a la Secció Filològica, que aquesta va aprovar. De més a més, el 15 de desembre de 1995, la Secció va aprovar la llista de municipis de la Franja, com ja ha estat dit més amunt.

La Secció Filològica s'ha fet càrrec, així mateix, dels treballs de l'*Atles lingüístic del domini català*, sota la direcció de Joan Veny, que estan molt avançats. L'*Atles* comprèn dinou poblacions de la Franja, des d'Aiguaviva de Bergantes a Cerler (al municipi de Benasc), i des d'Eressué (al municipi de Saünc). Finalment, convé mencionar que a *Llengua & Literatura*, número 8 (1997), que acaba de sortir, hi ha un comentari crític de Ramon Sistac: «Estudis sociolingüístics sobre la Franja de Ponent» (p. 558-565).

Totes aquestes activitats són testimoniatges que, des d'aquell llunyà 1907 que va veure néixer les relacions entre l'Institut d'Estudis Catalans i les comarques de la Franja, precisament a Calaceit, l'interès de la nostra institució per aquestes terres no ha decaïgut ans al contrari. Les Jornades que avui i demà tindran lloc a Calaceit i a Fraga, sens dubte, les intensificaran.

JORDI CARBONELL

LA IMPORTÀNCIA LINGÜÍSTICA DE LES ZONES DE FRONTERA: LA REGIÓ DEL MATARRANYA

L'estudi detallat de la parla de les zones lingüísticament frontereres permet, evidentment, en primer terme, fixar de manera adequada els límits entre llengües veïnes i entre dialectes d'una mateixa llengua, però, en molts casos, permet també d'obtenir una informació excepcional sobre la naturalesa de les estructures lingüístiques o sobre certs processos que s'han esdevingut en la història de les llengües i que podem observar projectats en la realitat sincrònica en un moment determinat.

Des d'aquest punt de vista, les regions de l'alt Matarranya i de la veïna vall del Guadalupe són una zona especialment privilegiada.¹ Per una banda, l'àrea més estrictament fronterera amb el castellà aragonès ens ofereix una sèrie de fenòmens de naturalesa diversa que ens il·lustren sobre la dinàmica de l'evolució lingüística; per una altra banda, el conjunt de poblacions de parla catalana que avui pertanyen administrativament a la província de Terol constitueixen una cruïlla dialectal de gran interès. Entre els nombrosos fenòmens que podríem fer objecte de la nostra atenció per a il·lustrar això que acabo de dir, en destacaré només alguns.

Un simple cop d'ull al mapa de la zona que ens ocupa (vegeu la fig. 1) ens permet de veure que hi ha quatre localitats que es troben en primera línia en una zona de la frontera lingüística prominent cap a l'oest; són les poblacions d'Aiguaviva de Bergantes, la Ginebrosa, la Torre de Vil·la i la Codonyera. Doncs bé, aquestes quatre poblacions tenen en comú el fet de posseir un fonema /θ/ de realització

1. Fa ja bastants anys, vaig dedicar-me a estudiar la llengua d'aquesta regió del Matarranya, i és per això que no m'he pogut negar a la invitació de prendre la paraula en aquestes jornades de treball. Els aspectes fonològics d'aquests parlars donaren lloc, l'any 1973, a la meua tesi doctoral: *La lengua catalana fronteriza en el Bajo Aragón meridional. Estudio fonológico*, publicada el 1981 per la Universitat de Barcelona i l'Acadèmia de Bones Lletres.

interdental fricativa sorda, anàleg al corresponent castellà. Aquesta és la característica comuna més important exclusiva d'aquestes quatre poblacions, l'única que diferencia aquest grup de la resta de localitats lingüísticament catalanes de la zona. Mots com [ben'θiʌ] *vencill*, [biθk] *vesc*, [dre'θera] *drecera*, [kar'nuθ] *carnús*, [θe'aθ] *sedàs*, [ʌan'θol] *llençol*, poden bastar com a il·lustració d'aquest fet. Tres d'aquestes localitats (Aiguaviva, la Ginebrosa i la Torre de Vilella) presenten, al mateix temps, un cert nombre d'ocurrències d'un so dentointerdental sonor que es pot manifestar amb la modalitat fricativa [ð] o bé amb modalitats no fricatives (aproximant [ʒ] o bé oclusiva [d]) i que, en els lexemes coincidents, correspon al castellà [θ] i al català [z]. Pronunciacions com ['kolde] *colze*, [kru'ða] o [kru'ʒa] *ruzar*, [re'ða] *resar*, ['onde] o ['onðe] *onze*, ['sedde] o ['sedðe] *setze*, ['galde] *galze*, ens ofereixen una bona mostra d'aquest fenomen. Una anàlisi adequada d'aquesta situació, que no ens podem entretenir ara a justificar, ens porta a dir que el fonema interdental fricatiu sord /θ/ que podem observar avui en aquesta zona és el resultat d'una evolució fonètica autòctona i que en el seu origen té una relació estreta amb un estat antic de la fonètica catalana. Pel que fa als casos de [d] o [ð] que hem esmentat, poden ésser considerats el reflex actual d'un antic correlat sonor del fonema /θ/ que existí en català antic i que ha deixat alguna resta en la toponímia (Saldes < SALICES) i, segons interpretació de Coromines, en algun mot de la llengua general, com *espaordir*, *deixondir*.²

Un altre fenomen que té un gran interès lingüístic, perquè ens mostra un canvi fonològic, és el procés de desfonologització de /ɔ/. En el moment de fer les enquestes (1971), en la zona Y de la figura 2 havia ja desaparegut la diferència entre /o/ i /ɔ/, de tal manera que es confonien les ocurrències d'un i altre fonemes originaris i així coincidien en una mateixa pronunciació mots que en la zona de diferenciació eren distingits clarament per la diferència entre els sons [o] i [ɔ], com, per exemple, [tort] *tord* i [tɔrt] *tort* ('borní'), ['mosos] *solters* i ['mosos] *mossos* ('mossegades'), ['dona] *dóna* i ['dɔna] *dona*, ['osos] *óssos* i ['ɔsos] *ossos*, i altres. Cal remarcar que, en aquesta zona, la desaparició moderna de l'oposició entre /o/ i /ɔ/ ha comportat la confluència en una mateixa pronunciació (una *o* mitjana tancada) de les primitives ocurrències dels dos fonemes originaris, mentre que en la zona A de la mateixa figura 2, lingüísticament castellana, la desfonologització de /ɔ/ donà lloc en el seu moment a la dissociació en dos fonemes consecutius de les ocurrències originàries de /ɔ/: ['osos] *óssos*, ['wesos] *ossos*.

2. J. COROMINES, «Algunes lleis fonètiques no observades fins ara», *Estudis Romànics*, vol. III, (1951-1952), p. 201-230.

	<i>óssos</i>	<i>ossos</i>
Zona A	['osos]	['wesos]
Zona Y	['osos]	['osos]
Zona B	['osos]	['osos]

Durant la realització de les enquestes vaig tenir ocasió de comprovar, a la població de Bellmunt de Mesquí, que una jove de divuit anys no solament no distingia en la seva pronunciació entre [ɔ] i [o], sinó que no percebia la diferència que el seu pare, de seixanta anys, feia ben clarament pronunciant parelles de mots com els que acabem d'esmentar; vaig tenir ocasió, doncs, d'observar en plena evolució aquest procés de simplificació del sistema fonològic.

La línia que separa les zones Y i B, a part del valor que pot tenir pel fet de separar zones amb esquemes vocàlics diferents, se'ns presenta també com un límit important entre solucions lèxiques diverses, com es desprèn dels resultats d'un estudi exhaustiu des del punt de vista espacial que vaig realitzar sobre el lèxic de la zona. Pel que fa a l'aspecte lexical, aquesta línia se'ns presenta com la més important després de la frontera lingüística pròpiament dita; en efecte, després d'agrupar per fronteres coincidents els quatre-cents mapes que resulten (un per cada concepte) d'aquest estudi, identifiquem noranta-vuit mapes que ofereixen una frontera clara entre dos tipus lèxics o dos grups de tipus lèxics (els altres mapes presenten una distribució més variada i complexa, que no permet l'establiment de línies frontereres nítides). Aquests mapes es distribueixen de la manera següent:

	<i>Fronteres diferents</i>	<i>Mapes per cada frontera</i>	<i>Total de mapes</i>
	1	11	11
	2	3	6
	8	2	16
	65	1	65
Total	76		98

La frontera en què coincideix la distinció entre un nombre més important de tipus lèxics es correspon amb la que determina el límit entre la distinció i la confusió de l'oposició o/ɔ, és a dir, la línia que separa les zones Y i B de la figura 2. Aquests tipus lèxics són els següents:

aliento	/	alende, alè
vaso	/	tassa, got
tortilla	/	truita
perejil	/	julivert
queso	/	formatge
enviar, achuchar, arremeter	/	aventar, abornar ('atiar el gos')
pisar	/	calcigar, xafar
esto	/	això
aquello	/	allò
estrella	/	estrel
sin	/	sense

Respecte d'aquest fenomen de desfonematització de /ɔ/ hem de dir que, si bé la desaparició de la distinció fonològica entre /o/ i /ɔ/ en la parla d'aquestes localitats coincideix aparentment amb el que ocorre en castellà, almenys des del punt de vista dels esquemes fonològics, no podem relacionar la situació d'una i altra llengua; pensar que la influència castellana pot ser considerada l'origen d'aquest canvi, com apuntà Hadwiger,³ mostraria una visió molt simplista de la realitat. El seu origen s'ha de veure en una secular reacció de la llengua d'aquesta zona contra l'esquema de set vocals amb quatre graus d'obertura, que afecta particularment la distinció entre /o/ i /ɔ/. En la referència que faré d'ací a un moment als complexos fenòmens que tenen lloc en les vocals de l'ordre palatal, tindrem ocasió de confirmar aquesta tendència a simplificar el paradigma de set vocals en l'àrea que ens ocupa.

Encara que no podem allargar-nos-hi per raó del temps de què disposem, no podem deixar de fer esment del fenomen de diftongació condicionada de la vocal que correspon a una [ɛ] del català occidental, que es produeix d'una manera més o menys acusada en les vuit localitats més properes a la frontera (vall del Guadalop). En efecte, en aquestes localitats trobem pronunciacions com aquestes:

cel: [sjɛl], [θjɛl], [sial]
 cendra: ['sjɛndra], ['θjɛndra]
 guerra: ['gjɛra], [gjara]
 hereu: [e'ɾjɛw] [e'ɾjaw]
 merla: ['mjɛrɫa], ['mjɛrɫa]
 misteri: [mis'tjɛri], [mis'tjari]
 pèl: [pjɛl], [pjɛl]
 preu: [pɾjɛw], [pɾjaw]
 verd: [bjɛrt], [bjart]

La naturalesa d'aquest diftong presenta una gran varietat. El segon element oscil·la entre una [ɛ], una [ɛ̃] o una [a], mentre que el primer element oscil·la entre

3. J. HADWIGER, «Sprachgrenzen und Grenzmundarten des Valencianischen», *Zeitschrift für Romanische Philologie*, núm. XXIX, (1905), p. 712-731.

[e] i [j], o pot desaparèixer en contacte amb una consonant fricativa prepalatal: [ˈzale] (*gela*), [ˈzale] (*gel*), [arˈzala] (*argela* 'argila'), [ˈzandre] (*gendre*), [sanˈzuˈzap] (*sant Josep*). La variació en aquest fenomen es manifesta, però, no solament en la naturalesa del primer i del segon element del diftong, sinó també en el fet que en algunes poblacions (3 i 5) el diftong alterna amb la vocal originària [ɛ]. En els mapes adjunts podem observar la distribució geogràfica d'aquesta variació, tant en la fixesa de la diftongació (fig. 3), com en la naturalesa del primer element del diftong (fig. 4).

La reorganització fonològica de l'esquema vocàlic d'aquestes zones es manifesta, com hem vist, de manera diferent en l'ordre palatal i en l'ordre velar. Aquestes circumstàncies i el fet que aquests fenòmens s'hagin produït amb intensitat diferent en unes zones i en unes altres, no fa sinó confirmar l'existència d'una resistència davant el paradigma de set vocals, i, especialment, posa de manifest el llarg període d'efervescència en les zones de cruïlla lingüística, abans que no es fixen les solucions estables per a cada fenomen.

Si el temps de què disposem ens ho permetia, podríem continuar comentant una sèrie de fenòmens de caràcter fonològic i de caràcter morfològic que es donen en aquesta zona; amb els que han estat referits, però, n'hi ha potser prou per a fer-nos càrrec de la importància dels fets lingüístics que s'hi poden observar.

Ja que hem fet esment de l'extraordinària varietat del lèxic de la zona, dedicarem la nostra atenció també breument a aquest aspecte de la llengua. Els anys 1971 i 1972 vaig realitzar una enquesta lèxica de 427 preguntes a les poblacions d'aquesta zona: les 25 de la comarca del Matarranya, 4 dels Ports, 1 del Baix Maestrat, 3 de la Terra Alta i 6 de parla castellana, a la part occidental de la zona d'estudi; en total, doncs, 39 localitats. El treball es caracteritzà per l'exhaustivitat espacial, per tal com són enquestades totes les poblacions de l'àrea que és objecte d'estudi. Els resultats tenen un gran interès perquè van des de la uniformitat absoluta, a la diversitat total (gairebé una solució diferent per a cada població), passant per les distribucions més diverses.⁴ Certs tipus lèxics, com *avena* ('civada'), *sombra* ('ombra'), *carrasca* ('alzina'), *feo* ('lleig'), *este* ('aquest'), *hasta* ('fins'), són comuns tant a la zona lingüísticament castellana, com a la catalana. Hi ha casos en què el tipus lèxic propi del castellà penetra parcialment en la zona lingüísticament catalana (*golondrina* / *oroneta*, *pañuelo* / *mocador*), i casos en què el tipus lèxic propi del català penetra en la zona castellanoaragonesa: *cloasca* / *cáscara*, *fusta* / *madera*, *penjar* / *colgar*, *llibrell* / *barreño*,

4. Només una part dels resultats d'aquest estudi han estat publicats: J. RAFEL, «Áreas léxicas en una encrucijada lingüística», *Revista de Filología Española*, vol. LVII, (1974-1975 [1976]), p. 231-275, i J. RAFEL, «Consideraciones léxico-semánticas a partir de una investigación espacial exhaustiva (Bajo Aragón meridional de habla catalana)», *Revista Española de Lingüística*, vol. 7, núm. 1, (1977), p. 137-170.

bugada / colada, llepar / laminar). En d'altres casos, la frontera entre els dos tipus lèxics coincideix estrictament amb la frontera absoluta de la llengua: (*viernes / divendres, trigo / blat, escoba / granera, sucio / brut, subir / pujar, mojarse / banyar-se*).

Pel que fa a la resta, el nombre de fronteres diferents entre dos tipus lèxics, com ja he deixat dit, és molt gran; això sense comptar els nombrosos casos en què són tres, quatre, cinc o més els tipus lèxics que conflueixen en aquesta àrea, amb fronteres ben definides o bé mesclats d'una manera aleatòria. No podem presentar ara sistemàticament tota aquesta problemàtica. A tall de petita mostra, he seleccionat per a aquesta ocasió una sèrie de casos en què la població de Calaceit, que ens acull, es troba en primera línia de frontera, sigui coincidint amb les poblacions més occidentals, sigui coincidint amb les més orientals. Entre els primers trobem els següents: *envasador / embut* (fig. 5); *carrear, carregar / garbejar* (fig. 6); *mozo, mosso / fadri* (fig. 7); *cena / sopar* (fig. 8); *plato, plat, platillo / present* (de la matança del porc) (fig. 9); *darse prisa, donar-se pressa / afanar-se* (fig. 10). Entre els segons, trobem els següents: *trillar / batre* (fig. 11); *enrunar / colgar* (fig. 12); *colchón, colxó / madalap, matalap* (fig. 13); *yema, gema / rovell* (fig. 14); *cardolina, cardelina, cardalina / cagarnera, cadarnera* (fig. 15); *manteca / sagi* (fig. 16); *limpio, llimpio, llimplo / net* (fig. 17); *hollín, follí / estalzi* (fig. 18); *vaso, vas, suro / arna* (fig. 19); *servilleta / tovalló* (fig. 20). Hi ha també casos de més de dos tipus lèxics en què la població de Calaceit ocupa una posició fronterera entre dos d'aquests, com, per exemple, *pendientes / mamelles, mamelletes / arracades* (fig. 21); *madero / llumera / biga, barra, barró, cabiró* (fig. 22).

Mentre observem, com fins ara, mapes aïllats, tenim una visió plana de la realitat geolingüística; però si comparem mapes corresponents a conceptes afins, podem observar fenòmens relatius a l'estructura del lèxic, que tenen un gran interès lingüístic. Només presentaré dos casos d'aquesta naturalesa. Si comparem la designació dels conceptes 'rentar la roba' i 'rentar les mans' (fig. 23), observarem que hi ha tres zones diferents: una que utilitza *llavar* o *lavar* per als dos conceptes; una d'intermèdia, que inclou la població de Calaceit, on es diu *llavar* per a la roba i *rentar* per a les mans, i la tercera, que utilitza *rentar* per als dos conceptes. Molt més complexa és la situació en el cas dels noms que designen els àpats del migdia, de la tarda i del vespre (fig. 24).

Aquests no són sinó alguns dels exemples que ens confirmen l'interès extraordinari que tenen les regions frontereres per al coneixement de l'estàtica i de la dinàmica dels sistemes lingüístics.

JOAQUIM RAFEL I FONTANALS

FIGURA 1

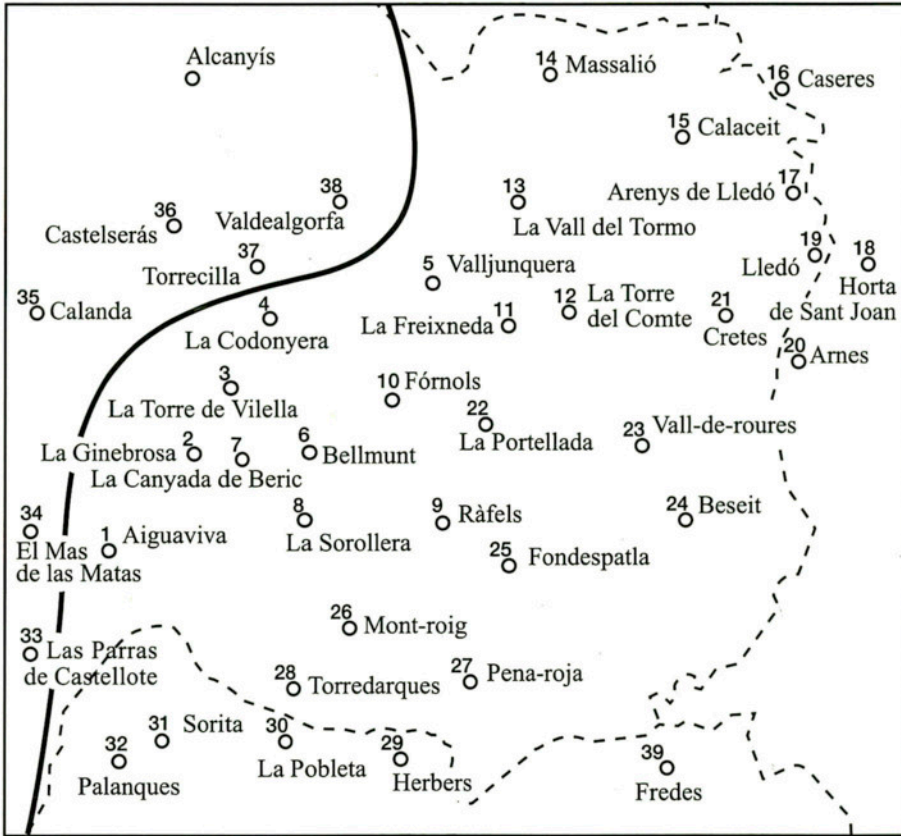

FIGURA 2

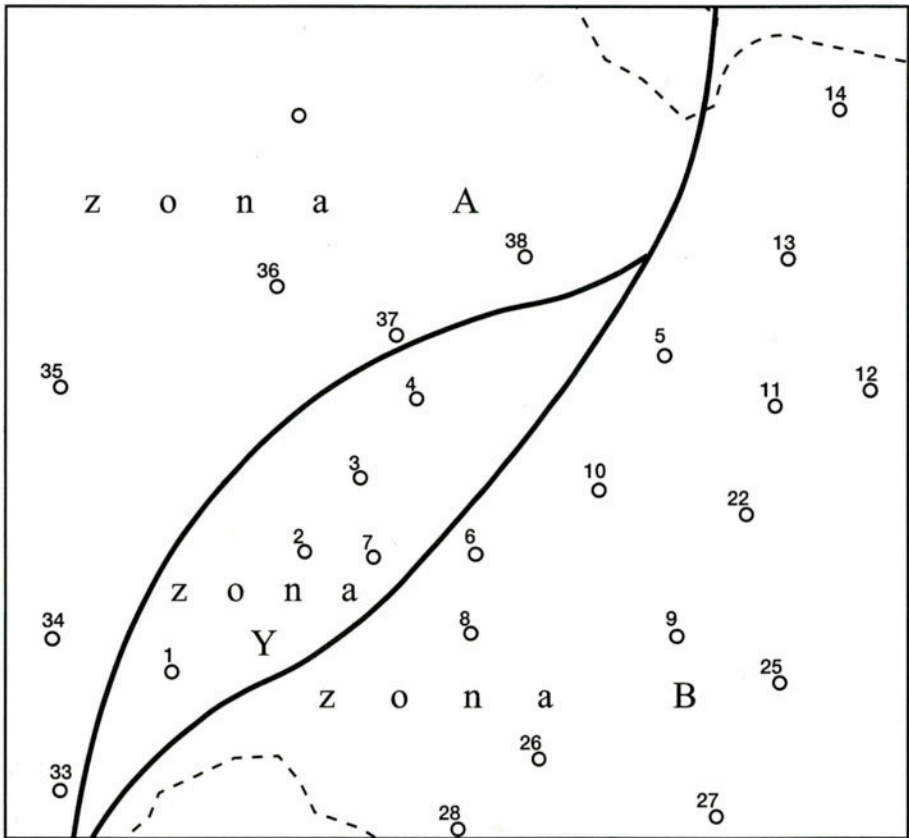
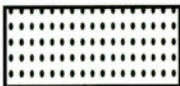
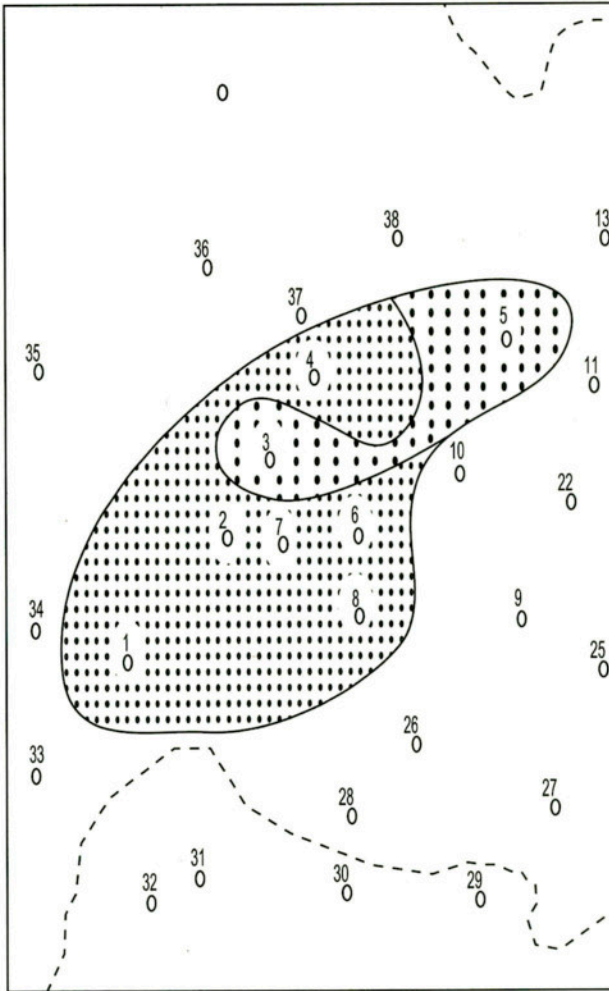
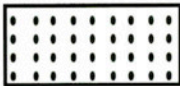

FIGURA 3

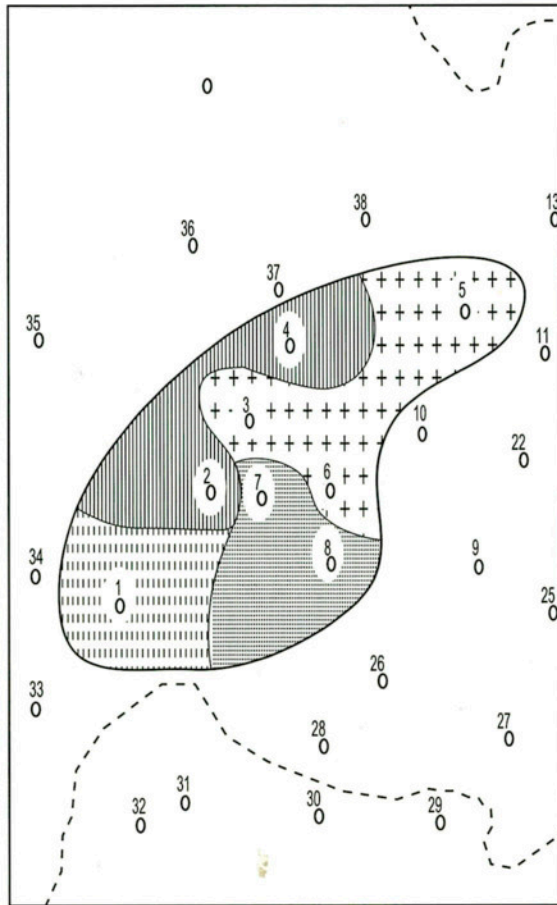

Zona de diftongació vacil·lant
alternant amb [e]

Zona de diftongació plena

FIGURA 4

- Predomini de [a]
- Predomini de [ε], abundància de [a]
- Predomini de [ε], casos de [a]
- Predomini de [ε], [ɛ]; absència de [a]

FIGURA 5

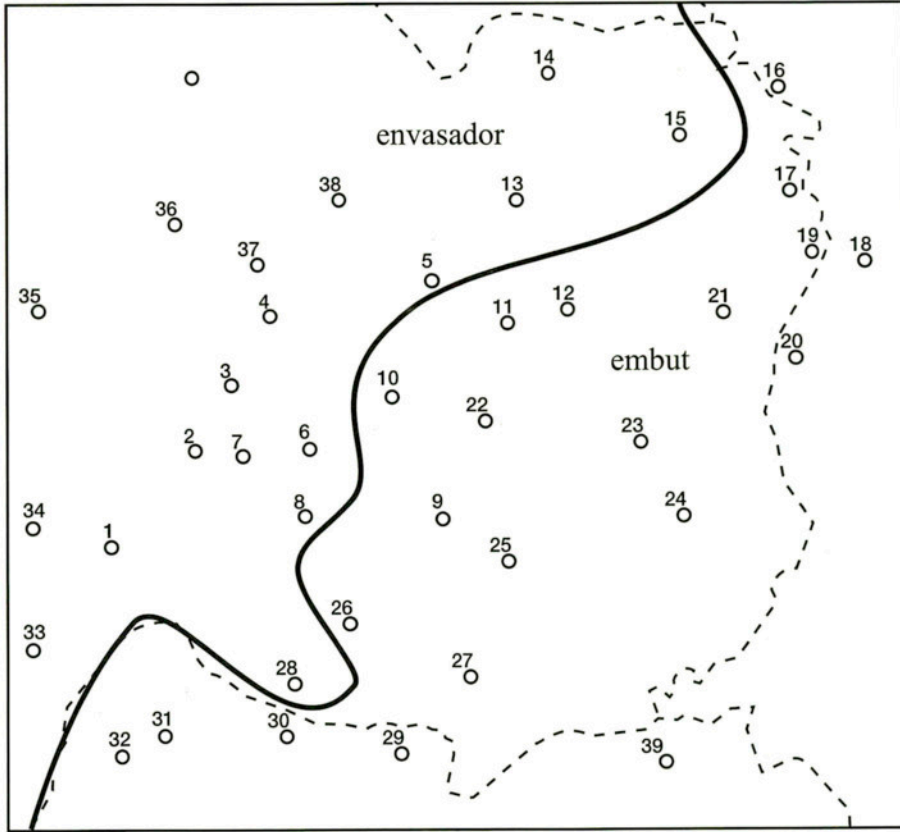

FIGURA 6

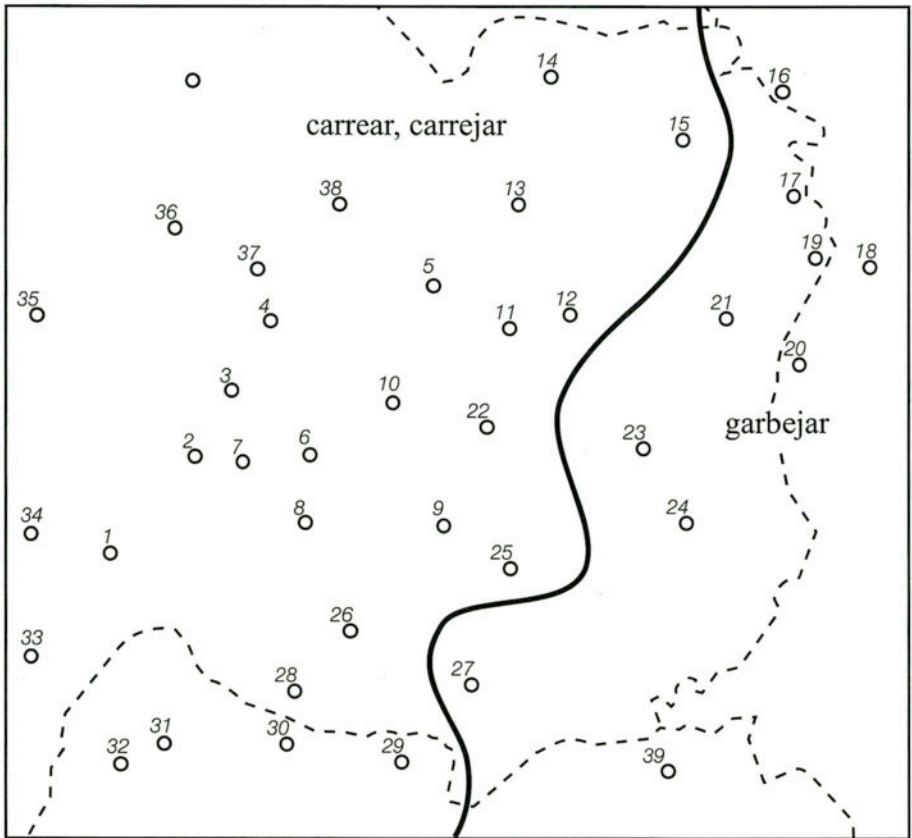

FIGURA 7

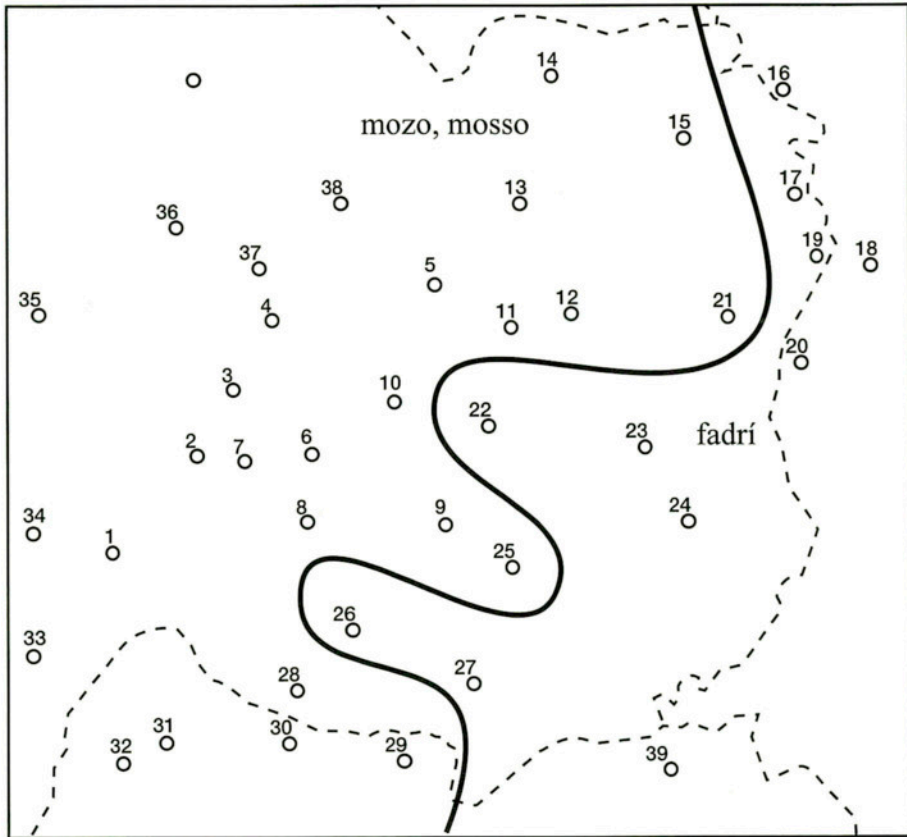

FIGURA 8

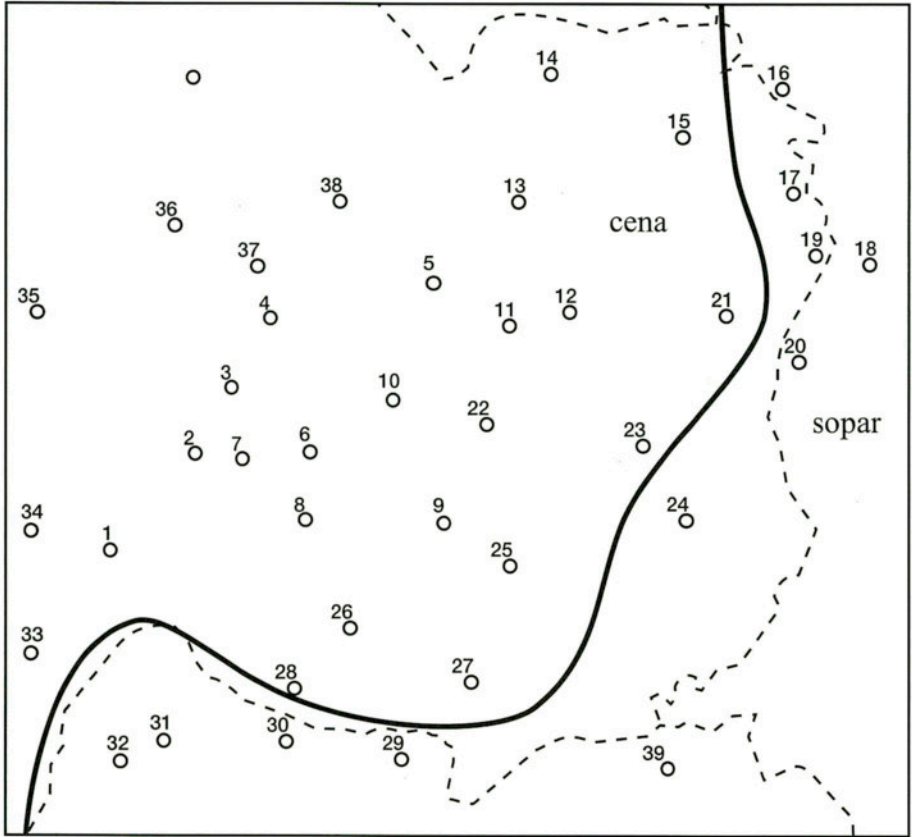

FIGURA 9

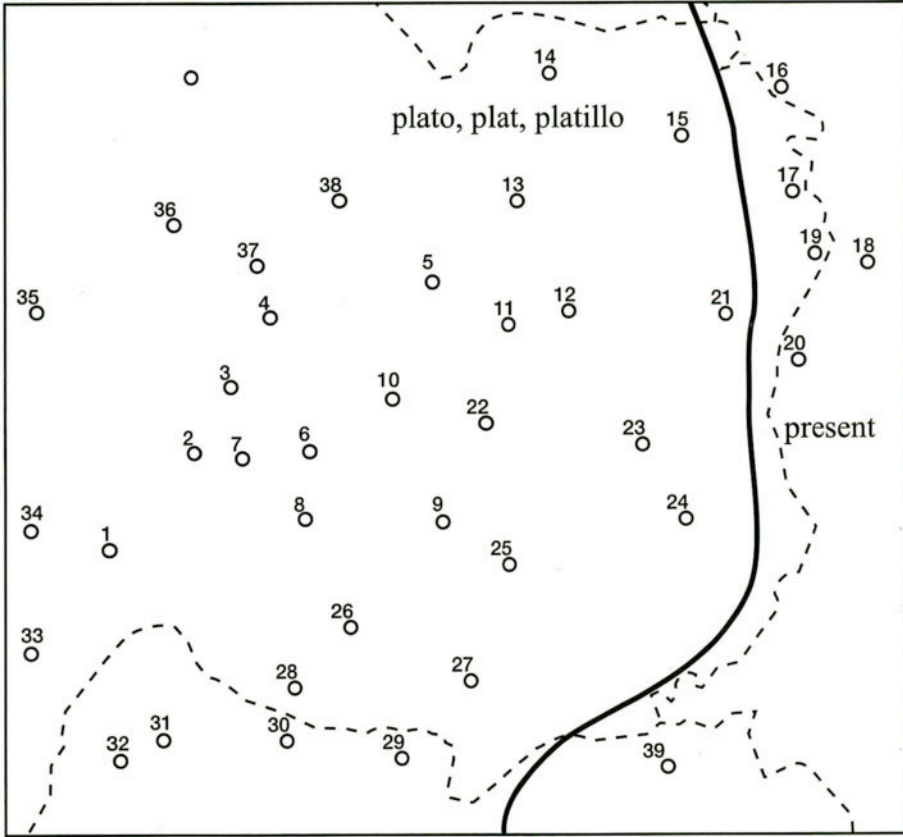

FIGURA 10

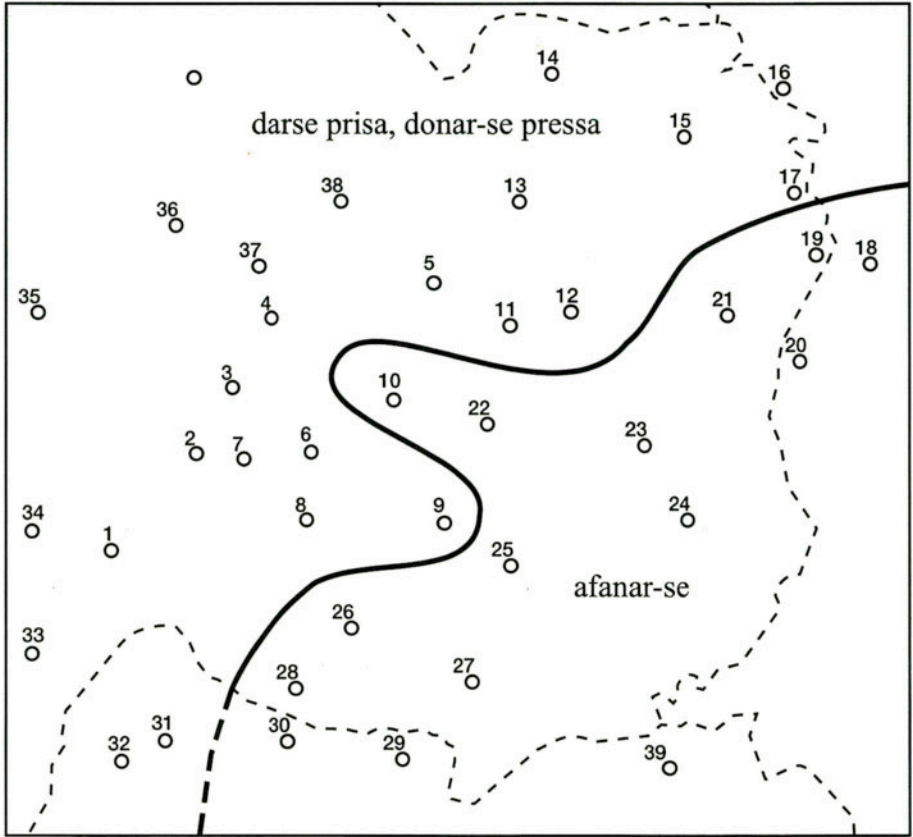

FIGURA 11

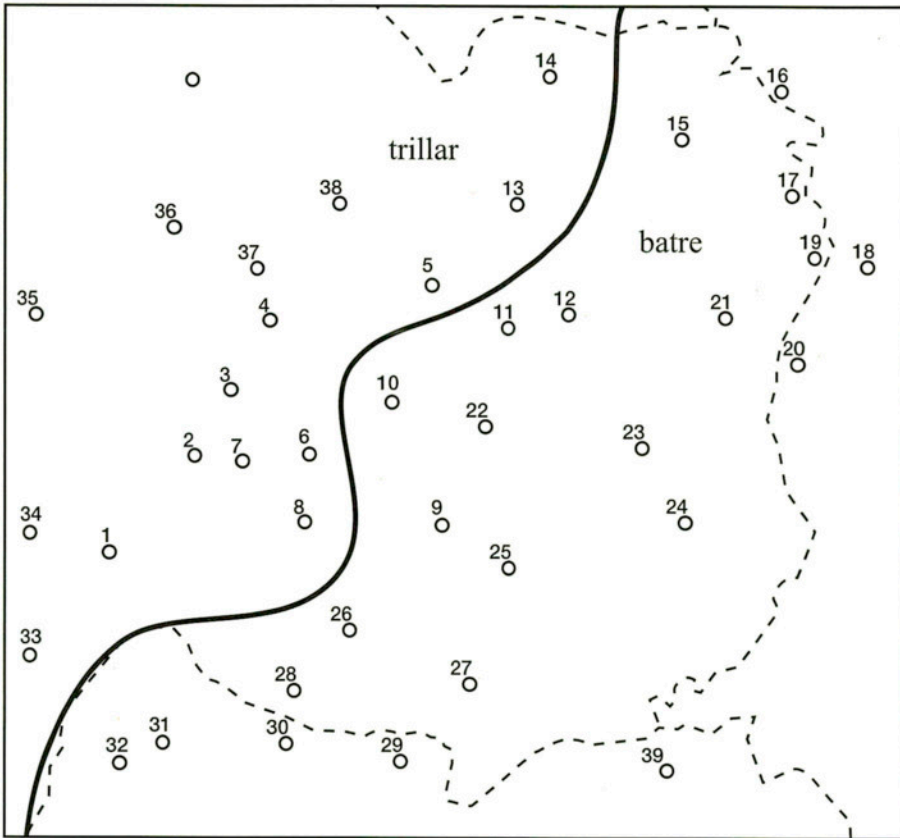

FIGURA 12

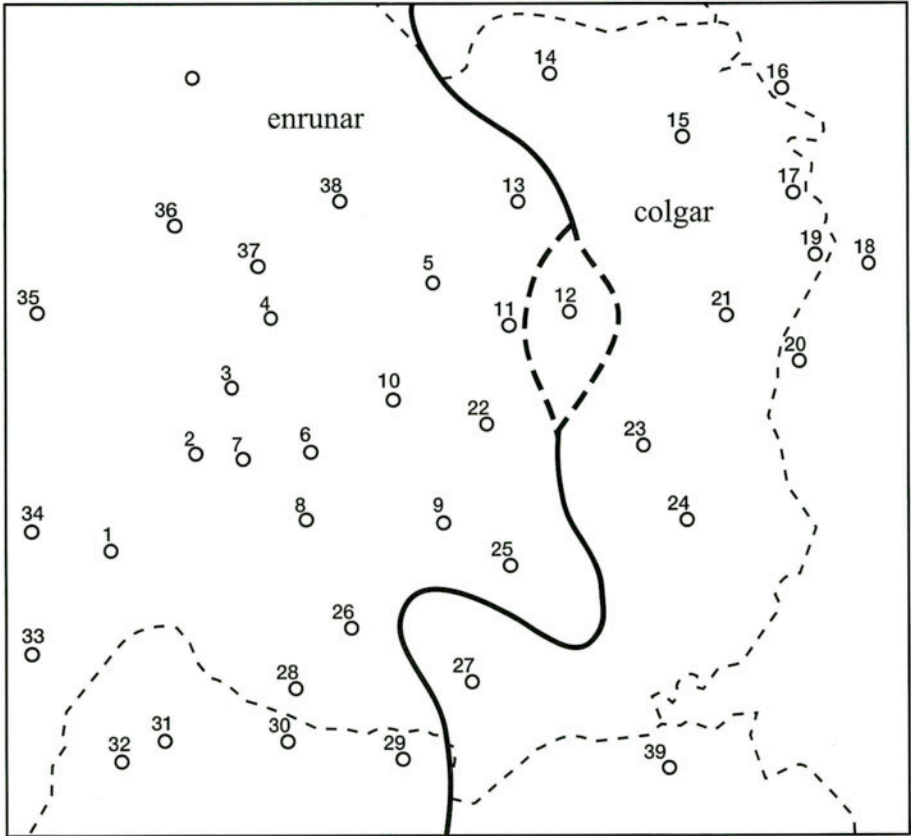

FIGURA 13

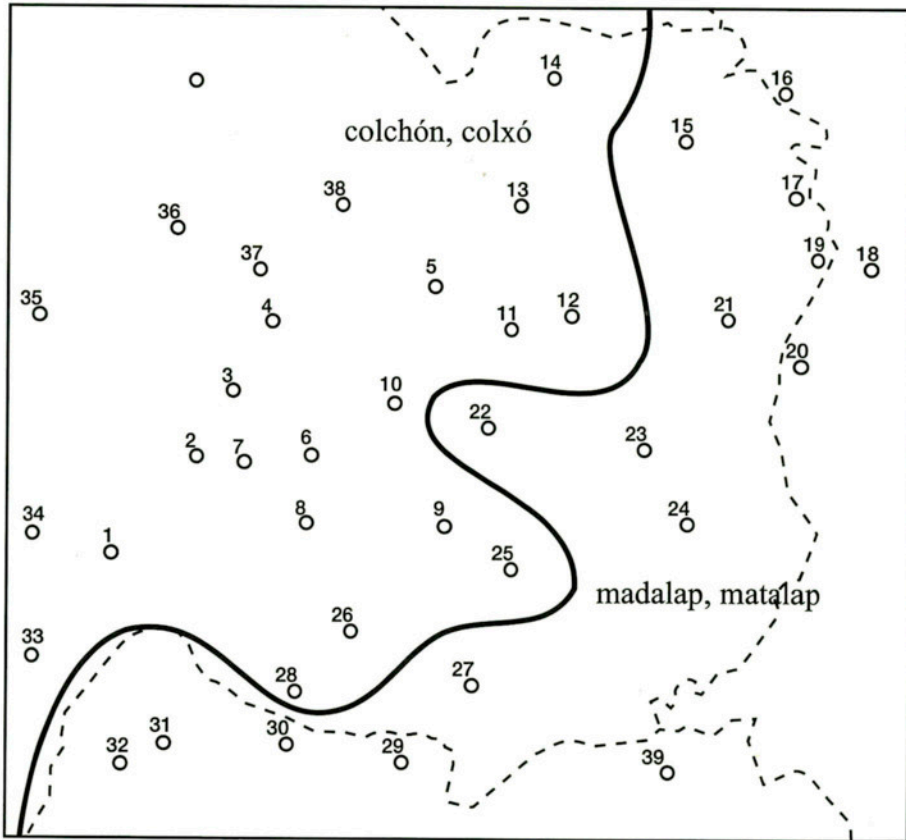

FIGURA 14

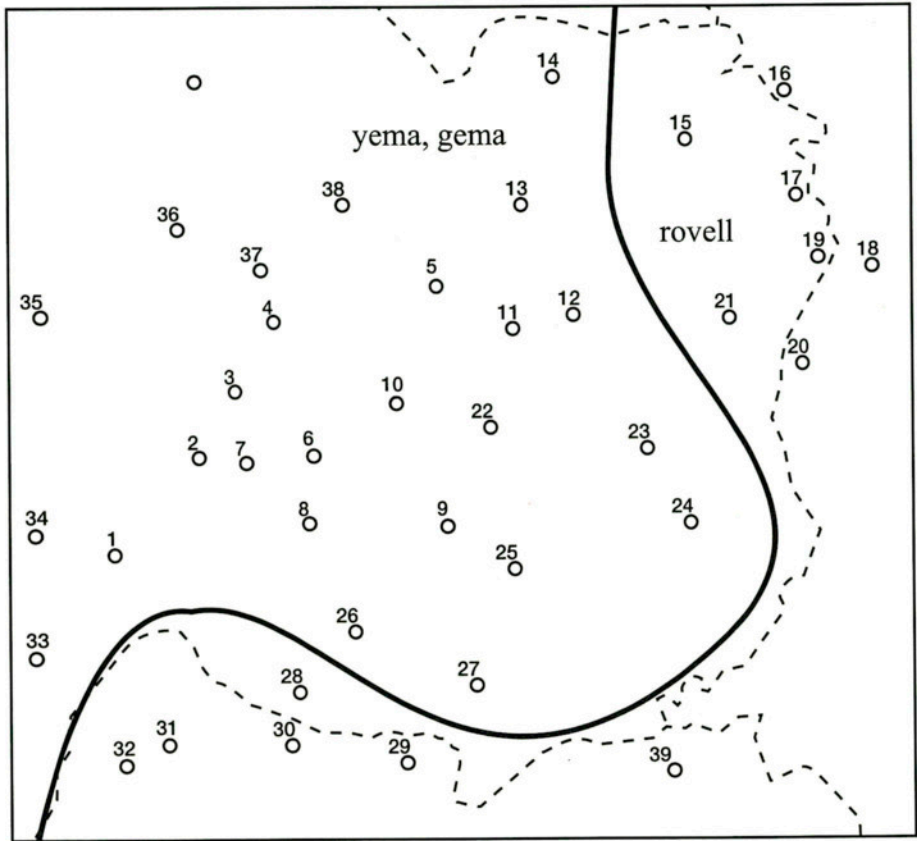

FIGURA 15

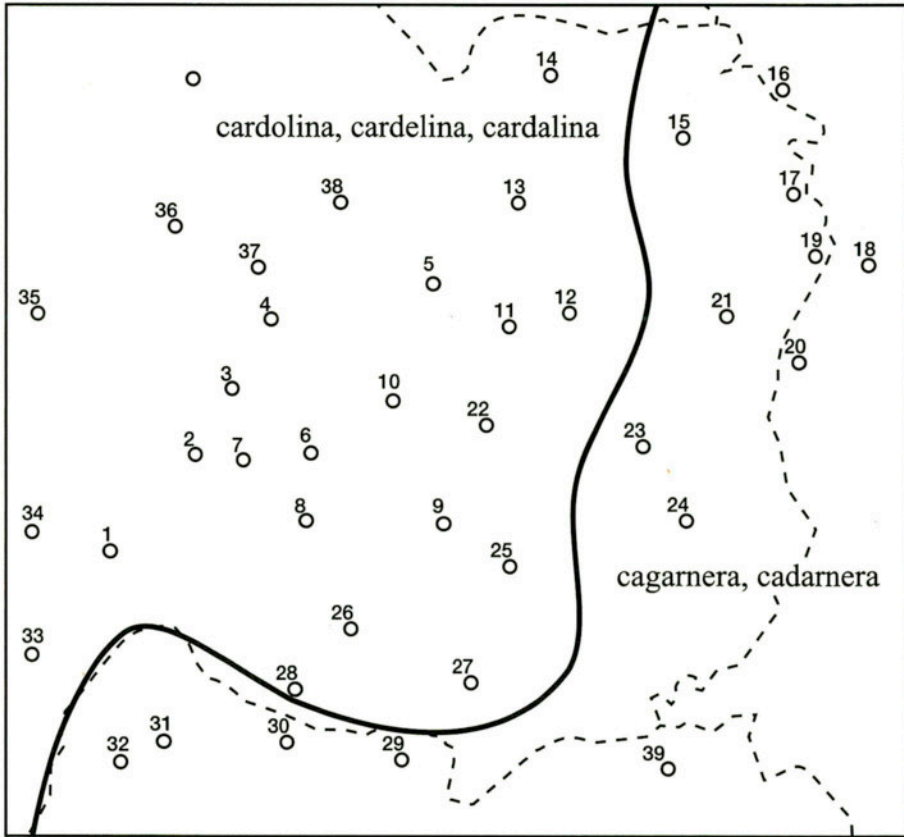

FIGURA 16

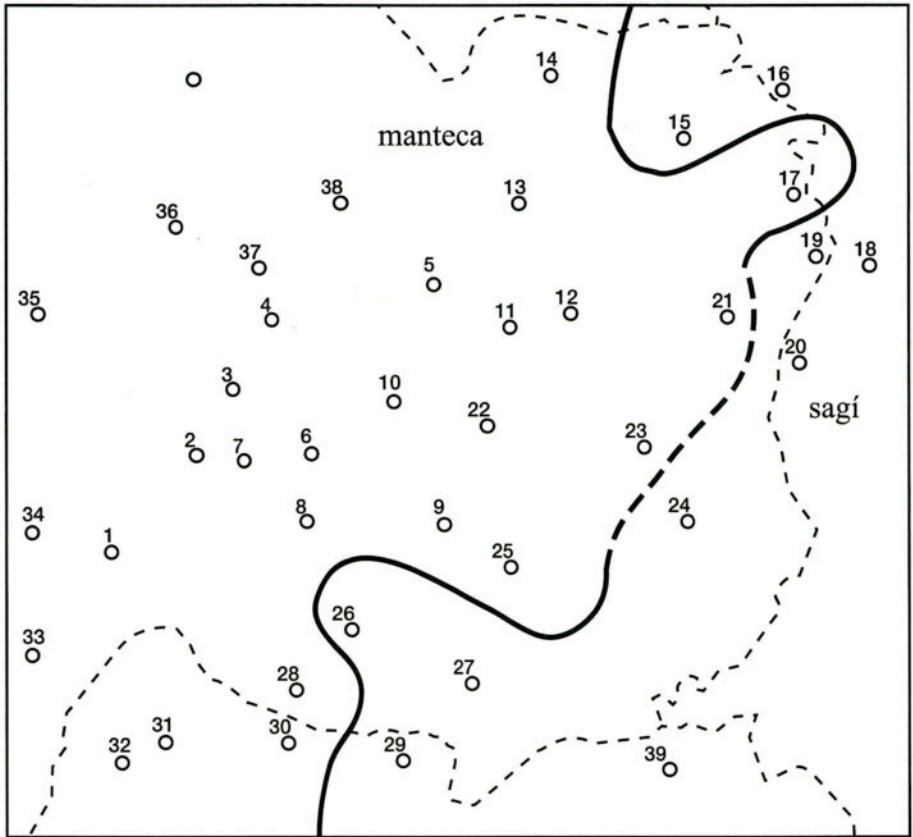

FIGURA 17

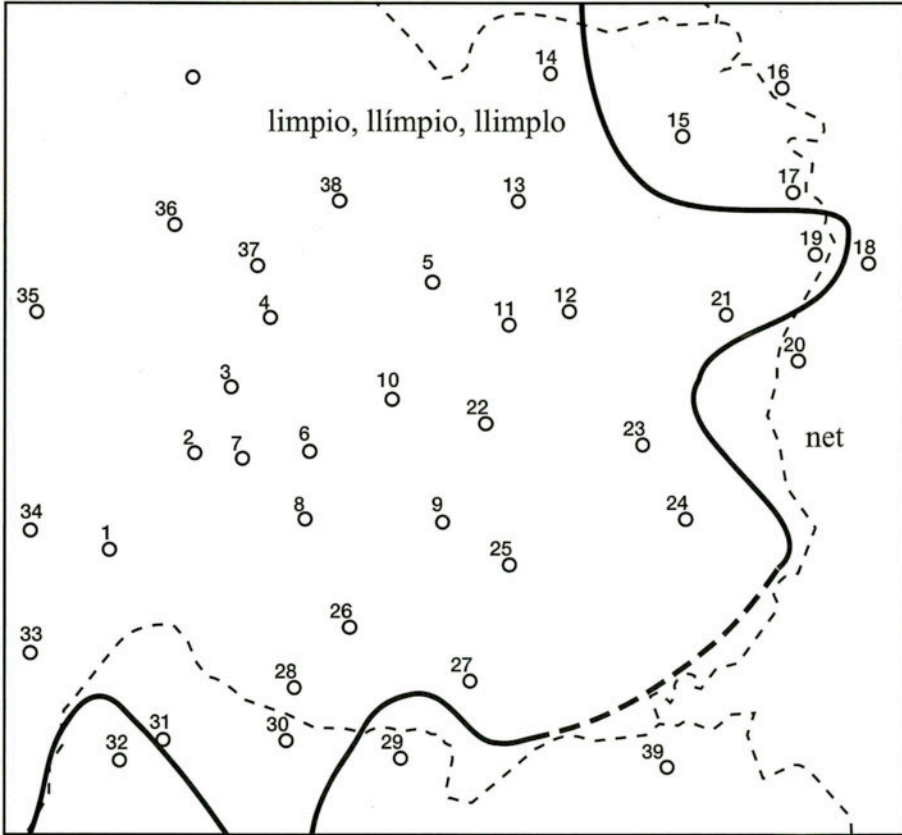

FIGURA 18

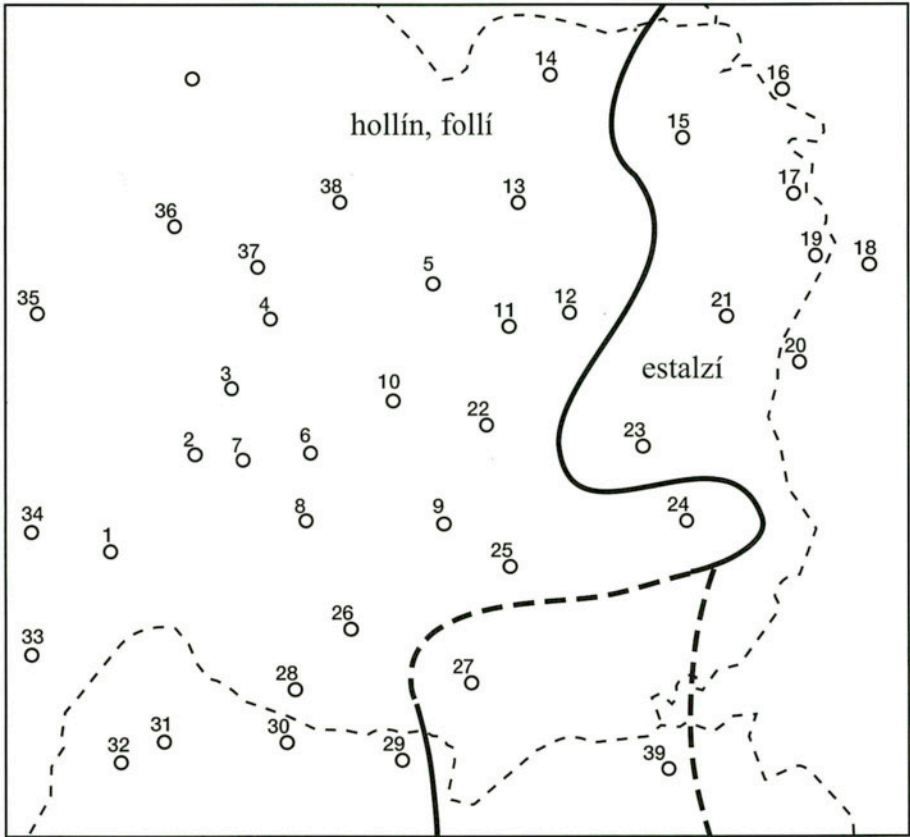

FIGURA 19

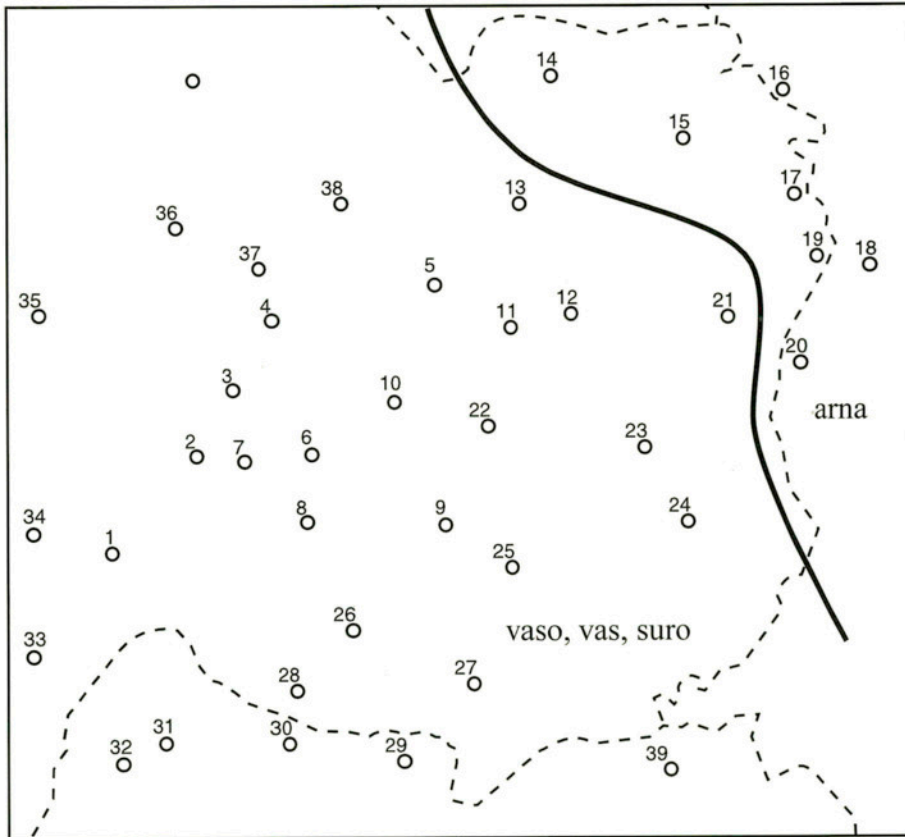

FIGURA 20

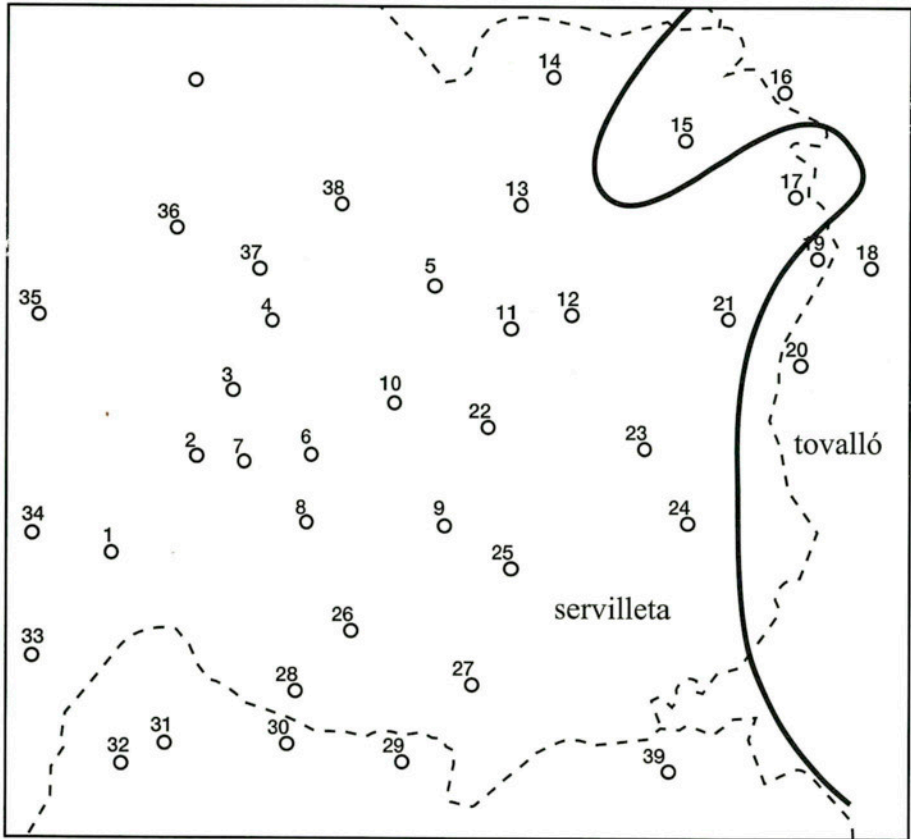

FIGURA 21

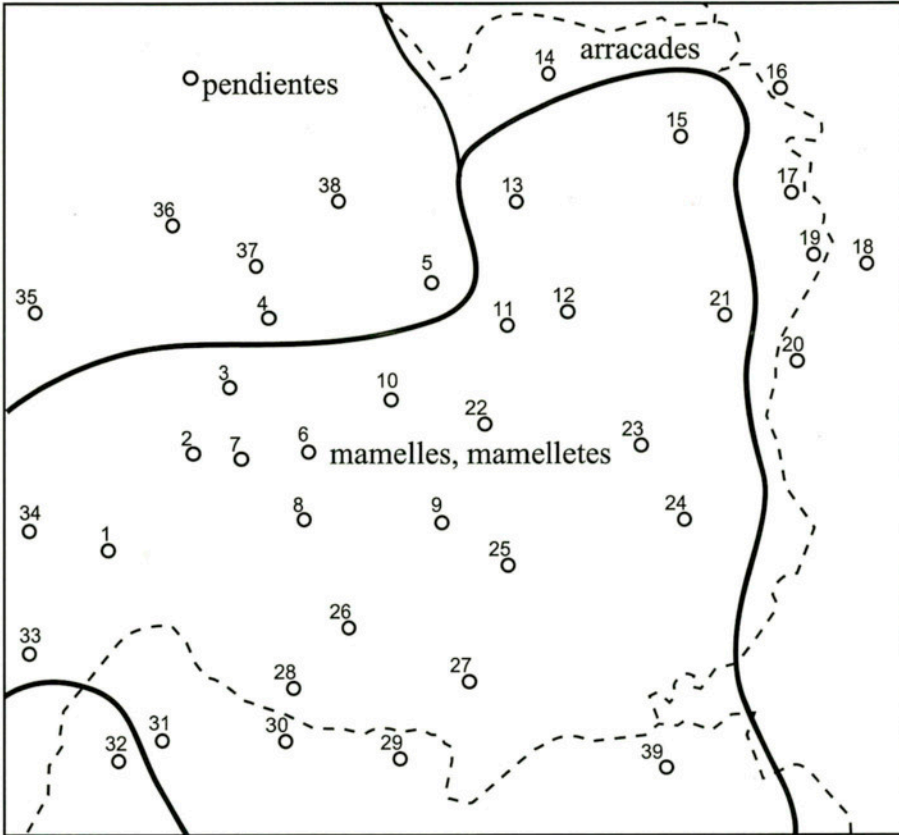

FIGURA 22

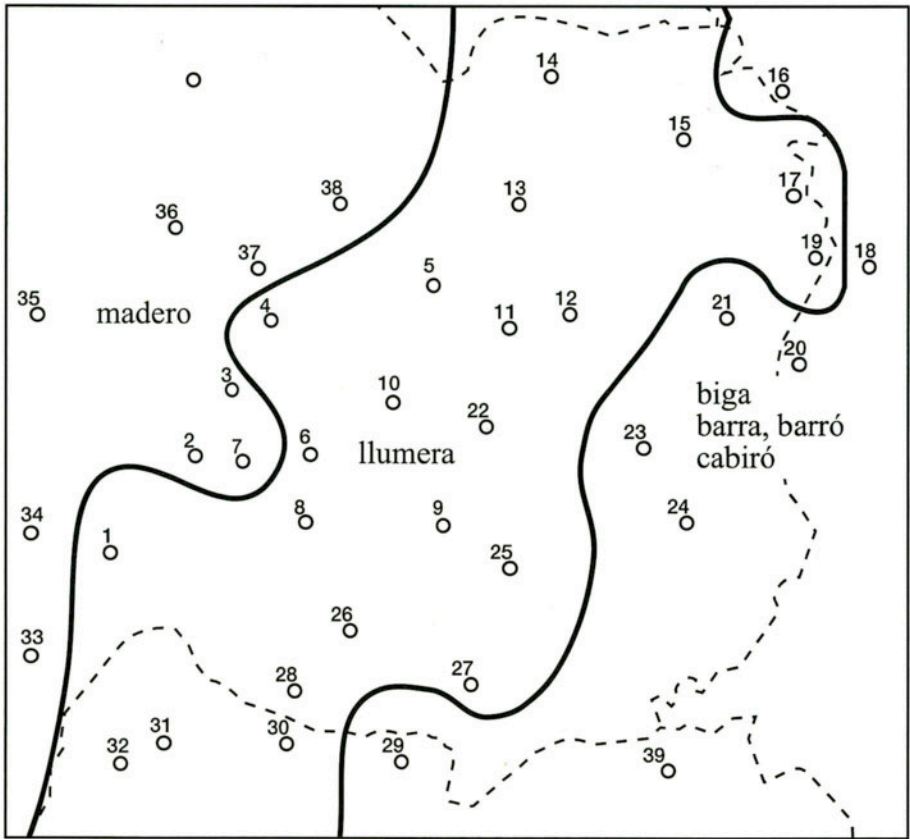
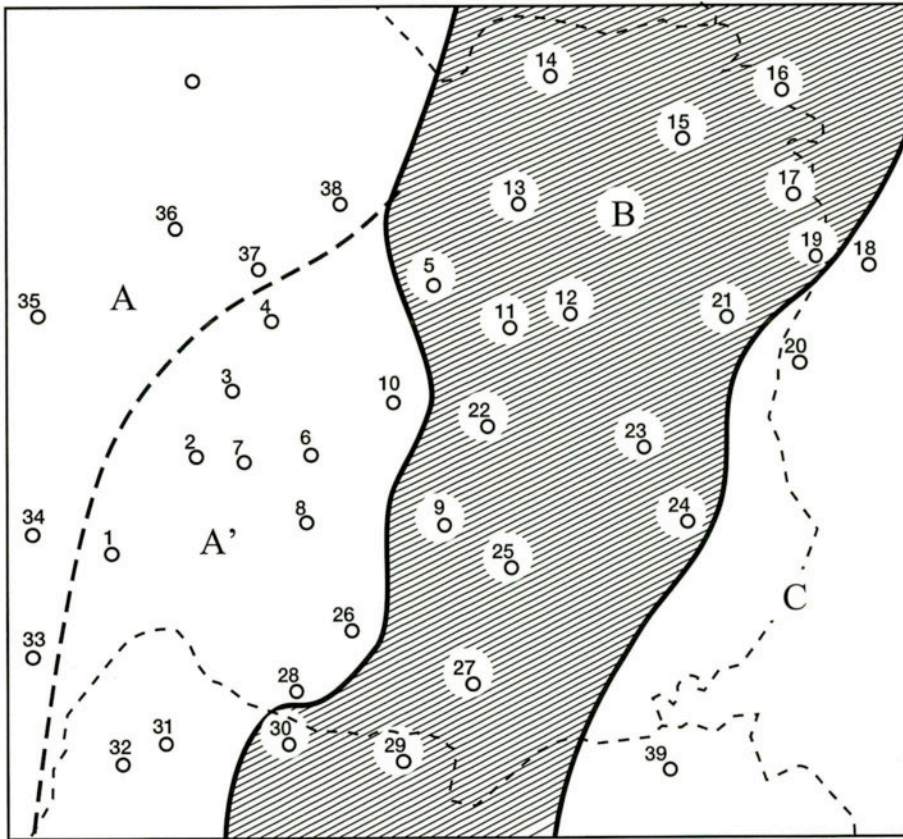
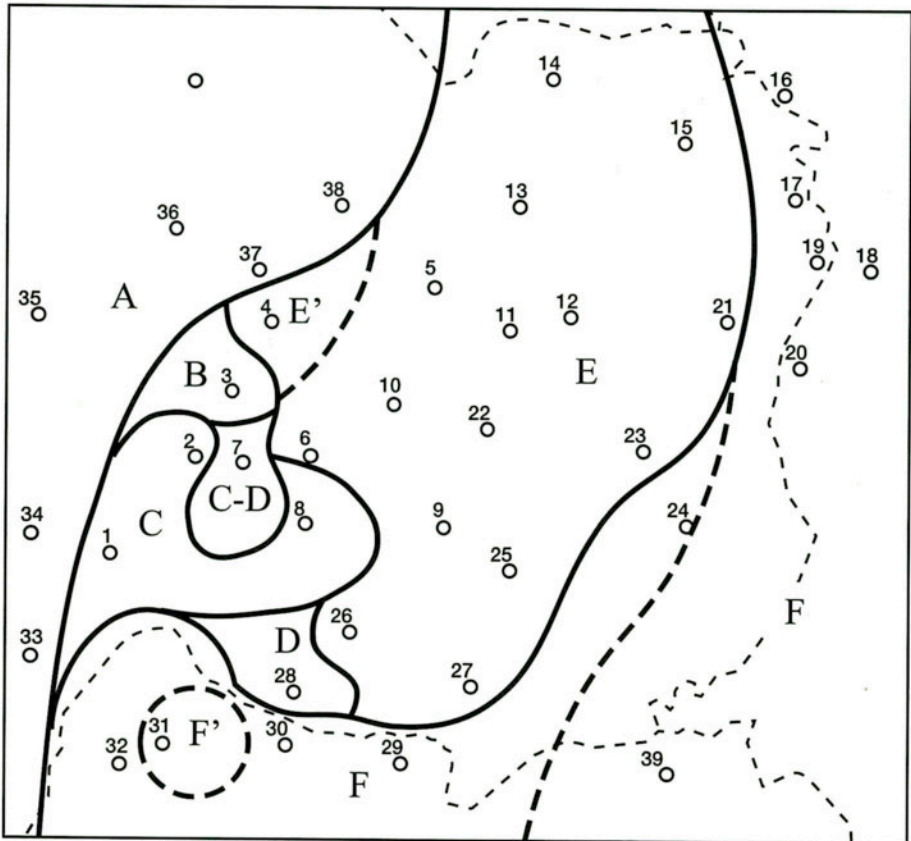

FIGURA 23

	<i>'rentar la roba'</i>	<i>'rentar les mans'</i>
Zona A	lavar	lavar
Zona A'	llavar	llavar
Zona B	llavar	rentar
Zona C	rentar	rentar

FIGURA 24

	<i>Migdia</i>	<i>Tarda</i>	<i>Vespre</i>
A	komida	merjénda	θéna
B	bréna	merjénda	θéna
C	bréna	boθins-bosins	θéna-séna
D	díná	bosíns	séna
E	díná	bréna	séna
E'	díná	brená	séna
F	díná	bréna	sopá
F'	díná	brená	sopá

HISTÒRIA DE LA LLENGUA CATALANA A LA COMARCA DEL MATARRANYA

El Matarranya és una comarca de la denominada *Franja de Ponent*, situada al sud del Principat de Catalunya, en contacte amb la Terra Alta i que avui resta encara sota l'administració d'Aragó. Molts tractadistes també inclouen les poblacions de Favara, Faió, Maella i Nonasp dintre del Matarranya (el baix Matarranya) i d'altres, a la comarca de la Terra Alta.

S'ha de subscriure la conquesta d'aquesta zona, després de la dominació musulmana, a partir de la caiguda de Tortosa, datada el darrer dia de l'any de 1148. Exactament a partir de 1150, la frontera entre els dos territoris enemics s'havia desplaçat al riu Ebre.

A partir d'aquest any es va presentar al comte Berenguer IV, el sobirà que en aquells moments era al davant del casal de Barcelona o de Catalunya, un ampli territori que les tropes del comte no van tardar a ocupar.

Entre els anys 1150 i 1165 es va procedir a la conquesta de les terres catalanes del marge dret del riu Ebre. Aquestes terres eren formades per les comarques actuals de la Ribera d'Ebre, de la Terra Alta i les terres de les valls dels rius Algars, Matarranya i Guadalop.

L'any 1153 van ser expugnades les places de Siurana i Miravet i dos anys abans uns cavallers, que hom anomena «de Cambrils» i que militaven sota la bandera del comte de Barcelona, van ocupar les actuals poblacions d'Arenys, Calaceit, Cretes i Lledó. Entre els anys 1144 i 1158 es van ocupar les poblacions d'Horta de Sant Joan (situada a la Terra Alta), Vall-de-roures i la Torre de Comte (el nom de la qual prové de la conquesta feta pel comte Ramon Berenguer IV). Els historiadors daten la presa d'Alcanyís l'any 1157, perquè és l'any en què li fou concedida una carta de població, i la vila de Nonasp en aquesta època ja estava també en mans cristianes. Així, cal atribuir la conquesta de la comarca

del Matarranya, com la de tota la zona d'Alcanyís, al comte Ramon Berenguer IV i no al seu fill Alfons I el Cast, com s'havia afirmat fins ara.

La conquesta es va fer amb la participació dels senyors catalans. Principalment, hi van intervenir les dues cases més importants del moment, els Montcada i els Torroja, i, naturalment, l'orde del Temple i altres senyors de menys importància.

Hom els va donar la major part de les terres conquerides. Als Montcada, Horta i els seus termes, així com Mequinensa i Faió. A Pere de Torroja, solsoní, després bisbe de Saragossa, hom li va donar la Pena d'Asnarlagaia, que comprenia Vall-de-roures, Fondespatla, Mesquí i els actuals termes de Beseit i la Freixneda, i, per altra part, també la vila de Massalió. És per aquesta raó que aquestes terres van passar a dependre, des del punt de vista feudal, del bisbat de Saragossa i no per cap dret de conquesta d'aquest sobre les terres del Matarranya, com afirmen la major part dels historiadors aragonesos i també catalans. A l'arquebisbat de Tarragona (on regia la mitra un altre solsoní, en Guillem de Torroja) se li donà Mont-roig de Tastavins i el castell de Camaron, que comprenien uns amplis dominis amb les terres actuals de Pena-roja, Ràfels, Bellmunt, Torredarques i també Aiguaviva, la Ginebrosa, la Torre de Vilella i d'altres. Eixemèn d'Artussella (alfreger i majordom del comte rei) va rebre Maella, Favara i Nonasp, i els senyors de Cambrils van rebre Calaceit, Arenys, Lledó i Cretes. Per una altra part, els templers van rebre el castell de Miravet, amb amplis termes, i Castellot (avui Castellote), també amb uns amplis dominis.

L'orde de Calatrava, malgrat que alguns historiadors diguin el contrari, no va participar en la conquesta d'aquestes terres i els seus dominis van ser posteriors.

Una volta els senyors es van fer càrrec de les terres concedides pel sobirà van procedir a repoblar-les.

S'ha de tenir en compte que les terres que van des de l'Ebre fins al riu Guadalop, exceptuant-ne la ciutat de Gandesa, on van restar un petit nombre de musulmans, van quedar totalment despoblades. Els sarraïns, després de la conquesta de Tortosa, devien sentir-se insegurs i van fugir per refugiar-se a d'altres poblacions. La certesa que totes aquestes terres estaven despoblades a mitjan segle XII ens la dóna la gran quantitat de cartes de població emeses a finals d'aquest segle i següents. En aquestes cartes es concedien una gran quantitat de privilegis als homes que anessin a poblar les noves terres per tal de poder assegurar el domini de la zona.

La pregunta que ens fem és: d'on venien aquests pobladors?

Seguint la toponímia que aquests van deixar en les noves terres que van ocupar i fent l'estudi dels cognoms que apareixen en els primers documents, podem cercar la procedència d'aquests pobladors, que se circumscriu a la zona de la

comarca del Solsonès i voltants: comarques actuals de la Noguera, l'Alt Urgell, la Segarra, el Bages i el Berguedà. Aquests primers pobladors donaren nom a la major part dels llocs de la zona, topònims que han perdurat fins avui.

TOPÒNIMS

Arenys de Lledó

La primera referència coneguda de l'existència d'aquest topònim és de l'any 1151, segons els escrits de Carles Moix.¹ En la donació de Miravet als templers pel comte Ramon Berenguer IV apareix citat com vilar d'Arenes.²

El *vilar* era una casa més gran que el mas (*mansum*, la casa del pagès). Generalment, era un petit grup de cases on vivien diverses famílies. Aquesta denominació era força comuna a la Catalunya Vella i apareix nombroses vegades en la documentació de la comarca del Solsonès: «El lloc que se'n diu Vilar de Bari». Hi havia terres, vinyes, cases, casals, horts, prats i boscos, etc. (any 994). Posteriorment, apareixen a Timoneda, Lladurs, Olius, etc.³

Fent referència a Arenys de Lledó, no molt lluny de Cambrils (Solsonès) es troba el Castell de l'Areny (o d'Alareny), amb una església romànica i documentat ja en el segle x. Així, tot fa pensar que els senyors de Cambrils devien anar acompanyats de persones originàries d'aquest lloc, les quals probablement van donar nom a l'actual Arenys de Lledó.⁴ També podria ser que Arenys i Lledó vinguessin de l'Empordà, car en aquesta comarca trobem Arenys d'Empordà i Lledó d'Empordà.

L'adopció de molts topònims de la Catalunya Vella és força comuna en aquestes terres. Tot sembla indicar que els primers conqueridors o els primers repobladors donaven als territoris que ocupaven el nom del lloc de la seva procedència. En canvi, si el lloc era molt conegut mantenia el nom àrab.⁵

El procés de denominació dels llocs que acabem de formular pel que fa a Arenys de Lledó es pot aplicar a molts municipis de la zona.

1. Carmelita descaç que va escriure una història sobre Calaceit a finals del segle XVIII.

2. ACA, pergamins de Ramon Berenguer IV, núm. 261.

3. Antoni LLORENS I SOLÉ, *Solsona i el Solsonès en la historia de Catalunya*, vol. II, p. 509.

4. Trobem documentat Arenys ja a mitjan segle XII.

5. Igualment degué passar amb Calaceit, Massalió, Beseit, etc.

Aiguaviva de Bergantes

El 1185 Alfons I dona els castells de Mont-roig i Camaron a l'arquebisbe de Tarragona. Dins els límits d'aquesta donació trobem la població d'Aiguaviva de Bergantes. L'arquebisbe de Tarragona era Berenguer de Vilademuls, que havia nascut en aquesta població del Gironès. El 1170 és abat de Sant Feliu de Guíxols i el 1174 és elegit arquebisbe de Tarragona.

Gaudeix, des del punt de vista polític, de la confiança d'Alfons I, el qual acompanya durant la campanya de Conca (1177) com a aliat del rei castellà. Alfons I li encomana missions delicades, com, per exemple, la qüestió dels pactes amb el comte de Tolosa de Llenguadoc (1185). També fa costat al rei en cartes de repoblament i en altres afers interns del país.⁶

No molt lluny de Vilademuls es troba Aiguaviva de Gironès, d'on podien procedir els primers pobladors que donaren el nom a l'actual Aiguaviva de Bergantes.

Bellmunt de Sant Josep⁷

El topònim Bellmunt és freqüent a les comarques del Solsonès, el Berguedà i l'Alt Urgell. A la Noguera trobem Bellmunt de Noguera; a la Segarra, Bellmunt de Segarra, i al Priorat, Bellmunt del Priorat.

La Codonyera

A la comarca del Berguedà, a l'extrem dels plans de Navès (Solsonès), tenim l'església de Codonyet, del municipi de Montmajor.

Fórnols de Matarranya

A la comarca de l'Alt Urgell, tocant al Solsonès, tenim Fórnols de Cadí.

La Freixneda

Entre d'altres, tenim Freixenet de Solsona, agregat del municipi de Riner (Solsonès) i Freixenet de Camprodon, agregat a Camprodon (Ripollès).

La Ginebrosa

Ginebrers és el nom d'una masia i una església del municipi de Navès (Solsonès).

6. Vegeu Joan F. CABESTANY, «Alfons I el Cast», a *Els primers comtes reis*, Barcelona, Vicens Vives.

7. Com ja he dit més amunt, el 1980 es va canviar *Mesquí* per *Sant Josep*.

Lledó d'Algars

A la comarca de l'Alt Empordà, tenim Lledó d'Empordà. Dins d'aquest municipi es troba el priorat de Lledó. El 1124 el papa Calixt II aprovà la fundació canonical. El seu primer abat procedia de Vilabertran. Recordem que Pere de Torroja, bisbe de Saragossa i més endavant senyor de la Pena d'Asnarlagaia, va ser abat de Vilabertran.

Mont-roig de Tastavins

Són diversos els municipis i accidents geogràfics els noms dels quals contenen el terme Mont-roig: Mont-roig del Camp (Baix Camp); Mont-roig de Segarra (Segarra); finalment, a la comarca del Ripollès, tenim el cim de Mont-roig, molt a prop de Camprodon.

La Portellada

Els topònims Portell i Portella són comuns a les comarques del Solsonès, el Berguedà, el Ripollès i l'Alt Urgell.

Ràfels

A la comarca de la Llitera (ja a l'Aragó) hi ha el despoblat de Ràfels, del municipi d'Esplucs.

La Torre de Vilella

Hi ha una gran quantitat de topònims amb el terme *Torre* en tot el territori català. Fixem-nos, però, en el veïnat del Castell de l'Areny o en el de Gisclareny, tots dos a la comarca del Berguedà, molt a prop del Solsonès.

Torredarques

Prop del municipi de Navès (Solsonès) hi ha una depressió de 1.250 metres, coneguda com el coll d'Arques.

Vall-de-roures

El Roure és un santuari de Pont de Molins (Alt Empordà). Prop d'aquest municipi hi ha també un cim anomenat Mont-roig. Recordem una vegada més que el bisbe de Saragossa Pere de Torroja va ser abat de Vilabertran.

Valljunquera

Troblem la Jonquera a l'Alt Empordà i també a la Selva, prop del municipi d'Amer.

A més dels noms dels municipis, també trobem noms de partides, barrancs, santuaris, etc. Per exemple:

Santa Susanna

Convent del municipi de Maella. A Riner (Solsonès) hi ha un agregat que es diu Santa Susanna de Solsonès.

Sant Miquel d'Espinalvà

Santuari de Vall-de-roures. Espinalba o Espinauga és un veïnat de Llanars (Ripollès) i Espinalbet és un poble del municipi de Castellar del Riu (Berguedà).

El barranc de Vallrovira

Al terme d'Arenys de Lledó. A Palmerola (Ripollès) hi ha una important masia anomenada *la Rovira de Baix*.

La Llobatera

És un cim que es troba entre Ràfels i la Sorollera. Al municipi de Llagostera (Gironès) trobem un veïnat anomenat *la Llobatera*.

El procés ha estat el mateix en el cas de pobles que avui són de parla castellana, com per exemple Castellseras (*Castellsera* en els documents de l'època). Castellserà és un agregat del municipi de Cint (Berguedà). Castellote (Castellot), Castelnou, Mas de les Mates, etc., són topònims força freqüents a les comarques del Ripollès, el Berguedà, l'Alt Urgell i el Solsonès.

ELS COGNOMS DELS POBLADORS

Seguidament faig un estudi dels cognoms dels nous pobladors que apareixen en els primers documents. Sembla que prenen els cognoms del lloc d'origen, i és així que podem saber-ne la procedència.

Pobladors de Calaceit

Troblem la primera referència de noms de pobladors a la zona el 1184. *Dalmau de Canyelles* i *Rotllan de Cambrils*, senyors de Calaceit i dels seus termes, donen a *Bernad Ballester* i al seu avi *Diurn Terrarius d'Oliu* el castell de Lledó i el Vilar d'Arenys.⁸

En els apèndixs manuscrits de Santiago Vidiella, aquest transcriu *Oliu* per *Olit*; però en els apunts de Marià Galindo, hi figura *Oliu*. Olius és un municipi del Solsonès i, igual que els seus senyors, aquests primers pobladors provenien del Solsonès. El 1192 torna a aparèixer *Diurn*, un fill d'aquest i la seva muller *Guillelma*.⁹

Seguint amb el senyoriu de Calaceit i els seus termes, tenim:

Any 1207: «...els horts de Dom *Figuera*». ¹⁰ Aquest *Figuera* bé podria precedir de la Figuera, un poble, actualment deshabitat, d'Algerri (Noguera).

Any 1208: *Betrana* i *Ximèn d'Arbolari*.¹¹ Podria procedir d'Arboló, pertanyent a l'antic municipi d'Estac (Pallars Sobirà).

Any 1228: *B. de Timoneda*, *Belenguera*, *Joan de Belça*, *R. Seganon*, *G. de Timoneda* i *R. de Timoneda*.¹² *Timoneda*, no hi ha cap dubte, ve de Timoneda (Solsonès). Seganon podria procedir de Segan, caseria del municipi del Pont de Claverol (Pallars Jussà). *Belsa* és la forma catalana antiga de Bielsa (Osca).

Any 1230: *Guillem d'Aguilar*, *Pere Beçiat*, *Julià de Lleirs* i *Martí Amorós*.¹³ A la Catalunya Vella hi ha diversos topònims que porten Aguilar. Entre d'altres, Aguilar és un llogarret i antiga quadra del municipi de Montmajor (Berguedà). Beçiat podria procedir de la zona de prats de Bacies, extens planell ramader, al vessant meridional de la serra de Port del Comte, entre els termes municipals d'Odèn i de la Coma i la Pedra (Solsonès). Lleirs: a Sant Llorenç de Morunys hi ha dedicada una capella a sant Lleir. Amorós és un llogarret del municipi de Sant Guim de Freixenet (Segarra).

8. Arxiu de la Catedral de Tortosa, calaix núm. 2 de Calaceit. Documents manuscrits i ressenyats per Santiago VIDIELLA en la seva *Història de Calaceit*, «Apèndix», 170, núm. 2, «Arxiu de la parròquia de Calaceit». També a l'arxiu particular de la família Galindo, de Calaceit.

9. *Ibidem*.

10. Arxiu de la Catedral de Tortosa, calaix núm. 2 de Calaceit. Joaquim MONCLÚS i ESTEBAN, *Una vila medieval entre fronteres*, Barcelona, Xarxa, 1987, p. 95.

11. *Ibidem*, p. 154.

12. *Ibidem*, p. 104.

13. *Ibidem*, p. 107.

Any 1241: *Pere de Vallmanya*.¹⁴ Vallmanya és un poble del municipi de Pinós de Solsonès.

Any 1257: *Pere de Centelles i Maria Guillem*.¹⁵ Entre altres, Centelles és un monestir a la comarca de l'Alt Urgell i també un municipi de la comarca d'Osona.

Any 1278: *Bernat d'Olles, Pere de Vals, Pere Vidal, Domingo Barberà, García Espinosa, Pascual de Cambredon*.¹⁶ Olles podria procedir de Santa Creu d'Ollers (Solsonès). Vidal és actualment una colònia industrial de Puig-reig (Berguedà). Valls, entre d'altres, és un veïnat del municipi de Guixers (Solsonès). Barberà és el nom d'una de les comandes més antigues dels templers, documentada en el segle XII. Espinosa és un veïnat del municipi de Toses (Ripollès) i *Cambredon* prové de Camprodon (Ripollès).

Pobladors de la Feixneda

Any 1224: *Bernat Cacardosa, Domingo Granne i Ramon Robres*. Mirant l'original, sembla que *Cacardosa* és la Cardosa. La Cardosa és un antic terme de Montsó de l'actual província d'Osca. *Granne* bé podria venir de Gra, poble del municipi de Torrefeta (Segarra) al sud del terme. L'església parroquial és dedicada a Sant Salvador. Fou donada pel bisbe Ermengol a la catedral d'Urgell. *Robres* és una castellanització de Roures. El Roure és un santuari, com ja he dit anteriorment, de Pont de Molins (Alt Empordà).

Pobladors de Massalió

Any 1305: *Berenguer d'Isona*, jurat del dit lloc. Isona és un municipi del Pallars Jussà a la conca de Tremp.

Pobladors de Mont-roig

Any 1279: en un document surt, com a testimoni, *Arnald Ferrer de Mont-roig*. *Ferrer* és un cognom català estès per tot el territori dels Països Catalans, així com un raval del municipi d'Isona (Pallars Jussà), a l'antic terme de Figuerola d'Orcau.

Any 1255: *Joan d'Astor*, jutge de Vall-de-roures. L'Astor és un poble del municipi de Pujalt (Anoia), situat en un tossal que domina la vall del Sió, a la Segarra. També l'Astor és actualment un despoblat del terme municipal de Lleida, entre els termes d'Artesa de Lleida i Alfés.

14. *Ibidem*, p. 110.

15. *Ibidem*, p. 122.

16. *Ibidem*, p. 136-146. Cartulari Galindo.

*Pobladors de Bellmunt de Sant Josep*¹⁷

Any 1232: *Bernard de Casals* i *Raimon de Valls*. Casals és un despoblat del municipi de Talarn (Pallars Jussà) al nord-oest de la vila, així com un veïnat del municipi de Serinyà (Gironès). Valls, entre d'altres, és un poble del municipi de Guixers (Solsonès), situat a la vall de l'aigua de Valls, passat l'estret de Vallpregona.

Altres cognoms, catalans, que apareixen en aquesta època són: *Armengot*, *Bonfill*, *Calaf*, *Santa Pau*, etc. També apareixen alguns cognoms aragonesos –*Dolz*, *Aguas*– i d'altres demarcacions,¹⁸ però ho fan en minoria respecte als catalans.

Pobladors de Maella

Any 1181: *Pere d'Alós*.¹⁹ Podria venir d'Alós d'Àneu, poble del municipi de València d'Àneu (Pallars Sobirà) o d'Alòs de Balaguer, municipi de la comarca de la Noguera.

Any 1300: *Domingo Cubells*.²⁰ Cubells és un municipi de la comarca de la Noguera.

Any 1301: *Mateu Balaguer* i la seva muller *Arsen*.²¹ Balaguer és la capital de la comarca de la Noguera.

Pobladors de Favara

Any 1255: *Miquel de Talavera*, *Guillem de Miravall*.²² Talavera és un municipi de la comarca de la Segarra. Miravall és un agregat del municipi de Noves de Segre (Alt Urgell).

Pobladors de Nonasp

Any 1255: *Guillem de Soses*, *Ermesèn Fornera*, *Bernard de Prijanera*, *Deanera Tolosa* (muller de *Bartomeu Colera*), *Bartomeu de La Bat*, *Joan d'Alentorn* i *Deanera Jordana*.²² Soses és un municipi del Segrià. *Prijanera* pot venir de

17. Ja he dit que a partir de 1980 *Mesquí* va canviar per *Sant Josep*.

18. Per exemple, *Gascons* («barranc dels Gascons»), al terme de Cretes. Sembla, pel topònim, que hi van venir pobladors procedents de Gascunya.

19. PÉREZ TEMPRADO, *El eco del Guadalupe*, Alcanyís, 1904. BHGBA, vol. III, p. 185.

20. AHN, documents de l'orde de Calatrava. BHGBA, vol. III, p. 260.

21. *Ibidem*.

22. ACA, pergami núm. 1444 de Jaume I. BHGBA, vol. II, p. 279.

23. *Ibidem*.

Preixana, antiga parròquia del municipi de Navès (Solsonès). Tolosa és una masia i antic terme del municipi d'Argençola (Anoia), situat a 775 m d'altitud, al cim de l'altiplà que separa la Segarra de l'Anoia, dins l'antiga parròquia de Carbasí. Colera és un municipi de l'Alt Empordà. Alentorn és un poble del municipi d'Artesa de Segre.

Pobladors de Fondespatla

Any 1255: *Arnald de Fontespatula* i *Bernard Arrufat*.²⁴ Arrufat és una antiga quadra del municipi de Bellvís (Noguera).

Sabem pels estudis filològics que el pas del llatí al català fou gradual, gairebé imperceptible. A les darreries del segle XI comença a afermar-se la consciència que hom parlava una llengua diferent del llatí vulgar.

A finals del segle XII trobem ja passatges escrits en la nova llengua, i a mitjan segle XIII els documents en català comencen a ser nombrosos. Tal com ens demostra la documentació a partir del segle XIII, el català escrit va anar substituint el llatí, i això també es va donar a les nostres terres. Del segle XIV en endavant es genera una gran massa documental en llengua catalana, la major part de la qual roman sense publicar.

Els nouvinguts de mitjan segle XII, que, com he dit, provenien de terres lleidatanes, van introduir un català preliterari. Pel fet de tractar-se de grups heterogenis, procedents de diverses parts, el seu assentament va donar lloc a una barreja de dialectes que, en gran part, s'han mantingut fins al dia d'avui, fruit de l'extremitat geogràfica i de la desvinculació dels nuclis més importants d'expansió cultural i lingüística. Així doncs, actualment resulta normal que a cada municipi hom parli una llengua amb característiques concretes que, malgrat seguir les formes generals del català occidental, es diferencia de les altres de la zona.

La documentació històrica ens permet de saber que certes contrades on avui impera el castellà havien estat de parla catalana. És el cas, entre d'altres, d'Alcanyís i Casp.²⁵

El 1179 al castell d'Alcanyís i als seus termes s'instaurà l'orde de Calatrava, d'ascendència castellana. La dominació dels calatrans es va estendre aviat a la major part de la comarca del Matarranya, i malgrat això la llengua dels primers pobladors es va imposar. Però a la conca del Guadalop (exceptuant-ne una peti-

24. ACA, documents particulars sense foliar. BHGBA, vol. I, p. 225.

25. VALIMANÁ, a «Los anales de Caspe», afirma que el 1594 encara es parlava català en aquesta ciutat. BHGBA, vol. III, p. 182.

ta part) les coses van anar d'una manera diferent: un contingent important de l'antiga població musulmana era encara present a la zona; els senyors van mostrar, doncs, gran interès a instaurar-hi nous pobladors, que ja no van ser catalans sinó castellans. La presència, molt nombrosa, d'aquests darrers va determinar que la llengua dominant acabés sent la castellana. Així, podem explicar-nos la gran quantitat de paraules catalanes que s'han mantingut vives fins avui en municipis com Alcanyís, Castellseràs, Castellot, Mas de les Mates, etcètera.

A tall de resum, podríem dir que la qüestió lingüística va ser el resultat final—de la mateixa manera que en altres parts del país— d'un procés d'absorció, procés pel qual la majoria ètnica inicial, la dels repobladors catalans, havia de reeixir sobre els grups posteriors. Malgrat tot, però, aquests grups hi deixaren sentir la seva influència i, entre tots plegats, van configurar els trets de les parles actuals d'aquestes poblacions.

La pregunta que ens podríem formular és: fins on va arribar la llengua catalana?

Segons la documentació antiga i els estudis actuals de toponímia sembla que fins al riu Martín. Així, tindríem que tota la conca del riu Guadalop (que actualment és, en bona part, castellanoparlant) hauria estat de parla catalana. Encara avui dia trobem vives una gran quantitat de paraules catalanes en el parlar d'aquests municipis.

L'historiador Pascual Martínez Calvo, a *Historia de Castellote y su comarca*, diu: «Andorra nace de la Andorra la Vieja, cuyos apellidos se rastrean del siglo X al XV: Llinás, Llop (hoy Lop). Debió de formarse a mitad del s. VI, al calor de los baños, que los pastores pirenaicos traían a invernar por estas tierras [...]»

Parlar del segle VI és una mica exagerat, però sí que és possible que a mitjan segle XII uns primers conqueridors procedents d'Andorra la Vella donessin nom a aquesta nova població. Una altra dada que podria corroborar-ho és que no gaire lluny d'Andorra hi ha el Tossal i la població de Puigmoreno, que podria procedir del topònim pirinenc Pimorent.

JOAQUIM MONCLÚS I ESTEBAN

L'ENSENYAMENT DE LA LLENGUA CATALANA A L'ARAGÓ

PREÀMBUL

Amb l'aprovació de l'Estatut d'autonomia d'Aragó el 1982, el tema lingüístic a l'Aragó adquiria un tímid protagonisme des del punt de vista estatutari. L'article 7 deia així:

Las diversas modalidades lingüísticas de Aragón gozarán de protección como elementos integrantes del patrimonio cultural e histórico.

L'Estatut d'autonomia, com a llei orgànica que és, recull tan sols principis generals, i deixant de banda el seu desenvolupament per a futures lleis ordinàries. El fet és que a hores d'ara encara no existeix aquesta regulació de les llengües aragoneses, i ens movem molt lentament, molt poc diria jo, si que som a les portes del segle XXI i la majoria de la població catalanoparlant d'Aragó és analfabeta en la seua llengua.

Sembla, d'altra banda, que som a punt de rebre les transferències educatives, i la nostra comunitat educativa podrà dissenyar un model educatiu on la societat aragonesa trilingüe es veurà reflectida.

1. L'ENSENYAMENT

1.1. *Història*

Pel que fa a l'ensenyament, que és el tema que ens ocupa, hem de remuntar-nos al novembre de 1984, quan la comunitat catalanoparlant d'Aragó, que representa un cinc per cent de la població de la nostra Comunitat Autònoma, iniciava el camí cap

al que seria una fita històrica: l'acompliment del dret irrenunciable d'uns parlants que s'ensenyés la llengua materna a l'escola.

Accelerà aquest procés l'anomenada Declaració de Mequinensa (1 de febrer de 1984): els disset alcaldes dels ajuntaments d'Areny de Noguera, Benavarri, Bonansa, Montanui, el Pont de Montanyana, Tolba, Saidí, Fraga, Torrent de Cinca, Mequinensa, Faió, Nonasp, Favara de Matarranya, Calaceit, Vall-de-roures, la Codonyera i Valljunquera, reunits sota la presidència de l'aleshores conseller de Cultura d'Aragó, José Ramón Bada, reclamaren el reconeixement del català com a llengua pròpia i proclamaren la voluntat de protegir-la, utilitzar-la i fomentar-la. És després de la Declaració de Mequinensa que s'inicien els tràmits al Ministeri d'Educació i Ciència que porten a signar un conveni de cooperació, encara vigent, per a poder començar les classes el 26 de novembre de 1984.

Es tractava de trencar la inèrcia d'una escola monolingüe, on no s'havia considerat mai el respecte al medi i a la realitat sociolingüística d'una terra i una gent que viu, estima i pensa en català.

Però ens trobarem en un camp de mines, entrebancs, obstacles, dificultats, amenaces de mort, adobat per al defalliment; tan sols cal mirar les hemeroteques, i n'èrem tema monogràfic quasi cada dia: els conceptes de polèmica, conflicte, oposició a les classes, desqualificacions personals envers la persona seleccionada, insults, fins i tot «las clases de catalán pueden llegar a los tribunales», eren el pa de cada dia.

Malgrat això, i gràcies a la voluntat dels pares que els seus fills aprenguessen la llengua materna, fet decisiu per a la implantació del que s'havia iniciat com una experiència, quatre anys després el procés era ja imparable. Fins la premsa parlava de «rendició» a una evidència innegable; quasi havíem passat una guerra ferotge –el llenguatge que s'utilitzava als mitjans de comunicació ho evidenciava–, essent-ne Fraga la primera fila de combat, punt de referència per a tota la franja catalanoparlant.

Les primeres promocions d'alumnes van haver de sofrir també la incomprensió d'alguns professors que no acceptaven el nostre fet lingüístic diferent, i recomanaven la no-assistència a les classes de català perquè dificulta l'aprenentatge d'altres llengües; altres deien que no era català, que era un romanç aragonès.

Compensava aquesta «guerra»? Sí; i dic un sí amb rotunditat, perquè teníem un alumnat fidel i orgullós de la seua identitat. Ja no es tractava solament de conservar un lloc de treball, sinó de defensar la identitat del ser i el dret d'existir.

Si mirem enrere, a les actes de la I Jornada d'Ensenyament del Català de l'any 1991 consta que Mònica Farré, alumna de COU a l'Institut de Batxillerat Ramón J. Sender, de Fraga, va fer la següent declaració quan li preguntaren per què s'apuntava a les classes i si aquestes li havien costat un gran esforç:

Fa quatre anys que m'hi vaig apuntar i en un principi ho fas per poder anar a Lleida o Barcelona, però després t'adones que és part de la teua identitat, una

part de tu mateixa. Estàs estudiant francès, anglès..., però no la teua llengua, i això és molt important.

Sempre havíem fet castellà i descobreixes que en la teua llengua hi ha un món fantàstic, que t'ho passes molt bé i a més ho fas en la teua llengua, i si en tens ganes i hi poses tot el que tu tens, llavors no costa.

Declaració, que hauria pogut fer qualsevol dels alumnes que teníem, que tenen d'una maduresa impressionant.

Havíem de guanyar la batalla a la intolerància cada dia, amb la captació d'alumnat que, malgrat les incomprendions, s'hi apuntava. «Ho havíem de voler tot», com diu Jean-Paul Sartre a les seues converses amb Simone de Beauvoir, ja que penso que la nostra resistència i fermesa fou un element clau per a la consolidació de l'experiència inèdita d'escolarització.

1.2. *Introducció mitjançant un conveni d'ensenyament*

En aquelles localitats on els habitants tenen com a llengua materna la catalana, s'introdueix l'ensenyament del català el curs 1984-1985, amb caràcter voluntari. En el curs 1985-1986 se signa un conveni (BOE del 27 de desembre de 1986) entre el Departament d'Educació i Cultura de la Diputació General d'Aragó i el Ministeri d'Educació i Ciència, que continua vigent i que ha permès la progressiva extensió d'aquest ensenyament, tot mantenint-ne la condició d'assignatura voluntària.

La clàusula sisena del Conveni d'ensenyament del català diu, amb relació a la matèria, que es tracta d'una assignatura més a l'efecte acadèmic i apareix com a tal a l'expedient dels alumnes. Diu així:

A efectos de evaluación, la enseñanza de la lengua catalana en los Centros autorizados se someterá a los mismos criterios y normas que rigen para todas las áreas o materias de los correspondientes planes de estudio.

Los resultados obtenidos se incorporarán al expediente académico del alumno con el fin de certificar los cursos de lengua catalana realizados. El no haber aprobado un curso en dicha materia únicamente impedirá el acceso al curso inmediatamente superior de la misma.

La implantació d'una experiència com aquesta implica esforços notables. Per afrontar-los es crea la Comissió Mixta MEC-DGA, formada per tècnics de l'Administració de l'Estat i de la Diputació General d'Aragó, que resolen les incidències del programa i dels docents. Els consells escolars dels centres són els que decideixen els centres de nova incorporació al programa mitjançant una petició a l'esmentada

Comissió Mixta. Cada any tenim noves peticions; enguany s'han incorporat al programa: Torrent de Cinca (Osca) i Beseit de Terol. Però augmenten les localitats; no els mestres.

2. LA FORMACIÓ DEL PROFESSORAT

El 1986 es crea el Seminari Permanent de Llengua Catalana, que cohesiona i unifica criteris pedagògics per aconseguir una formació integradora del programa que impulsa i desenrotlla. La formació permanent del professorat d'una Franja dispersa i desvertebrada s'articula dintre dels plans generals de formació de les direccions provincials del MEC.

Per atendre des d'Aragó la formació inicial dels futurs professors, i també el reciclatge dels ja existents, el Departament d'Educació i Cultura formula una petició a la Universitat de Saragossa el 1986, sense cap èxit per al català, sobre la possibilitat d'introduir l'ensenyament de la *fabla aragonesa* i del *català* com a assignatures optatives a les escoles de formació de professorat d'Aragó.

El 1991, davant la dificultat de trobar personal interí per cobrir les places vacants de la Franja oriental, el Departament d'Educació i Cultura, mitjançant la Direcció General de Patrimoni Cultural i Educació, a petició del Seminari Permanent de Llengua Catalana, sol·licita una altra vegada al rector de la Universitat de Saragossa la implantació de l'ensenyament de la llengua catalana a la Universitat, com es fa a l'Escola Universitària de Formació del Professorat (EUIFP) d'Osca amb l'ensenyament de filologia aragonesa.

En els nous plans d'estudis de l'EUIFP s'ha aconseguit introduir vuit crèdits (BOE del 30 d'abril de 1993) a l'EUIFP de Saragossa, a petició del Departament de Didàctica de les Ciències i de les Llengües Humanes i Socials, i s'imparteix també l'assignatura optativa a la Facultat de Filosofia i Lletres des del curs 1989-1990. Mentre aquests plans no es posen en marxa, el Departament d'Educació i Cultura patrocina cursos de llengua i didàctica de la llengua catalana a l'EUIFP de Saragossa.

3. LA FIGURA DEL PROFESSOR

La figura del professor (vint en comissió de serveis del Ministeri d'Educació i Ciència i sis de la Diputació General d'Aragó, que sufraga també el centre privat Santa Ana, de Fraga, emparat en un dret de territorialitat) és peculiar, ja que, a més a més de posseir el títol de mestre de català, és format a Catalunya, on en algun cas encara té la seua plaça definitiva, és nascut a la Franja i imparteix generalment la

matèria de català en la seua localitat d'origen. Cal dir, no obstant això, que aquestes places que ocupen els mestres de català no han estat creades encara pel Ministeri i és una assignatura pendent que caldrà aconseguir. Dintre del territori MEC només hi ha places pròpiament de llengua i literatura catalanes a les Illes Balears.

4. ESTADÍSTICA

Globalment, el programa ha crescut considerablement.

<i>Cursos</i>	<i>Alumnes</i>	<i>Professors</i>	<i>Centres</i>	<i>Municipis</i>
1984-1985	791	6	12	10
1985-1986	1.143	9	17	14
1986-1987	1.415	15	19	16
1987-1988	1.740	19	20	17
1988-1989	1.928	19	20	17
1989-1990	2.226	20	23	19
1990-1991	2.394	20	23	19
1991-1992	2.659	22	27	23
1992-1993	2.852	23	32	28
1993-1994	2.974	24	33	28
1994-1995	3.050	25	34	29
1995-1996	3.134	26	37	30
1996-1997	3.161	26	38	31

A partir del Conveni de cooperació del MEC-DGA, s'inicia la implantació de l'assignatura optativa de llengua catalana en el curs 1985-1986.

L'augment de l'alumnat és notable: de 791 alumnes que iniciaren el programa en el curs 1984-1985, hem passat a 3.161 durant el curs 1996-1997. Amb relació als resultats notem una absència d'homogeneïtat en les línies d'actuació i dedicació horària, per la poca definició del marc legal del Conveni, on diu que se n'impartiran d'una a tres hores setmanals: mentre que en l'educació infantil es mantenen uns mínims legals, una hora de classe setmanal, a primària i secundària se n'imparteixen dues, generalment; tenim l'excepció de Fraga, on a secundària se'n fan tres hores, i també als centres de primària de Mequinensa i Torrent, en alguns cicles.

El professorat ha augmentat, tot i que, per racionalitzar els recursos humans, a vegades és compartit per diverses localitats.

Els centres abracen la totalitat d'escoles públiques i privades en les localitats on s'imparteix, com és el cas de Fraga. Podem dir que hi ha hagut una progressió espectacular: de 12 en 1984-1985 han passat a 40 en 1997-1998.

La tendència creixent dels municipis és evident: de 10 el curs 1984-1985, a 32 el 1997-1998. Les províncies d'Osca i Saragossa han introduït el català a quasi el cent per cent de les localitats on aquesta llengua és la materna i la natural. La província de Terol segueix diferent ritme quant a la incorporació de les seues localitats al programa i, en general, la seua presència és escassa. Potser caldria buscar-ne raons psicosociològiques: tenir la mateixa llengua que la comunitat veïna, amb la qual hi ha hagut una rivalitat ancestral, pot ser-ne un motiu, i d'altres, que ara no és el cas d'estudiar.¹

5. PUBLICACIONS

La Diputació General d'Aragó inicià ja els anys 1984-1985 una activitat de foment de la llengua catalana. En constituïa el suport principal una col·lecció de publicacions, «Pa de Casa», destinada a temes literaris i lingüístics de la Franja, amb una publicació anual des de l'any 1984, però paralitzada del 1987 fins al 1993.

Posteriorment, el 1992, davant la necessitat de disposar de materials didàctics per als escolars de la Franja, s'inicià un projecte de publicació per als diferents nivells educatius, dintre de la col·lecció ja existent de «Temas Educativos».

L'interès suscitat pel seguiment de l'ensenyament de la llengua entre el sector docent i pels mateixos parlants, propicià la realització de dues jornades didàctiques, el 1991 i el 1993, finançades pel Departament d'Educació i Cultura.

Enguany hem engegat la primera Escola d'Estiu a la Franja, celebrada els dies 2 i 3 de setembre a Fraga, amb una participació de més de seixanta mestres i amb gran èxit.

1. Per províncies, veiem que la major part de pobles es troba a Osca: Albelda, Areny de Noguera, Benavarri, el Campell, Camporrells, Castellonroi, Fraga, el Gaió, la Melusa, Lliterà, Miralsot, Montanui, el Pont de Montanyana, Saidí, Sopeira, Tamarit de Llitera, Tolba, Torrent de Cinca, el Torricó, Valldellou, Vensilló, amb un alumnat de quasi un 95 %; a Saragossa tenim el 100 % de localitats històriques de parla catalana, com són Faió, Favara de Matarranya, Maella, Mequinensa i Nonasp, amb una incidència del 50 %, i Terol, amb els pobles d'Arenys de Lledó, Calaceit, Cretes, Lledó d'Algars, Massalió, la Vall del Tormo i Vall-de-roures, amb una demanda del 56 %.

En la col·lecció «Pa de Casa» s'han editat les següents obres:

- *Contalles: Així parlem a les comarques de la Franja*, T. Claramunt (1984)
- *La nostra llengua. Gramàtica de llengua catalana*, A. Quintana (1984)
- *L'home de França*, J. A. Chauvell (1986), 2a ed.
- *Pena-roja i Vallibona, pobles germans*, D. Lombarte (1987)
- *Romanços de racó de foc: Poemes de vida i mort*, D. Lombarte (1987)
- *Les Cançons de la nostra gent*, Josep Galán (1993).

En la col·lecció «Temas Educativos» s'han editat les següents obres:

- *Materials didàctics d'ensenyament primari*, SPLC, núm. 16 (1992)
- *Així s'escriu a la Franja*, M. Sasot, núm. 18 (1993)
- *Sac de paraules*, Vocabulari escolar del català parlat a la Franja, SPLC, núm. 19 (1995)
- *Josepet i Marieta*, DGA (1997).

De les «Jornades didàctiques», se n'han publicat les actes següents:

- *Actes de la I Jornada de l'Ensenyament del Català d'Aragó*, Fraga (1991)
- *Actes de la II Jornada de l'Ensenyament del Català a l'Aragó*, Mequinensa (1993).

La millora del coneixement i l'ús d'un idioma a l'ensenyament porta, com a resultat inevitable, d'una banda, la creació de materials d'aprenentatge i, de l'altra, la disponibilitat de professorat preparat idiomàticament.

La modèstia d'aquestes col·leccions, malgrat l'interès suscitat per la matèria, ja que la majoria estan exhaurides, no augura un gran futur. D'altra banda, si mesurem la vitalitat de la llengua pel nombre de publicacions, podem afirmar que perilla la seua supervivència, si no fos per la feina editorial de les associacions de la zona.

6. NOTES

Operar processos de transformació en un sistema educatiu implica trobar molts obstacles i superar resistències dintre dels mateixos claustres docents. Malgrat tot, comptem amb un suport decisiu: de la voluntat d'utilitzar la llengua pròpia d'aquesta societat aragonesa. Els pares volen que els seus fills aprenguen la llengua catalana. Aquesta demanda generalitzada és la que configura un dels pilars bàsics del foment de la llengua.

L'àrea d'ensenyament necessita, encara, abordar dificultats importants:

a) L'articulació d'unes línies d'actuació que possibiliten una homogeneïtat horària en l'ensenyament reglat, amb una consideració específica a l'educació infantil i a l'educació secundària, més adient a la realitat sociolingüística de la Franja oriental, per evitar l'actual ruptura entre la llengua materna i la de l'escola.

b) La generalització de l'ensenyament a totes les poblacions on aquesta llengua forma part del patrimoni cultural local.

c) La situació laboral d'un professorat estable, amb dotació de plantilla a tots els centres de la Franja oriental.

d) L'ampliació a d'altres àmbits que faciliten la conscienciació social: mitjans de comunicació, toponímia i d'altres sectors de la vida pública i cultural.

Creiem que és urgent arribar a un gran consens regional sobre la política lingüística adequada a la realitat plural de la nostra comunitat i sobre l'adequació de l'ensenyament del català al nou sistema d'ordenació educativa.

M. DEL CARME ALCOVER I PINÓS

EL PARLAR DE CALACEIT (COMPARAT AMB EL DE LA TERRA ALTA)

La comarca del Matarranya, formada per vint-i-cinc pobles de la província de Terol, més quatre de la Saragossa, presenta un mosaic de parlars prou diferents (dintre del català occidental, naturalment), en especial a les poblacions més frontereres amb el castellà, on es donen fenòmens lingüístics molt interessants. S'han publicat alguns treballs filològics, però no hi ha un estudi complet de la zona, amb el corresponent atlas, cosa que seria molt desitjable. La feina de base sembla que ja fou realitzada per Joaquim Rafel, fa més de vint-i-cinc anys, però resta inèdita.

En canvi, la comarca veïna, la Terra Alta ha vist publicada, l'any 1996, l'obra de Pere Navarro *Els parlars de la Terra Alta*, que deixa la qüestió geolingüística d'aquella zona pràcticament exhaurida. A mi se m'ha acudit de considerar Calaceit, el meu poble, com si formés part de l'estudi de Navarro i passar, tan bé com he sabut, la mateixa enquesta que féu ell, per tal de comparar els resultats obtinguts a Calaceit amb cadascun dels quinze pobles veïns. Són dotze pobles de la Terra Alta catalana, més tres de l'aragonesa (Maella, Favara i Nonasp), que nosaltres considerem del Matarranya. Navarro situa el darrer poble matarranyenc, Faió, a la Ribera d'Ebre i, per tant, no l'estudia.

Amb aquesta comparació podíem disposar d'un sistema objectiu, matemàtic, prou senzill (però pesat: són quinze mil comparacions!), d'avaluar numèricament, amb percentatges, les coincidències i les discrepàncies que un poble del Matarranya, Calaceit en aquest cas, fronterer amb la Terra Alta, presenta amb els veïns catalans i saragossans, i d'establir una classificació que donés una idea de més o menys proximitat lingüística.

He fet la comparació per separat, seguint Pere Navarro, quant a: fonètica, morfologia nominal, morfologia verbal i lèxic. Els percentatges obtinguts són relatius, referits a les qüestions que Navarro reflecteix en els mapes. Són les coincidències

dintre de les discrepàncies, com si diguéssim. Les dades absolutes serien molt més altes; jo calculo que sempre per sobre del 90 %.

RESULTATS DE LA COMPARACIÓ

Fonètica

La coincidència amb les quinze poblacions oscil·la des d'un 78 % amb Arnes, fins a un 49 % amb Maella. En general, és alta amb les poblacions de la Terra Alta meridional, que toquen i es comuniquen amb el Baix Ebre, amb la notable excepció del Pinell (53 %), penúltima, que té una fonètica molt més nord-occidental, amb les vocals molt obertes. Les tres poblacions aragoneses, a pesar que limiten amb Maella pel nord, presenten una notable discrepància, quasi del 50 %, i les de la Terra Alta septentrional estan en un grau intermedi. Aquesta distinció entre dues Terres Altes catalanes, la septentrional i la meridional, a més de la Terra Alta aragonesa, és important perquè s'anirà repetint al llarg d'aquest comentari.

TAULA 1
Fonètica

	<i>Poble</i>	<i>% de coincidències</i>
1.	Arnes	78
2.	Caseres	77
3.	Horta de Sant Joan	74
4.	Bot	73
5.	Corbera d'Ebre	71
6.	Batea	70
7.	Prat de Comte	68
	la Pobla de Massaluca	68
9.	Vilalba dels Arcs	67
10.	Gandesa	65
11.	la Fatarella	60
12.	Nonasp	58
13.	Favara de Matarranya	56
14.	el Pinell de Brai	53
15.	Maella	49

Morfologia nominal

Tenim també una alta coincidència amb Horta, Arnes i Caseres (entre el 75 i el 80 %) i molt baixa (37 %) amb la veïna Maella, així com amb Favara (44 %). És curiós que Nonasp, la més allunyada, estigui més prop de Calaceit (59 %) en morfologia nominal que la resta de poblacions de la Terra Alta, excepte les meridionals, que estan entre el 60 i el 70 %.

TAULA 2
Morfologia nominal

	<i>Poble</i>	<i>% de coincidències</i>
1.	Horta de Sant Joan	78
2.	Arnes	76
3.	Caseres	75
4.	Prat de Comte	69
5.	Batea	67
6.	Bot	66
7.	el Pinell de Brai	62
8.	Nonasp	59
9.	Corbera	58
10.	Vilalba dels Arcs	57
11.	la Pobla de Massaluca	54
12.	Gandesa	51
13.	la Fatarella	50
14.	Favara de Matarranya	44
15.	Maella	37

Morfologia verbal

Va des d'Arnes i Caseres (64 %), fins a Nonasp (30 %). Xoca una mica que la Fatarella i la Pobla estiguin, amb un 34 %, a baix de tot, més que Maella i Favara.

TAULA 3
Morfologia verbal

	<i>Poble</i>	<i>% de coincidències</i>
1.	Arnes	64
2.	Caseres	63
3.	Horta de Sant Joan	52
4.	Bot	52

5.	Gandesa	48
	Prat de Comte	48
	Corbera	48
8.	Vilalba dels Arcs	46
9.	Batea	45
10.	el Pinell de Brai	44
11.	Maella	41
12.	Favara de Matarranya	37
13.	la Fatarella	34
	la Pobla de Massaluca	34
15.	Nonasp	30

Lèxic

Navarro el divideix en catorze grups, que van des d'«El camp i els cultius» fins a «Els jocs», passant per el «El cos humà» o «Els animals», per exemple. Cada grup presenta la seva classificació de similituds, mai igual, però sí semblant. El percentatge més elevat de coincidències es dona amb Caseres, a l'apartat «Indústries relacionades amb l'agricultura», del 81 %, i el més petit, a l'apartat «La mar», amb la Fatarella, que és únicament del 23 %. Tant Calaceit com la Fatarella són pobles de secà molt acusat i tenen poc a dir de la mar, però en tot cas, allò que diuen, ho diuen prou diferent. No presento les classificacions per separat dels quinze grups, per no embolicar més la troca. Considerat globalment el conjunt del lèxic, apareix un grupet igualat, per damunt de tots, format per: Caseres, Arnes i Horta: 73 %. Més avall hi ha un segon grup, separat del primer, al voltant d'un 65 %, que enclou Batea, Bot, Prat de Comte i Gandesa; és a dir, la segona línia, o faixa, que envolta el Matarranya pel flanc sud-est. Vénen després els altres pobles catalans Vilalba, el Pinell, la Pobla i Corbera (58 %) i, finalment, els tres pobles aragonesos, juntament amb la Fatarella, entre el 50 i el 55 %.

TAULA 4
Lèxic

	<i>Poble</i>	<i>% de coincidències</i>
1.	Caseres	73
	Arnes	73
	Horta de Sant Joan	73
4.	Batea	67
5.	Bot	65
	Prat de Comte	65
7.	Gandesa	64
8.	Vilalba dels Arcs	60

9.	el Pinell de Brai	58
	la Pobla de Massaluca	58
11.	Corbera	57
12.	Nonasp	55
13.	Favara de Matarranya	54
14.	Maella	53
	la Fatarella	53

Classificació global

Per a fer la classificació global, que consideri els quatre criteris estudiats, m'ha semblat adient, per no destacar excessivament el lèxic, que és on hi ha la major part de preguntes, sumar els llocs obtinguts per cada població en les classificacions parcials, que és un criteri tan bo com qualsevol altre. Resulta que la proximitat del parlar de Calaceit amb el de les poblacions de la Terra Alta estudiades per Pere Navarro segueix el següent ordre: un grupet de tres poblacions, la primera Arnes (5 punts), després Caseres i Horta (8 punts), que configuren el nostre veïnatge cap al sud-est. Estic segur que les coincidències amb Arenys i Lledó, d'aquestes tres poblacions, seran encara més altes. Hi ha un segon grup, format per Bot (18 punts), Prat de Comte (21 punts) i Batea (24 punts), que són com la segona línia que ja hem dit, seguits per Corbera (30 punts), Gandesa (34 punts) i Vilalba (35 punts). Ve després un quart grup, format pel Pinell i la Pobla (40 punts) i, finalment, Nonasp (47), la Fatarella (51), Favara (52) i Maella (55), que tanquen la llista.

TAULA 5
Rànquing final conjunt

	<i>Poble</i>	<i>Llocs</i>	<i>Classificació</i>
1.	Arnes	1 + 2 + 1 + 1	5
2.	Caseres	2 + 3 + 2 + 1	8
3.	Horta de Sant Joan	3 + 1 + 3 + 1	8
4.	Bot	4 + 6 + 3 + 5	18
5.	Prat de Comte	7 + 4 + 5 + 5	21
6.	Batea	6 + 5 + 9 + 4	24
7.	Corbera	5 + 9 + 5 + 11	30
8.	Gandesa	10 + 12 + 5 + 7	34
9.	Vilalba del Arcs	9 + 10 + 8 + 8	35
10.	el Pinell de Brai	14 + 7 + 10 + 9	40
11.	la Pobla de Massaluca	7 + 11 + 13 + 9	40
12.	Nonasp	12 + 8 + 15 + 12	47
13.	la Fatarella	11 + 13 + 13 + 14	51
14.	Favara de Matarranya	13 + 14 + 12 + 13	52
15.	Maella	15 + 15 + 11 + 14	55

En conclusió, l'afinitat màxima comença amb els veïns del sud-est, segueix amb els del nord-est i és més llunyana amb els pobles aragonesos que, a pesar d'ésser més a tocar (cas de Maella), discrepen força del parlar de Calaceit. I la Fatarella, també; no em fésseu dir per què.

CONSIDERACIONS SOBRE EL PARLAR DE CALACEIT

Seguint el mateix ordre de Navarro i fent els mateixos raonaments que ell fa, direm que el parlar de Calaceit:

- 1) Participa plenament dels trets que caracteritzen el català occidental.
- 2) Participa dels trets del català nord-occidental i del català valencià, més d'aquests que dels primers, en relació amb la Terra Alta. Per exemple: a Calaceit està en plena vigència el verb *eixir*, en lloc de sortir, mentre que a la Terra Alta només Caseres i Arnes l'usen una mica. La segona persona del present de subjuntiu, l'acaba en *-o*, típic de Lleida, però només als verbs de la primera conjugació, acabats en *-ar*, i encara no tots. Diu *pujos* i *baixos* i *estigues*, però no *digos* ni *cregos*, ni *estigos*, com a la major part de la Terra Alta.
- 3) Rep influències dels subdialectes ribagorçà i pallarès, però molt menys que dels de la Terra Alta aragonesa i només de lèxic: *llavar*, *lleute*, *garra*.
- 4) Presenta aragonesismes, com ara *onso*, *pos*, *xoto*, *llanda*, *tos* (*us*) en situació intermèdia entre la Terra Alta aragonesa i la catalana.
- 5) Presenta mossarabismes, per l'estil dels de la Terra Alta meridional, que és on n'hi ha més: *barandat*, *esfardatxo*, *llangusto*.
- 6) Presenta castellanismes, en posició intermèdia. Té tots els comuns a la Terra Alta més, aproximadament, la meitat dels que Navarro atribueix a Maella, Favara i Nonasp.
- 7) No presenta la confusió que caracteritza el tortosí de les persones 4 i 5 del present de subjuntiu amb les de l'imperfet (*vinguéssou / vinguéreu*, *dormíssem / dormírem*, *parlàssem / parlàrem*). En lèxic, sí que participa de formes pròpies tortosines, si fa o no fa, com a la Terra Alta meridional.
- 8) No té tant increment velar com a la Terra Alta. Diu *sento* per *sentigo*, *estara* per *estiguera*, *sabut* per *sapigut*.
- 9) No presenta tantes solucions característiques particulars com el de la Terra Alta. De fet, de tots els exemples que cita Navarro ni un no es dona a Calaceit, en fonètica ni en morfològica. Només en lèxic, on sí que en comparteix moltes, amb uns o altres pobles.
- 10) Té moltes formes arcaïtzants, pràcticament les mateixes que a la Terra Alta, per exemple, *desset*, *agranar*, *obrer*. *pao(r)*, *calces*, etc.

11) Participa de gairebé tots els trets lingüístics del tortosí comú proposats per Gimeno, amb excepcions com, per exemple, la confusió del subjuntiu abans citada i el canvi de la *e* inicial per *a* (*ascoltar, ancendre, aspasa*), que aquí no es dona.

COMENTARI FINAL

Si estem d'acord que, en un sentit ample, la denominació *tortosí* s'aplica al subdialecte que s'estén aproximadament per l'antiga diòcesi tortosina, Calaceit, tant per proximitat geogràfica com per història (no oblidem que hi va pertànyer fins al 1957) hi toca de ple. El parlar de Calaceit, dins del subdialecte tortosí, participa dels trets nord-occidentals i valencians que el caracteritzen, però té una influència força perceptible del ribagorçà i de l'aragonès (a part del castellà, és clar) superior a les poblacions de la Terra Alta catalana, però inferior a la de les tres poblacions saragossanes estudiades.

Aquestes influències (ribagorçà, valencià, lleidatà, aragonès i castellà) s'estenen per la resta del Matarranya tant més com més a ponent, o siga, com més prop de les respectives zones d'influència. De manera que els parlars del Matarranya, al meu entendre, estan dividits prou clarament per una ratlla que segueix el riu Matarranya i el seu afluent Tastavins. A la dreta, el català és cada vegada més tortosí i a la frontera amb Catalunya es confon pràcticament amb el de l'altra banda. A l'esquerra, els aragonesismes i castellanismes són més abundants, així com els valencianismes als pobles més tocant als Ports, on diuen *forro* i *roin*, per exemple, en lloc de *buit* i *dolent*. Hi apareixen també fenòmens com l'apitxat, la diftongació de vocals obertes (*sièt, dièu, vièrt*), transformació de la *s* sonora en una *d*, com ara *dotde* per *dotze*, etc. De manera que aquesta part del Matarranya és complicada i s'ha de subdividir, i separar la vall del Mesquí, tocant al riu Guadalupe i Aiguaviva de Bergantes, però l'estudi detallat d'aquesta raonada és feina per a Artur Quintana i Joaquim Rafel, que ho tenen molt treballat.

No seria massa difícil, em sembla, de dissenyar amb ordinador un mapa colorit dels diferents termes del Matarranya, combinant els distints colors que representarien, percentualment, cada influència de les que ha assenyalat Pere Navarro i que jo segueixo, i s'hi veuria una gradació de matisos molt il·lustrativa d'aquesta barreja d'aportacions que configuren la nostra parla. Si aplicàvem el blanc, per exemple, al català comú, el groc de pera madura al lleidatà, el roig vi-nós de la *cecina* de Morella al valencià, el blau de l'aigua dels pantans al ribagorçà, el verd dels prats pirinencs a l'aragonès i el negre, si convé, al castellà, en el cas que no sortís un «retxautxe» de grisos i marrons, veuríem, com he dit, la matisació i el cromatisme dels nostres parlars. El de Calaceit, no obstant això, tindria un

color molt paregut al dels pobles catalans veïns, encara que una mica més pujat de to, un xic més contaminat, però formant part inequívocament del «bell catalanesc del món», com deia Ramon Muntaner.

MIQUEL BLANC

SITUACIÓ ACTUAL DEL CATALÀ A L'ARAGÓ DES DEL PUNT DE VISTA POLITICOJURÍDIC

TREBALLS I DICTAMEN ELABORAT PER LA COMISSIÓ ESPECIAL
SOBRE LA POLÍTICA LINGÜÍSTICA DE LES CORTS D'ARAGÓ

Per tal de facilitar la comprensió del que exposo, he dividit la ponència en quatre apartats: el marc jurídic, les posicions polítiques de les institucions aragoneses, el dictamen fet per la Comissió Especial sobre la Política Lingüística de les Corts d'Aragó i el futur immediat.

EL MARC JURÍDIC

Els textos legals que conformen el marc jurídic de la situació actual de la llengua catalana a l'Aragó són quatre:

El primer text és l'article tercer de la Constitució espanyola, que, d'una banda, declara que el castellà és la llengua espanyola oficial a tot l'Estat i que tots els espanyols tenen el deure de conèixer-la i el dret d'usar-la i, d'altra banda, manifesta que les altres llengües espanyoles seran també oficials en les respectives comunitats autònomes, d'acord amb els estatuts respectius.

En segon lloc, hem de considerar l'article setè de l'Estatut d'autonomia d'Aragó (text reformat per la Llei orgànica 5/1996, del 30 de desembre), el qual determina que les llengües i modalitats lingüístiques pròpies d'Aragó gaudiran de protecció i que es garantirà el seu ensenyament i el dret dels parlants a usar-les, d'acord amb el que estableix una llei de les Corts d'Aragó per a les zones on són utilitzades predominantment.

El tercer text és el conveni de cooperació entre el Ministeri d'Educació i Ciència del Govern espanyol i el Departament d'Educació i Cultura del Govern d'Aragó (Resolució 310, del 27 de desembre de 1986, publicada al BOE).

El darrer document des del punt de vista jurídic és la Sentència 75/1997 del Tribunal Constitucional, publicada el 21 de maig de 1997, relativa al recurs d'empara presentat per la Universitat de València sobre la vulneració del dret a l'autonomia universitària, on es diu que la denominació de la llengua pròpia és *català*. Aquesta Sentència reconeix la unitat de la llengua catalana i n'accepta la doble denominació –modalitat local, *valencià*, i denominació comuna, *català*–, cosa que vol dir que el Tribunal Constitucional considera el nom de *català* com a sinònim de *valencià*.

POSICIONS POLÍTQUES DE LES INSTITUCIONS ARAGONESES

Les institucions aragoneses han considerat la qüestió lingüística com un tema prioritari davant del qual calia adoptar una posició bel·ligerant determinada. De totes les activitats que s'han dut a terme en aquest sentit, cal destacar-ne set:

En primer lloc, és important considerar la Declaració de Mequinensa de l'1 de febrer de 1984, que fou signada pels representants dels ajuntaments d'Areny de Noguera, Benavarri, Bonansa, Montanui, el Pont de Montanyana, Tolba, Saidí, Fraga, Torrent de Cinca, Mequinensa, Faió, Nonasp, Favara de Matarranya, Calaceit, Vall-de-roures, la Codonyera i Valljunquera. En aquesta Declaració es reclama el desenvolupament urgent de l'Estatut d'autonomia d'Aragó per aconseguir la normalització lingüística de la comunitat autònoma i per poder ensenyar el català a les escoles.

En segon lloc, cal fer esment de l'informe del Justícia d'Aragó sobre les llengües minoritàries a l'Aragó (Saragossa, 27 de gener de 1993), el qual urgeix les institucions aragoneses a emprendre una política lingüística que iguali els drets dels ciutadans aragonesos amb els dels ciutadans d'altres comunitats autònomes que també tenen una segona llengua.

En tercer lloc, cal tenir en compte la declaració de cooficialitat de la llengua catalana en els àmbits de les administracions locals de la Mancomunitat de la Llitera: Camporrells, el Torricó, Tamarit de Llitera, Albelda, Mequinensa, etc.

El quart fet important és l'acord unànim pres pels regidors de l'Ajuntament de Fraga el 24 de setembre de 1996, en què es reconeix la pluralitat lingüística d'Aragó –comunitat on es parla castellà, aragonès i català– i es demana al Ministeri d'Educació i Cultura del Govern espanyol un nou conveni per adaptar l'ensenyament de la llengua catalana a la nova ordenació del sistema educatiu i integrar-ne l'assignatura al currículum educatiu.

També s'ha de tenir en compte el Dictamen sobre la política lingüística a l'Aragó elaborat per una comissió especial i publicat al *Boletín Oficial de las Cortes de Aragón*, núm. 5, del 21 d'abril de 1997.

A més, cal mencionar el vot particular del Grup Parlamentari Popular del Parlament aragonès al Dictamen esmentat al punt anterior. Aquest grup parlamentari ha demanat el reconeixement de les tres llengües existents a l'Aragó –les quals anomena *castellà, conjunt de parles altaragoneses i català d'Aragó*– i ha defensat la celebració d'actes culturals i la realització d'accions destinades a la recuperació del patrimoni com a pilars de la política lingüística, enfront de la defensa de la cooficialitat de les tres llengües i de la normalització lingüística proposades pels altres grups parlamentaris. També ha redactat una moció estàndard contrària a la cooficialitat, la qual ha tramès als grups municipals amb l'objectiu d'aconseguir l'aval dels ajuntaments de la Franja. Fins ara, han aprovat aquesta moció els ajuntaments de Beseit, la Vall del Tormo, Valljunquera, la Freixneda i la Torre de Vilella, tots de la comarca del Matarranya.

En darrer terme, destaquem l'aprovació del Parlament aragonès –amb el vot en contra del Partit Popular– d'una resolució del debat sobre política general, tingut el dia 18 de setembre de 1997, per la qual es reafirma el reconeixement de la realitat trilingüe d'Aragó.

DICTAMEN DE LA COMISSIÓ ESPECIAL DE POLÍTICA LINGÜÍSTICA DE LES CORTS D'ARAGÓ

El 20 de juny de 1996, per iniciativa de la Chunta Aragonesista, el Ple de les Corts aragoneses prengué l'acord unànim de tots els grups parlamentaris de constituir una comissió especial d'estudi amb l'objectiu d'elaborar un dictamen sobre la situació de les llengües minoritàries d'Aragó. La finalitat principal era que aquest dictamen fos la base per a l'adopció de les mesures necessàries per a la normalització lingüística: reconeixement legal, cooficialitat, protecció, promoció i ensenyament. La Comissió es constituí formalment el 20 de setembre de 1996, i enllestí la seva comesa el dia 7 d'abril de l'any següent.

La Comissió, formada per cinc membres –un ponent de cada grup parlamentari–, es reuní vint-i-tres vegades. Davant aquesta comissió comparegueren trenta-nou persones: representants d'institucions i entitats culturals aragoneses, membres d'organitzacions socials i culturals, professors de català i d'aragonès, lingüistes i experts en aragonès i en català, personal de la Universitat de Saragossa, de les administracions local i autonòmica i del Parlament Europeu.

Després de sis mesos de feina, amb l'esperit de sintetitzar totes les aportacions i de mantenir la unanimitat de l'acord fundacional, la Comissió va redactar un dictamen estructurat en quatre punts: els antecedents, les actuacions, l'anàlisi de la situació i les conclusions.

Avui parlaré només de les conclusions, atès que suposen una fita històrica, ja que per primera vegada les Corts aragoneses anomenen pel seu propi nom les llengües que es parlen a l'Aragó. Fins aquell moment, tant l'Estatut com les disposicions en matèria lingüística feien referència a unes llengües i modalitats lingüístiques anònimes. De llavors ençà, ja podem afirmar que la política lingüística té un subjecte definit.

Les conclusions del dictamen són les següents:

a) En primer lloc, el Dictamen reconeix explícitament la realitat trilingüe d'Aragó i manifesta que en aquesta comunitat autònoma, juntament amb la llengua castellana, són llengües pròpies el català i l'aragonès, amb les modalitats corresponents.

b) En segon terme, el Dictamen pren com a base els tractats internacionals i estableix un tracte legal igualitari per a les dues llengües aragoneses minoritàries: l'aragonès i el català.

c) En tercer lloc, el Dictamen estableix el reconeixement legal de la situació, cosa que constitueix el punt de partida d'una política lingüística respectuosa amb els convenis internacionals, en sintonia amb la Constitució espanyola i conseqüent amb l'Estatut d'autonomia aragonès. El Dictamen determina que, abans del 31 de desembre de 1997, la Diputació General d'Aragó haurà de presentar un text legislatiu que faci efectius els drets de les minories lingüístiques en els territoris respectius. Aquesta llei de llengües d'Aragó regularà els drets següents:

– El dret de tots els aragonesos a conèixer bé i a utilitzar amb dignitat la llengua materna.

– El dret de tots els aragonesos a emprar habitualment la seva llengua, tant en les relacions entre els ciutadans com en les relacions dels ciutadans amb l'Administració.

– El dret de tots els parlants a rebre l'ensenyament de la llengua pròpia i en la llengua pròpia.

– El dret a la cooficialitat del català i de l'aragonès en els municipis i comarques on són llengua pròpia. Els efectes d'aquesta declaració de cooficialitat podran ser graduals i adaptats a la realitat sociolingüística del territori.

– El dret a la plena normalització de l'ús de les dues llengües en els seus territoris tradicionals.

– El dret al respecte a les modalitats comarcals i locals del català i l'aragonès en tots els casos d'aplicació i de desenvolupament de la cooficialitat i de la normalització del seu ús.

d) En quart lloc, el Dictamen pren en consideració les variants locals –modalitats distintes que presenten les tres llengües que es parlen a l'Aragó–, ja que considera que constitueixen una peculiaritat d'aquestes llengües que, a més, les enriqueix. Subratlla que cal definir-les en termes que no siguin pejoratius ni poc

científics i respectar-les i protegir-les, sense que això signifiqui el menyspreu de la unitat lingüística ni en comporti la fragmentació.

e) En cinquè terme, el Dictamen proposa que l'aragonès i el català s'ensenyin a l'escola, d'acord amb criteris de voluntarietat, gradualitat, progressivitat i suficiència. L'objectiu pedagògic que es persegueix és que, un cop finalitzat l'ensenyament primari, els escolars sàpiguen llegir i escriure la seva llengua materna.

f) Com a conclusió sisena, el Dictamen estableix un pla de senyalitzacions toponímiques, amb l'objectiu de recuperar la toponímia tradicional i fer-ne cooficial l'ús, per tal d'incorporar-la als diferents plans de senyalització.

g) En setè lloc, el Dictamen insta a donar suport als mitjans de comunicació i a les associacions que empren llengües minoritàries, i a les publicacions i manifestacions diverses redactades en català o en aragonès. El Dictamen, a diferència del vot particular del Grup Popular del Parlament, considera la política d'acció cultural com a complementària de la política lingüística, i no substitueix aquesta última per cap plantejament d'acció cultural.

h) I en vuitè i darrer lloc, el Dictamen proposa la creació d'un òrgan administratiu encarregat de dur a terme la normalització lingüística. Demana que sigui el mateix Govern d'Aragó qui es converteixi en el motor de la política lingüística, amb un model propi i mitjançant un organisme administratiu específic de la Comunitat Autònoma.

Aquestes són, doncs, les vuit conclusions que s'extreuen del Dictamen aprovat en comissió per una majoria parlamentària de quaranta dels seixanta-set diputats que constitueixen el Ple del Parlament. Aquest Dictamen no genera efectes jurídics, però té un valor doble: d'una banda, és la primera vegada que les Corts d'Aragó posen nom a les llengües minoritàries i manifesten la voluntat de desenvolupar una política lingüística pròpia per a aquestes llengües, de la qual cosa fins ara només havia gaudit el castellà; d'altra banda, el treball intensiu de la Comissió i la qualitat científica i representativa de les persones que hi han comparegut han permès deixar al Parlament, constituïda pels diaris de sessions i per l'arxiu dels materials aportats —molt abundants—, la base suficient per fer el treball legislatiu que ens mana el nostre Estatut d'autonomia.

EL FUTUR IMMEDIAT

Un cop establert el marc jurídic, apuntades les posicions polítiques dels grups parlamentaris i exposades les conclusions del Dictamen fet per una comissió especial del Parlament aragonès, resta considerar què pot passar en el futur immediat.

D'entrada, cal preveure que el Dictamen fet per la Comissió especial serà aprovat definitivament pel Ple del Parlament a començaments del mes de novembre. Amb tot, és important destacar que el tràmit parlamentari no permet modificacions del text en aquesta fase del procediment i que, per tant, el Ple es veurà obligat a aprovar o bé el Dictamen de la Comissió o bé el vot particular del Grup Parlamentari Popular.

El Dictamen fixa la data del 31 de desembre de 1997 perquè el Govern presenti un Projecte de llei de llengües d'Aragó que haurà de donar caràcter normatiu als continguts del Dictamen. A partir de l'aprovació d'aquesta llei per les Corts d'Aragó es faran efectives les conclusions del Dictamen i quedaran definitivament protegits i regulats els drets dels parlants de les llengües minoritàries d'Aragó.

La qüestió ara és saber què farà el Govern davant les tres opcions que se li presenten: d'una banda, pot fer cas del Parlament, que li demanarà una llei abans del 31 de desembre; d'altra banda, pot considerar el vot particular del Grup Parlamentari Popular i les mocions dels ajuntaments que s'han manifestat contraris a la cooficialitat de les tres llengües i, presentar un projecte de llei abans del 31 de maig de 1999, i, en tercer lloc, pot fer cas del seu president, Santiago Lanzuela, el qual la setmana passada va manifestar que la convivència lingüística a l'Aragó era perfecta i que no calia cap regulació legislativa.

Deixant de banda la qüestió parlamentària, hi ha un altre tema força delicat: les transferències educatives de l'ensenyament no universitari. A partir del curs escolar vinent, la comunitat autònoma aragonesa assumirà les competències en aquesta matèria i quedarà sense efecte l'únic instrument jurídic que fins ara ha facilitat la migrada cosa que tenim, que és l'ensenyament optatiu de la nostra llengua als centres de primària i de secundària.

Pel que coneixem fins ara dels treballs preparatoris del model educatiu aragonès, no hi és inclòs l'ensenyament de les llengües pròpies dels aragonesos que viuen a la part oriental ni dels que viuen a les valls pirenaïques. També desconeixem quin serà el futur d'un professorat experimentat, després de treballar més de deu anys en unes condicions molt difícils i d'haver assumit, molts cops, a través del seu Seminari Permanent, les funcions que corresponien a les autoritats educatives.

La complexitat d'aquesta situació, plena de provisionalitats i voluntarismes, em mena a concloure que els grups parlamentaris hem de fer un esforç definitiu i, tot mantenint l'esperit de treball de la Comissió especial, acabar la feina i aprovar sense més dilacions la Llei de llengües d'Aragó. Si no és així, tal com ens va recordar el professor Artur Quintana, en poc temps el problema lingüístic deixarà d'existir i de les llengües minoritàries d'Aragó només en quedarà la toponímia.

JOSEP M. BECANA SANAHUJA

ELS DIALECTES DAVANT EL MODEL

D'entrada, voldria agrair-los la invitació a participar en aquestes jornades. Primerament, per la deferència al meu Departament, que de fa ja molts anys practica un seguiment del tema que avui ens aplega, motivat per l'afinitat i la proximitat geogràfica, per la procedència de part dels seus estudiantats i professors, i per l'interès personal i professional dels seus membres. En segon lloc, per l'oportunitat d'aquesta trobada, ja que el tema que em dispo a tractar planteja actualment diversos problemes d'índole pràctica en l'ús formal del català en terres de la Franja i és, a més, a un determinat nivell i entre determinats sectors, motiu de controvèrsia aquests dies i en aquesta ciutat.

Afortunadament, no solament en el món de la lingüística i la sociolingüística generals, sinó també en el camp més concret de la filologia catalana, les relacions entre dialecte i estàndard han estat profusament estudiades, especialment en els darrers quinze anys. Cal recordar les aportacions de Lluís V. Aracil, Joan Veny, Lluís Polanco, Xavier Lamuela, Josep M. Nadal, Bernat Joan i Gabriel Bibiloni,¹ entre d'altres. En ser el cas que no s'aprecien grans diferències de posició entre els diferents autors i, més aviat, s'hi pot reconèixer un cert sentit unidireccional, ens estalviarem de fer-ne una anàlisi teòrica aprofundida. Caldrà simplement, doncs, aplicar tot aquest

1. L. V. ARACIL, «Educació i sociolingüística», *Treballs de Sociolingüística Catalana*, (Barcelona), núm. 2 (1979); J. VENY, «Dialecte i llengua», *Els Marges* (Barcelona), núm. 30 (1984); L. B. POLANCO, «Llengua i dialecte: una aplicació dialectomètrica a la llengua catalana», *Miscel·lània Sanchis Guarner*, vol. I, València, 1984; X. LAMUELA, *Estandardització i establiment de llengües*, Barcelona, 1994; J. M. NADAL, *Llengua escrita i llengua nacional*, Barcelona, 1992; B. JOAN, *Llengua estàndard en l'ensenyament*, Barcelona, 1993; G. BIBILONI, *Llengua estàndard i variació lingüística*, València, 1997.

bagatge a un dialecte concret —el català occidental—, parlat en un territori políticament i sociològicament delimitat: la Franja. Amb el benentès, però, que tan sols hi podem marcar unes línies generals d'actuació, ja que el temps de què disposem és massa curt per a poder fer propostes pràctiques concretes.

Passo, doncs, a descriure aquest territori que he dit políticament i sociològicament delimitat. Tant des del punt de vista onomàstic com des del de la geografia humana, ja és un tòpic criticar el terme *Franja* o *Franja de Ponent* perquè no correspon a una realitat regional o supracomarcal. En efecte, la Franja és un territori caracteritzat principalment —però no exclusiva— per ser una àrea d'Aragó que té com a llengua pròpia el català. Això implica que no disposa d'una xarxa de relacions interna i, en conseqüència, les seues interrelacions, sobretot entre punts distants, són preferentment externes. És evident que això té conseqüències d'ordre lingüístic: extrapolats del context del català occidental, els parlars de la Franja no presenten trets excessivament unitaris o diasistemàtics, suficients per a parlar d'un subdialecte català d'Aragó, i s'hi coneix clarament l'existència de tres zones diferenciades.

La primera zona correspon a les terres de la Ribagorça i la Llitera, i el seu parlar —que presenta coincidències de diasistema amb el veí Pallars— és de tipus *ribagorçà*. En certa manera, és l'àrea dialectal més caracteritzada de tot el català continental. L'adstrat aragonès i occità, el substrat preromà i el seu accentuat conservadorisme, fruit dels condicionaments ambientals i culturals propis de la muntanya, matisat per alguna evolució insòlita a la resta del domini, li confereixen la seua peculiar fesomia que es perllonga en direcció sud fins a la plana de la Llitera, fet segurament produït per factors de repoblament i de relacions econòmiques complementàries i ancestrals. La baixa vall de l'Isàvena, juntament amb algunes poblacions més meridionals (fins al límit de Sant Esteve de Llitera), constitueix una de les darreres «zones híbrides» o de transició conservades del sud d'Europa, l'especificitat de la qual, a cavall entre l'aragonès i el català, obliga a fer-ne una descripció lingüística singularitzada.

La zona central (Baix Cinca, Ribera d'Ebre i, fins a cert punt, la baixa vall del Matarranya) és la que presenta menys característiques originals. En conjunt, és a menys distància de les solucions generals a la resta del domini lingüístic, i els seus parlars poden ser agrupats sota l'etiqueta de *lleidatans*; en alguns punts fins i tot de triple transició entre lleidatà, ribagorçà i tortosí. Especialment al Baix Cinca, l'anivellament amb els parlars més urbans del pla de Lleida és més intens que a d'altres indrets.

Per fi, la zona sud de la Franja presenta ja trets de transició cap al català meridional (*valencià*) i, per això, s'agrupa habitualment amb el *tortosí* o fins i tot amb el *valencià septentrional* (subdialectes, aquests, sense solució de continuïtat). A la part més ponentina, però, allunyada dels centres d'innovació lingüística, hi trobem formes força particulars que ens remetent tot sovint al català preliterari.

Des d'un altre punt de vista, les terres del nord –Ribagorça, Llitera i Baix Cinca–, tenen una vinculació econòmica, cultural i humana amb les terres de ponent, en general, i amb la ciutat de Lleida en particular. Cal recordar que, aquesta, fa habitualment totes les funcions d'una capital, excepte les administratives, que corresponen òbviament a Osca (i a Saragossa, en el cas de Mequinensa). A més de l'evidentíssim factor de la distància, cal recordar que Lleida té 120.000 habitants, mentre que Osca s'acosta als 50.000. Alguns pobles escadussers del sector més occidental, però, estan més vinculats a Barbastre. Per contra, Lleida estén la seua àrea a Binèfar i a les altres poblacions castellanoparlants de la Llitera i del Baix Cinca.

Pel que fa a les terres del sud, les capitalitats estan més repartides, i no hi ha una única àrea d'influència. Alcanyís, Tortosa i Reus són pols d'atracció, però cal tenir present que Alcanyís no és més gran que, per exemple, Fraga; Reus és l'única ciutat gran, però n'és lluny i les comunicacions no són, diguem-ne, excel·lents, la qual cosa incrementa l'atracció de Saragossa. Terol, malgrat la seua capitalitat provincial sobre la major part del territori, a penes exerceix altres funcions que les purament administratives.

Tot això té com a conseqüència que la resposta a les iniciatives en defensa del català, en els darrers anys, ha estat molt més positiva en les terres del nord que en les del sud, i potser la causa no és gens aliena a l'espectacular creixement del pes econòmic, demogràfic i, també, cultural de Lleida. Tot i que sembla creïble que no en siga l'únic factor. Segurament, les tradicions polítiques autòctones, la distribució interna del poder, la fluïdesa de les comunicacions, les relacions amb Barcelona i l'impacte del turisme, especialment a la muntanya, també hi deuen haver tingut un cert pes.

I, el dialecte, què hi pinta? Doncs hi pinta, però hi pinta poc. Potser coincidiran amb mi que la *distància lingüística* (amb totes les prevencions que inspire el terme) entre un parlant *mitjà* (també amb totes les prevencions que inspire el terme) de les terres del Matarranya amb el *català comú* (idem) és força inferior a la que hi ha entre un ribagorçà *mitjà* i el mateix català modèlic. No fóra el mateix cas si el parlant fos fragatí o mequinensà, però vull recordar que, històricament, les primeres reivindicacions autòctones en favor del català es van produir a la Llitera, on les característiques ribagorçanes són ben vives, com ho és entre els parlants la percepció de les diferències (tant que, de segur, és el primer indret de la Franja on, històricament, s'ha inventat una llengua: el *lliterà*; però això és pura anècdota). Simbòlicament, també ha estat la Llitera el primer lloc on ha estat declarada la cooficialitat comarcal (Mancomunitat de la Llitera) i municipal (Camporrells). Així doncs, la llunyania o proximitat de l'estàndard no sembla estar en relació directa amb l'actitud dels parlants respecte a aquesta varietat. D'altra banda, el secessionisme lingüístic tampoc no sembla tenir en compte la distància dialectal. Una vegada més ens quedem amb la impressió que la sociolingüística guanya la partida a la dialectologia.

I, tanmateix, alguna cosa hi ha. Fa pocs dies, a Lleida, Joan Solà ens recordava que quan ell diletava en l'estudi del català, encara a Bell-lloc, no tenia pas la percepció que hi hagués cap problema, amb el dialecte. I és que, senzillament, no n'hi havia. La relació amb el català comú era aleshores una qüestió purament de la llengua escrita. En el moment present, això ja està gairebé superat; com a mínim, per part dels parlants assenyats (un altre terme que inspira prevencions). En tot cas, el gran motiu de discussió és la llengua oral d'ús formal, com a conseqüència de l'entrada del català en els àmbits de la comunicació audiovisual, l'ensenyament, la política i el comerç. I és que el referent del català comú, per a la majoria de parlants de la Franja, continua essent el català de Barcelona o, encara més, el de Sant Joan Despí. Un català que, tot i ser comprès perfectament –al capdavant, és el dialecte català més difós i conegut (tothom hi té parents)–, és massa distant del català parlat autòcton, la qual cosa genera dos tipus de disfuncions. D'una banda, la consciència, entre les persones que utilitzen el castellà com a llengua formal, que català i català local són dues coses diferents (per bé que, per fortuna, encara hom les sol considerar emparentades). Açò arriba fins a l'extrem de l'existència d'individus trilingües castellà / barceloní / català local. D'altra banda, entre les persones, dissortadament poques encara, que utilitzen el català en àmbits formals, provoca una inseguretat considerable. I no podia ser d'altra manera: a la ferma consciència de la unitat de la llengua, que impedeix el canvi de dialecte, s'oposa la manca d'experiència i, sobretot, la manca del model a seguir. Solució: cadascú tira pel dret com bonament pot. I encara gràcies.

Passem, doncs, finalment, a mirar si s'hi albira alguna possible solució. D'antuvi, vull dir que sóc moderadament optimista. Qui viu sota un pont, pot somniar un palau. Qui viu en un pis, petit i hipotecat a vint anys, difícilment pot somniar res millor. En definitiva, qui no es conforma és perquè no vol. Partim d'una situació en què no hi ha res. O ben poca cosa, que és gairebé el mateix. Això ens permet de planificar-ho tot sense vicis adquirits. Podem aprofitar, a més, les experiències anteriors a la nostra. I considerar, encara, que quaranta mil persones no representen una força important, però que tenen el dret, com totes les minories, de ser tutelades i protegides, com se sol fer amb el caganiu de la casa. Al meu entendre, hi ha quatre sectors diferents que haurien d'actuar en aquesta direcció.

Primerament, les autoritats polítiques que, oint el mandat constitucional i estatutari, tenen el deure de procedir a la promoció de l'idioma en tots els àmbits, i a la correcta planificació d'aquesta promoció. Però, com diria Mariano José de Larra: «Ací jau l'esperança». Ho deixarem, doncs, per a millor ocasió.

En segon lloc, hi ha l'autoritat acadèmica i, molt especialment, la màxima autoritat acadèmica, la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, que ha de continuar el camí ja encetat de despenalització de la variació dialectal i de transdialectalització, per tal que tots els parlants de l'idioma es reconeguen com a tals en la

varietat estàndard. Al marge dels documents publicats en els darrers anys, i de la publicació del diccionari, incrementat de manera important, el fet que avui vostès estiguen ací ja representa per si sol una mostra de sensibilitat cap al tema que ens permet de ser optimistes. En el mateix capítol situo les universitats, i especialment la meua, que han de contribuir necessàriament a aconseguir l'objectiu, amb la recerca de camp i amb la formació de bons professionals. També cal incloure-hi els ensenyants de tots els nivells, però molt especialment el professorat de català de la Franja, que ha d'explorar i explotar al màxim tots els recursos de l'idioma per demostrar, d'una vegada per totes, que la llengua estàndard i els dialectes no solament són compatibles, sinó que són complementaris i indissociables. Aprofito l'ocasió per a encomiar la tasca que porta en aquesta direcció el Seminari Permanent de Professors de Català. Un encomi que no vull que siga simplement retòric, sinó que voldria que servís per a encoratjar-los a continuar treballant i a continuar formant-se, perquè són en el punt de mira de molta gent i perquè en depenen moltes coses.

En tercer lloc, vull fer esment de tota la societat catalana. Cal una situació d'equilibri intern del nostre domini lingüístic, que passa també per la potenciació del ponent català en els àmbits culturals. Molt hi haurem guanyat si l'interlocutor lingüístic de la Franja deixa de ser Barcelona en favor de Lleida i Tortosa. La potenciació de la forma occidental de l'estàndard servirà, de ben segur, per a fomentar l'extensió d'un model de català autòcton impecablement còmode per als ciutadans, la qual cosa incrementarà considerablement la seua difusió local.

I, per acabar, els mateixos catalanoparlants de la Franja. Qui vulga estar ben servit, que es faça ell mateix el llit. Cal continuar en la constància, sense desànim, promovent l'ús del català en tots els àmbits i des de la base, des de la societat civil, sense confiar gaire en els salvapàtries de torn, per als quals la llengua és senzillament moneda de canvi. I sense oblidar que només de les llengües que es parlen, se'n discuteix el model. No fos cas que, per anar a la moda, acabésem esporrets.

RAMON SISTAC

APROXIMACIÓ A LA LITERATURA CATALANA DE LA FRANJA

Corria l'any 1974 en què un grup de joves del Campell, entre els quals em trobava, escrivíem a *Andalán*, revista de caire nacionalista aragonès, uns articles d'opinió, emprant la llengua catalana com a vehicle d'expressió.

No sé si aquest és o no el punt de partida d'una voluntat de fer de la nostra llengua, el català, un instrument d'ús literari o periodístic normal i normalitzat. El cas és que, a banda d'altres aportacions anteriors, a mi, que vaig contribuir directament a fer que això fóra possible, em toca especialment la fibra íntima quan recordo aquells moments i aquella època.

Al llibret titulat *Punt per agulla*, a cura d'Hèctor Moret, i que és una mostra de la narrativa breu contemporània de l'Aragó catalanòfon, se'ns parla d'una colla d'escriptors que empraren el català en textos de creació literària amb anterioritat als anys vuitanta.

Aquesta gent, originària de les terres de parla catalana d'Aragó i que des de dins o des de fora de les quals s'atreví a utilitzar la seua llengua per a expressar en mitjans escrits els seus pensaments, les seues reflexions, poesies o històries, és també l'antecedent i el punt de referència obligat per a poder interpretar correctament el que ha esdevingut una realitat que va augmentant.

Podem destacar, d'entre aquests pioners, Santiago Vidiella (Calaceit, 1860-1929), que amb les seues *Converses sobre coses passades i presents de la vila de Calaceit* ens endinsa en tot un món viu i acolorit dels costums del seu poble.

Altres noms són: Pere Pach (Roda d'Isàvena, 1862 - Barcelona, 1954), Salvador Miralles (Fraga, 1870 - Terrassa, 1935), Maties Pallarès (Pena-roja, 1873 - Barcelona, 1924), Felipe Lafuerza (Fraga, 1875-1974?), Francesc Giraldots (Maella, 1878?-1945), Pau Gargallo (Maella, 1881 - Reus, 1934), Andrés Calucho (Fraga,

1886-1958), Rogelio Reales (Fraga, 1911 - Panamà, 1966?) i Edmon Vallès (Mequinensa, 1920 - Barcelona, 1980).

Malgrat ésser bastants aquests primers escriptors que, poc o molt, deixaren escrits en la seua llengua, aquesta acció no tingué cap repercussió dins els territoris dels quals eren originaris.

Cal veure que els motius que els impulsaren a fer ús del català en part dels seus textos foren ben variats i diversos i ben segur que no hi havia l'impuls o el desig que el català fóra o acabara sent una llengua al mateix nivell que el castellà dins dels pobles que els veieren nàixer.

De tota manera, cal retre un homenatge a aquesta colla d'erudits que, si més no, trencaren la rutina i la norma d'aleshores i es llançaren a l'aventura d'escriure en una llengua, que tot i ser la pròpia, no gaudia ni de tradició literària ni de prestigi social. Hem de recordar que llavors, i fins fa ben poc i encara en alguns indrets de les nostres comarques, el català era conegut amb el despectiu de *xapurreat*.

Anteriorment a aquests erudits hi havia hagut els escrits i les traduccions de Guillem Nicolau, rector de Maella, dels Siscar de Fraga o dels Calassanç de Peralta; sant Josep de Calassanç ho fa també des de Roma. Però aquesta és una altra història.

El 1983, a l'editorial El Llamp, Joaquim Monclús i Esteban publica el llibre *La Franja de Ponent, avui*, i, també el mateix any i a la mateixa editorial, Miquel Blanc publica el *Refranyer del Matarranya*, que és una petita mostra de saber popular d'aquella comarca.

Joaquim Monclús, en el seu llibre, analitza aspectes varis de la Franja de Ponent i, pel que fa a les publicacions d'escrits o de llibres en català a la Franja, ens en deixa una petita referència. Apunta com a exponents de l'activitat d'escriure en català petites mostres de particularitats locals o comarcals i cita la pastorada de Benavarri de l'any 1980 i escrits apareguts a les revistes *La Voz de la Litera*, *La Voz del Bajo Cinca*, *Punt Tres*, *Queixa*, *Natres* o *Nosotros*.

El llibre de Monclús deixa constància que la presència de llibres catalans a les biblioteques públiques és mínima, gairebé excepcional. Diu el mateix quan parla de diaris o revistes editats fora de la Franja i que poden arribar-hi regularment. Ho resumeix amb uns trenta *Cavall Fort*, algun *Avui* i algun *Canigó*.

El panorama és, com es pot comprovar l'any 1980, prou descoratjador pel que fa a la presència del català en forma escrita a les nostres terres.

No és fins a l'any 1984 que podem parlar d'un veritable inici de l'activitat literària a la Franja. Aquest any la Diputació General d'Aragó, concretament el Departament d'Educació i Cultura, sota el guiatge del seu conseller José R. Bada, fill de la vila de Favara de Matarranya, enceta una col·lecció de llibres en català que es dirà «Pa de Casa», en clara referència al seu primer treball. Santiago Vidiella i Jassà n'és l'autor i comença així la que serà, amb interrupcions, una línia editorial escrita des de dins i pels catalanoparlants de l'Aragó.

Fins al 1986, any del II Congrés Internacional de la Llengua Catalana, la col·lecció «Pa de Casa» publica tres llibres: l'esmentat, de Santiago Vidiella; *Contalles*, de Teresa Claramunt, i la gramàtica de la llengua catalana per a aragonesos de llengua catalana, titulada *La nostra llengua: Gramàtica de la llengua catalana*, de l'autor barceloní Artur Quintana.

El 1986 és un any important per a les nostres terres: el II Congrés Internacional de la Llengua Catalana crea la comissió territorial d'Aragó, que promou activitats literàries arreu de les nostres comarques i crea també el Premi Guillem Nicolau de novel·la en català. Prèviament (1984), s'havia firmat l'anomenada Declaració de Mequinensa en la qual alcaldes i regidors dels nostres pobles i viles es comprometien a impulsar l'ús de la llengua catalana a tots els àmbits i dins de les respectives poblacions on, fins llavors, la nostra llengua no havia tingut producció escrita.

La novel·la *L'home de França*, de Josep A. Chauvell, guanya el primer Premi Guillem Nicolau. La Diputació General d'Aragó edita l'obra, que és distribuïda per tota la Franja i per les escoles i instituts on ja s'ha començat a ensenyar la nostra llengua de manera optativa, i que malgrat aquest caràcter ha tingut una bona acollida, de manera que augmenta el nombre d'alumnes que segueixen l'aprenentatge del català normatiu.

L'home de França té una bona rebuda, sobretot a la comarca de la Llitera, i fa que, per primera vegada en la seua vida, molta gent llegeixi text en la pròpia llengua.

A partir d'ací podem parlar veritablement d'una expansió sense precedents del català escrit per bona part de les nostres comarques. Anteriorment, l'Ajuntament de Fraga havia publicat l'any 1983 la novel·leta *Mort a l'Almodí*, de Josep Galán i Castany, que va tenir un notable èxit. També l'Ajuntament d'Albelda edità, aquell any 1983, el llibre de Joaquín Carrera *Libro del poeta local*, escrit en català, però amb ortografia castellana.

La col·lecció «Pa de Casa» continua i el 1987 són editats dos volums del malaguanyat poeta de Pena-roja Desideri Lombarte: el primer es titula *Romanços de racó de foc i poemes de vida i mort* i el segon, que és una peça de teatre, duu com a títol *Pena-roja i Vallibona, pobles germans*.

Aquests llibres, com els anteriors de la col·lecció, passen a les biblioteques dels col·legis i instituts, així com a les municipals. Els pobles de la Franja comencen així a gaudir de literatura catalana escrita per autors de la zona i editada dins del marc administratiu.

El 1987 és un bon any per a l'activitat literària a la Franja; a més dels títols publicats a la col·lecció «Pa de Casa», la Diputació General d'Aragó reedita *L'home de França* i neix la revista *Desperta Ferro*.

El naixement de *Desperta Ferro*, primera revista en català que abraça tot el marc de la Franja, suposa un esdeveniment de gran importància per a la recuperació

de la nostra llengua i per a la difusió de textos d'escriptors, periodistes i articulistes de tot el territori catalanoparlant d'Aragó.

Desperta Ferro és editat per l'Associació dels Consells Locals de la Franja, una associació cultural per a la defensa i promoció de la llengua catalana a la Franja. Aquesta revista, magníficament enquadrada i amb un bon contingut, durarà fins al 1991, havent publicat nou números i havent donat cabuda als escrits dels cada vegada més nombrosos, entusiastes i defensors de la nostra llengua catalana com a vehicle d'expressió literària.

Desperta Ferro, durant els anys que és publicada, conviu amb dues revistes més, editades a les nostres terres. *Batecs*, publicació de l'Institut d'Estudis Fragatins –Afraga– i *Sorollait*, de l'Associació Cultural del Matarranya, vénen a cobrir el panorama de mitjans de comunicació escrits íntegrament en català; la primera és editada a Fraga, i a Calaceit la segona.

És un moment dolç i de gran intensitat per a la difusió de llibres i revistes en català per tots els nostres pobles. Aquest any de 1987 i els que segueixen les biblioteques públiques i les de les escoles i instituts es van omplint de literatura en català, tant d'autors de la mateixa Franja com d'altres d'arreu de l'àrea lingüística.

El *Diccionari general de la llengua catalana* conviu en els prestatges de les nostres biblioteques amb el *Costumari català* de Joan Amades o amb els llibres de Mercè Rodoreda, Salvador Espriu, Pere Calders, Montserrat Roig, per citar alguns dels molts autors que esdevenen clàssics de les col·leccions de llibres en català que, a poc a poc, van tenint un lloc destacat en les biblioteques.

A les escoles, l'ensenyament de la llengua catalana continua a bon ritme i cada any que passa es va incrementant el nombre d'alumnes que estudien la gramàtica de la seua llengua i que, de pas, llegeixen llibres d'escriptors en llengua catalana.

Per aprofitar aquesta avinentesa, l'Associació dels Consells Locals de la Franja crea el Premi *Desperta Ferro*, de literatura infantil, que abraça totes les escoles de la Franja.

Any rere any els nostres escolars envien els seus treballs escrits en català a aquest premi, que s'ha consolidat i ha suposat un al·licient per a la joventut per a llançar-se a fer literatura en la llengua pròpia.

L'Institut d'Estudis Fragatins també té una iniciativa editorial en català i publica regularment llibres d'investigació, assaig o creació, que són distribuïts majoritàriament a Fraga i la seua àrea d'influència.

L'Institut d'Estudis del Baix Cinca, l'Associació Cultural del Matarranya i l'Associació dels Consells Locals de la Franja, juntament amb Sisall Edicions, publicaren la col·lecció «Quaderns de la Glera», dirigida pel poeta mequinensà Hèctor Moret. Amb onze o dotze títols publicats, aquests petits opuscles aplegaren textos de diversos autors fills de les nostres terres.

Desideri Lombarte, Josep Galán, Lluís Rajadell, Marià López Lacasa, Teresa Jassà, Mercè Ibarz, Carme Alcover, Josep A. Carrévalo, Glòria Francino, Jesús Moncada, Josep. A. Chauvell i Francesc Ricart, entre d'altres, han contribuït amb els seus escrits a aquesta col·lecció, que ha estat editada a Calaceit per Gràfiques del Matarranya.

Les associacions abans esmentades varen publicar també el llibre de Josep Bada *El debat del català a l'Aragó*, que recollia els debats parlamentaris sobre la nostra llengua en el si de les Corts d'Aragó. L'any 1993 es reprèn la col·lecció «Pa de Casa», que havia quedat aturada als llibres de Lombarte. Es publica *Les cançons de la nostra gent*, de Josep Galán, i a la «Colección de Temas Educativos del Departamento de Cultura y Educación», Mario Sasot Escuer, de Saidí, publica *l'Antologia i guia didàctica d'autors de l'Aragó catalanòfon*. Així s'escriu a la Franja, on s'analitza l'obra de Josep A. Chauvell, Anton Abad, Desideri Lombarte, Hèctor Moret i Jesús Moncada. L'any 1996, Mario Sasot guanya el Premi Guillem Nicolau i continua així la col·lecció que aquest any de 1997 s'incrementarà amb l'obra del poeta de la Feixneda Juli Micolau, amb un «manoll» de poemes.

Amb algun oblit, que si hi és lamento, aquest són els llibres, revistes i escrits que s'han publicat dins de la nostra demarcació administrativa i per autors, la majoria, de les nostres terres. Però la literatura catalana de la Franja de Ponent ha donat, dóna i donarà molt més de si.

Jesús Moncada (Mequinensa, 1941), resident a Barcelona, publica a l'editorial La Magrana l'any 1988 el seu gran llibre *Camí de sirga*, que és llegit per molta de la nostra gent. Aquesta novel·la, que ha estat traduïda a moltes llengües, va servir també perquè molts dels que no havien llegit mai un text en català es deixessin seduir per la meravellosa prosa de Moncada, s'iniciessin en un text escrit en català i perdessin la por de no comprendre'l.

Aquest mateix any de 1988, el Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya compra vuit-cents exemplars del llibre de contes *Bo per a contar*, de Josep A. Chauvell, editat per l'editorial Sirius, que són distribuïts per les escoles i instituts de la Franja i esdevé un llibre de text per als alumnes que aprenen la gramàtica catalana.

Altres autors de la Franja, o en relació amb aquesta, residents lluny d'ella, hi han aportat i hi aporten els seus llibres que, editats fora, són també distribuïts per les llibreries i punts de venda dels nostres pobles.

Hem de citar Hèctor Moret, poeta mequinensà, que a més dels seus llibres *Parella de negres*, *Pentagrama*, *Al cul del sac hi trobaren les porqueres*, entre d'altres, ha contribuït als reculls *Lo molinar* i *El blat colrat*. Mercè Ibarz, de Saidí, que després de *La terra retirada*, publicada en dues editorials, ha escrit la novel·la *La palmera de blat*, sempre amb les referències pròpies de la seua vila natal.

Artur Quintana, tot i que és fill de Barcelona, ha dedicat la seua obra a les nostres terres i, a més de *La nostra llengua: Gramàtica de la llengua catalana*, ha publicat a Curial Edicions el llibre *El català a l'Aragó*, a més de molts articles a la premsa, de clara referència a les contrades de la Franja. Cal destacar també les valuoses aportacions sobre els nostres parlars del lingüista Ramon Sistac, de Camporrells.

Joaquim Monclús, calaceità, resident a Barcelona, gran defensor i impulsor de la nostra cultura, que ha publicat els llibres *La Franja de Ponent, avui i Calaceit, una vila entre fronteres*, entre nombrosos escrits i articles sobre les nostres qüestions principals: llengua, límits, diòcesis, etc.

Josep M. Espinàs, de Barcelona, que publicà a La Campana el llibre de viatges *A peu per la Llitera*, de pobra i estreta visió de la nostra realitat, però que tingué el mèrit de fer llegir en català gent que mai no ho hauria fet.

Jaume Carreras, editor de Barcelona, impulsor de l'editorial Sírius, que edità temes de la Franja: *Bo per a contar, Bernat corre món a la Matarranya*, etc. Jaume Pagès, editor, propietari de Pagès Editors, de Lleida, que, junt amb Ramon Badia, director literari de la casa, vénen a cobrir el buit editorial de la Franja. Pagès Editors ha publicat fins ara *La dolça punxada de l'escorpi*, de Joan Pallarès (el Campell, 1957), llibre d'assaig sobre els efectes de l'heroïna, el qual ha estat traduït al castellà en la mateixa editorial i en la col·lecció «Milenio».

En la col·lecció «Guimet» han publicat l'assaig *Franja, frontera i llengua: Conflictes d'identitat als pobles d'Aragó que parlen català*, de Josep L. Espluga i Arantxa Capdevila, ambdós del Campell, i a la col·lecció «Lo Marraco», *La flor del ram* de Josep A. Chauvell. Aquest any de 1997, a la col·lecció de teatre «Teatre de Butxaca», *Hereus de la casa cremada*, de Josep A. Chauvell, obra que ha estat representada a Mollerussa en vint ocasions i una al Torricó, per la companyia Teatre Estable de Ponent.

Com podem veure, és prou nombrós el grup d'escriptors i editorials que escampen literatura en català arreu de la Franja. Els lectors són també cada dia més i avancem lents, però segurs, cap a una situació normal i normalitzada de la nostra llengua, de la qual, amb la declaració de cooficialitat per part d'alguns ajuntaments de la comarca de la Llitera, es pot tenir una visió esperançadora.

Si comparem la situació actual amb la de fa deu o dotze anys, el balanç és clarament positiu; però això no vol dir que ja hàgim arribat on anàvem. El camí és llarg i difícil; és del tot necessari que ixquin autors entre la nostra gent. Perquè, encara que en els prestatges dedicats a contenir llibres a les cases particulars podem trobar Quim Monzó, Ferran Torrent, Mercè Rodoreda, Joan Perucho o Salvador Espriu, posem per cas, hom agraeix de veure-hi també Jesús Moncada, Hèctor Moret, Josep Galán, Mercè Ibarz..., gent d'ací, escriptors d'una terra que pateix una marginació secular i que només podrà assolir la normalitat en la mesura que els seus propis fills ho aconseguixin.

D'altra banda, cal que al Principat de Catalunya, al País Valencià i a les Illes Balears, nosaltres, els escriptors de la Franja, puguem gaudir d'un tracte igualitari amb els altres companys de llengua i ploma. La literatura catalana ha de ser això mateix, literatura, i s'ha de mesurar només amb criteris literaris i de qualitat, deixant de banda la procedència de l'autor.

No cal que ningú ens perdoni la vida i ens tracti amorosament perquè som la reserva lingüística més occidental. Que facin la prova i que els escriptors de la Franja siguin atesos i considerats per allò que volen fer llegir als lectors. Estic segur que, tant els que som dins com els que són fora de les nostres comarques, el que desitgem és esdevenir escriptors en llengua catalana i prou; la resta ha de ser judici dels que se submergeixin en els nostres textos.

Estic convençut que, si això arriba a aconseguir-se, haurem eixit guanyant-hi tots i de retruc també la nostra llengua, el català, que amb tota la seua riquesa dialectal, que ha de ser incorporada a la nostra literatura, arribarà, tard o d'hora, a la plenitud que tots desitgem.

JOSEP A. CHAUVELL

EL LÈXIC ESMORTEÏT DE LA PARLA DE FRAGA

Encara que, segons tots els estudis sociolingüístics, la Franja Oriental d'Aragó –la Franja– gaudisca, dels més alts percentatges de catalanoparlants, est fet no assegura, ni de lluny, que la salut de la llengua catalana a la zona siga mitjanament acceptable. Ben al contrari, qualificaria el seu estat de *pronòstic reservat* i, donat el moment transcendental pel qual discorre el món –moment en què les llengües majoritàries han establert una lluita a mort per l'hegemonia cultural i econòmica–, gosaria, fins i tot, de qualificar-lo de *crític*.

En esta lluita entre les llengües poderoses hi ha el perill que les petites desapareguen del mapa per raons exteriors, però també per causes interiors. Ambdós motius ens afecten de ple: la potència i l'expansionisme de la llengua espanyola, tant en l'aspecte simplement geogràfic com mediàtic o cultural, poden fer desaparèixer les llengües minoritàries al seu abast, i més si aquestes pateixen els mals de què pateix la parla local de Fraga –el *fragatí*.

Paradoxalment, l'analfabetisme endèmic existent a la nostra societat fins al primer terç del segle xx ha servit d'escut protector de les llengües minoritàries: la falta de cultura, el simple fet de no saber llegir o escriure, de no poder accedir a un llibre o a un diccionari, «protegien» els nostres jaios de la influència de la llengua castellana, i així van poder transmetre un català local i col·loquial en un estat notablement pur.

L'escut protector desapareix en el moment en què, en els anys de la postguerra, l'ensenyament esdevé general i obligatori i, generació darrere generació, passa per l'escola pública o privada, i rep tots els aprenentatges sempre en llengua castellana.

Coincideix aquest període amb la dictadura franquista que persegueix aferrissadament i a tots els nivells una llengua catalana que s'ha d'amagar a la llar familiar per tal de no desaparèixer: prohibit l'ús de la llengua en públic, eliminat del món de

l'ensenyament, perseguit en el món de la cultura, reduït a l'àmbit familiar; en aquest moment, s'ha d'agrair la supervivència de la llengua a l'analfabetisme dels jaios i a la brèvola alfabetització dels nostres pares.

El naixement i extraordinari desenvolupament dels mitjans de comunicació de penetració massiva a la segona mitat del segle xx –els *mass media*: premsa, ràdio, televisió, cinema...– conformen el segon element que ha portat la llengua nostra a l'estat crític en què es troba, no tant per l'estat en si, com pel moment, per la circumstància.

Amb tot, no podem acomparar el perill de la persecució franquista, vistos els resultats, amb el perill que aquella «ideologia» va suposar per a la mentalitat de molts –de massa– dels nostres conciutadans: l'agressió exterior –dissimulada o descarada– va anar penetrant en el pensament d'una part important de la nostra societat que, debilitada i sense rumb, va acabar assumint aquelles ideologies destructives que ara actuen com un virus, potencialment i a mig termini, mortal.

Les universitats espanyoles –la Universitat de Saragossa–, víctimes o còmplices del franquisme, mudes o emmordassades, no van poder o no van saber aixecar la veu: això va afavorir el fet que cada comarca, cada poble, donés a la seua parla el nom que millor li escaigué: la diversitat de noms, sempre remarcadors de la no-catalanitat de la llengua, afavorien la seua divisió i, consegüentment, la seua mort.

Al silenci o la mordassa, s'hi va afegir una cosa tan terrible com la *desinformació*. A l'escola, als jutjats, als ajuntaments, a totes les instàncies, aparegué gent que, sense saber res del tema, començà a «informar» que el català era un dialecte, que allò que parlàvem no era català, que no s'havia d'escriure com ho feien els catalans, que cada u podia fer el que volgués a casa seua, amb la seua llengua. Això des de les més altes instàncies –verbigràcia, Antonio Beltrán, catedràtic de la Universitat de Saragossa («bien podría ser que la lengua de la Franja fuera el aragonés antiguo, el hablado en la Edad Media»)– fins a la Secretaria del bisbat de Barbastro-Montsó («como es bien sabido, las hablas de la Franja no tienen nada que ver con el catalán»).

Es va arribar a *considerar lògic* que les parles locals, arraconades i velletes, s'apaguessen com s'apaga la llum d'una espelma: es va arribar a *considerar lògic* que algun dia la llengua –com a la faldeta– quedaria anacrònica, agonitzaria i moriria. El poble la recordaria i un camí a l'any fins i tot la usaria. Però, un camí a l'any; després, silenci. El «dia de la llengua» tothom quedaria bé parlant en fragatí; però l'endemà, al treball, a l'oficina, a l'escola, la vergonya de parlar com els vells tornaria a doblegar els esperits. A finals del segle xx, a una passa del tercer mil·lenni, no quedaria mica bé anar pel carrer els dies de cada dia vestint i parlant com la jaia o el jaió.

A més, si les llengües petites han de deperir, «per a què forçar la seua supervivència?». Si a l'hora d'anar per Espanya no serveixen, i a l'hora d'eixir de les fronteres, amb l'anglès es pot recórrer el món i amb el català no t'entenen més enllà

de l'Ebre, «per a què les volem?». I la pregunta suprema: «no valdria més la pena aprendre qualsevol cosa i no perdre el temps en talossades com la llengua?».

Des d'est punt de vista, voler revifar la llengua es presentava com «una mania personal dels catalans o dels bascos», una gent que s'enorgullia a marcar i ressaltar els fets diferencials. I si catalans i bascos estaven mal vistos pel franquisme, precisament pel fet de ressaltar les diferències, valia la pena lluitar nosaltres també per mantenir les nostres?, valia la pena *passar per numantins dins d'un Aragó aclaparadorament castellanoparlant*? No resultava més aconsellable *integrar-nos, ser com els altres*, a canvi, només, de renunciar a la nostra llengua, a la llengua heretada dels nostres avantpassats? Potser sí o potser no; però esta proposta, venint d'on venia, resultava tremendament sospitosa.

I encara que un cert sector va prendre la decisió d'*integrar-se i renunciar a la llengua pròpia i materna*, un altre sector va decidir que no. Que es podia ser diferent dins d'Aragó, però «siempre dentro de un orden»: calia remarcar les diferències, sí, però respecte a la llengua catalana!

Primer de tot, negant el nom de *català* a la llengua que parlem: xapurreat, patuès, aragonès oriental, *baturro*, *orientaragonès*, o qualsevol nom localista –fragatí, favarol, maellà...–, comarcal –lliterà– o despectiu –*polaco*–, tant se vall, ja que, és pura evidència, la parla de la zona oriental d'Aragó no té res a veure amb la llengua de Lleida, i, a més a més, som a Aragó.

O enviant un fax darrere l'altre, des de la direcció del Partit Popular d'Aragó, a les diferents taules on representants seus havien d'evitar «por encima de todo, reconocer que lo que se habla en la Franja Oriental de Aragón es catalán».

Si, profunditzant, se seguien les línies de pensament del –per antonomàsia– *règim*, com es podia admetre com a propi, i més si es volia tenir el títol d'aragonès de debò, el nom de català, sabent que esta llengua és la base d'un nacionalisme que ha engendrat les autonomies que representen el trencament d'Espanya, «de la España rota?»

Negada la major, calia remarcar totes les peculiaritats de la parla:

– Engolint com rodes de molí, però amb *gaudium et spes* i com més millor, tot el lèxic castellà i, si pot ser, fins i tot, la seua fonètica.

– Negant-se a omplir els buits de les famílies lèxiques amb paraules de la mateixa arrel i omplint-los amb castellanismes.

– Ressaltant les diferències que hi ha entre la parla vulgar col·loquial nostra i els cultismes del Fabra.

– Inventant una gramàtica per a cada poble i, així, en la més pura línia cavernícola, «preservar la llengua de les males influències, mantenir-la pura» –de catalanismes– fins a la mort –«antes morir que pecar»– i, goig suprem!, «salvar-la de la conjuració judeo-maçònica-catalana i passar a la posteritat igual que la catalana Agustina de Aragón.»

– Rebutjant totes les paraules «que no es diuen», perquè la respectiva jaia no les usava.

O, per la rotunda raó del «no l'hai sentit mai».

– Negant-se en redó a usar la llengua del poble en temes culturals i dirar est terreny a la llengua castellana, «més preparada i polida que la nostra, que és vulgar i rudimentària i clarament incapaç de ser usada en l'àmbit científic»: això des de la decisió de la secció cultural de la Llar del Jubilat de fer, a partir d'ara, les conferències en castellà –«per evitar problemes»– o de la decisió dels Amics de Fraga de no participar en l'homenatge a Viladrich, perquè la conferència seria en català i no en castellà, com Déu mana, o, potser, per la seua condició d'alcalde *rojo-republicano*.

– Negant-se en redó que la parla local abaste, com succeeix a totes les llengües civilitzades i desenvolupades, l'àmbit literari, és a dir, l'ensenyament a escola de la llengua que compartim valencians, catalans, balears, mallorquins, catalans de França o italians de l'Alguer; de la llengua de Lull, March, Muntaner, Desclot, Verdaguier, Maragall, Martí i Pol, Jesús Moncada, Mercè Ibarz, o Josep Anton Chauvell.

Perquè «la llengua literària destruirà la parla local»: aberració que Déu n'hi do, constantment en boca de mitja dotzena de llicenciats en llengua per la Universitat de Tolba.

Est rebuig de l'ús literari del català desprestigia enormement la llengua que alguns diuen defensar i, al mateix temps, en identificar els catalanoparlants locals amb personatges de sainets incultes i grollers, augmenten encara més aquest desprestigi.

– Qualificant qualsevol paraula que no estiga al Fabra –tots els vulgarismes o localismes– d'*aragonesismes*, quan el fet és que els aragonesismes de veritat no arriben a la dotzena i encara és discutible si ho són... o, senzillament, els compartim... o l'aragonesès els ha pres del català .

– Parlant en castellà –«per educació [?] o per no faltar al respecte [?]»– sempre que hi haja un castellà present en una reunió encara que faça trenta anys que és al poble, o els altres dos-cents assistents o participants siguen de Fraga o parlen en *fragatí*.

La caritat ben entesa –en aquest cas, la dignitat– comença per nosaltres mateixos, de manera que l'educació podríem ben bé usar-la per a nosaltres.

Per altra banda, des de quan usar un dret constitucional suposa una falta de respecte a ningú?

Com es pot pensar defensar res si no se sap defensar la llengua pròpia, que és la que perilla? Canviar de llengua és defensar res?

Caldria una reflexió sobre la quantitat de matrimonis en què un membre és castellanoparlant i, indefectiblement, els fills també ho són. Per què?

Més difícil d'entendre és que fills de pares fragatins o de pare fragatí i mare catalana o viceversa, parlen castellà. Per què?

– Negant-se a usar la llengua pròpia com a llengua de la religió perquè «el poble no ho vol». Contra tota lògica: tots els pobles, des del principi dels temps, s'han comunicat amb Déu interiorment o en els ritus en la seua llengua. Per què no, nosaltres? L'Església catòlica de la Franja ha fet alguna volta el més petit esforç per fer normal allò que per tot arreu ho és?

– Pregonant, demagògicament, que tots acabarem parlant com a TV3, en català estàndard, contra tota la realitat del món actual, en què les llengües més poderoses gaudeixen d'innombrables dialectes i, fins i tot, es pot arribar a deduir la zona d'origen –país, estat, província, comarca o barri!– d'un ciutadà, per les seues característiques fonètiques.

– Negant-se a si mateixos i –més greu encara– als seus conciutadans el dret a la cooficialitat de la seua llengua, contra la lletra i l'esperit de la Constitució i *lluitant* perquè aquells ciutadans que diuen defensar siguen simplement ciutadans de segona dins d'Aragó i dins d'Espanya.

– Rebutjant amb una supèrbia insolent dictàmens de la Real Academia Española, de la Real Academia de la Historia, els criteris de tots els filòlegs i lingüistes i, fins i tot, les sentències del Tribunal Constitucional.

La temeritat d'un sector i la falta de voluntat d'un altre de comprometre's, l'apatia o un sentit de «la prudència», que bé es pot confondre amb la por de prendre partit en un tema en què tothom hauria d'haver-lo pres amb valor i coratge, seguint senzillament els criteris de les universitats, les reials acadèmies, els tribunals o la Constitució i no els criteris d'un escamot de gent que només té un anticatalanisme visceral com a base de formació, han originat una notable falta de sensibilitat envers la solució dels problemes de la llengua, que és el terreny més perfectament adobat per a l'esmoreïment de la parla de Fraga, del *fragatí*.

Perquè és clar que l'esmoreïment de la nostra parla –i d'altres– és conseqüència de l'hegemonia de la llengua espanyola.

L'esmoreïment o desaparició d'una paraula d'arrel o evolució fonètica catalanes pateix un procés que la fa anar d'una fase inicial d'hegemonia total, passant per la fase intermèdia de coexistència amb una altra –normalment, la castellana–, a una tercera, d'agonia, anorreament o esmoreïment, que desemboca a la fase final de desaparició o mort.

La fase d'hegemonia cal suposar-la total i natural un segle enrere, posem per cas. La intermèdia de coexistència es produeix per les raons esmentades anteriorment de prestigi de la llengua castellana –que fa assumir els castellanismes com un enriquiment–, falta de prestigi i autoestima de la parla local –que fa rebutjar les

coses velles i acceptar les modernes, normalment en castellà-, el rebuig de tot allò que sembla català –eliminació de la diferència-, el desig d'identificació amb la manera de parlar de més enllà de Les Ventes –complex d'inferioritat-, el foment de les *peculiaritats* que ems façen diferents de la gent que viu més enllà de la Llitera –la desidentificació pot proporcionar simpaties de l'altre cantó-: totes aquestes raons actuen implacablement sobre el lèxic nostre.

No obstant això, és més el perill d'allò que pot esdevenir –l'esfondament a curt o mitjà «trènit»– que la realitat, ja que, d'un recull de dotze mil paraules del lèxic de la parla de Fraga, només unes tres-cents poden ser considerades castellanismes, la qual cosa fixa en un miserable 2,5 % el nombre d'aquests.

Caldria afegir que el recull de modismes o frases fetes –entorn de les quatre mil– deixa un percentatge d'influència castellana més baix encara.

L'OPOSICIÓ ENTRE EL VELL I EL MODERN

Tots estos conceptes de prestigi/desprestigi, desig/rebuig i peculiaritats es manifesten clarament en l'oposició entre el vell i el modern.

En qüestió d'una generació hem vist la substitució de les fórmules d'acomiadament **Au siau!** –'Adéu-siau!'–, **Au siguem** –'Adéu-siguen!'–, i darrerament **Avant!** i **Avant va!**, per **Adiós!** –les dues primeres– i per **Hasta luego!** –les dues darreres. Es mantenen vives **Que vaja bé!** i **Hasta ara!**, i és inusitat el **Passe-ho bé!**

Dins de la casa, l'ús generalitzat del castellanisme *techo* ha eliminat pràcticament el de **trebol**, conegut per tothom, encara que no emprat. L'**antosta** –envà– resta com un arcaïsmes. De **cillers** –'cellers'– i **sitges**, ja no se'n construeixen. Les cases s'aixequen amb *andamios*, no amb **embastides**. A la cuina o al menjador, la *mesa* ha anorreat la **taula**, el *cochillo* ha fet el mateix amb el **coltell** –mot recollit en documentació del s. xv (Domingo d'Adonz, *Lo Colteller*); encara que hi ha **draps de cuina** i **tovallons**, la *servilleta* impera a la taula; el **tenedor** lluita amb la **forquilla** i la família seura a la *silla*, paraula emblemàtica que, segons quatre testimonis de fragatins recollits per Pere Barnils al *Bulletí de Dialectologia Catalana* (1914), encara la recollien com **cadira**; per a fer **bugada** es necessita el **cendrer** –també corren per casa els gats **cendrers**–, no obstant un ample sector s'estima més, per modern, parlar del **senissero**, i a més, és més «peculiar». El **lleixiu** no és el mateix que la *lejía*. De les **aïnes de la cuina** i dels **arams**, només se'n parla una volta a l'any; de les **aïnes**, només als *arbanyils*, n'he sentit parlar. El **llum** és la llum i només el sabater fa servir el **llumet**. **Clauers**, **tallaungles** i **tallats** a penes sobreviuen davant els *llaveros*, *cortauñes* i *cortaos*. Difícilment se sentirà que una habitació té **esgambi** o és **esgambiosa**. Si et vols raspallar les sabates, la roba o les dents, hauràs de menester un *sepillo*,

encara que la jaia o la mare et diran que és una *escobilla*; però si vas al fons de la quadra, allí trobaràs el pobre *raspall* i si algú et vol traure diners et *raspallarà*. Aniràs *despasio* –no *a poc a poc*– i miraràs de no fer *roïdo*. Farà gràcia dir *soroll* o *siroll* –com ho dien les jaies– i poca gent sabrà què vol dir *sarrafol* o *sarrabastall*. En algun ganxo penjarà alguna corretja de *cuero* –algú anotarà que de *curio* i el guarnicioner afirmarà que *cuïro* és la paraula de sempre.

Quan s'acabe el *trènit* s'haurà de *llogar* una casa per viure-hi, amb un corralet que, a més de gallines i conills, tinga *ànics* i algun *andiot* o *titot*. Si hi ha nens petits, amb uns ulls com una *òbila*, vius com un *llamp*, espavilats com una *espurna*, que porten *capellet* i *faldassos* o *calçoncillets*, que ploren una *estona* si i l'altra també, que *sanglotegen* o *eixeruguen*, que siguen *risallers*. I sempre *baldiris*, *trafotes* i *entremallats*.

Pel pes del castellà, en silenci, a poc a poc, han anat caent noms de les parts del cos, noms de persona, i els cultismes en castellà poden penetrar amb tota la força del món així que badem; l'Església és una font de penetració, un racó on no ha entrat ni un *brim* d'aire fresc, l'escola pot decantar la qüestió a favor d'una llengua o d'una altra.

I, juntament amb els castellanismes –dels quals exposo una mostra al final– també l'oblit, la peresa, l'empobriment, han arraconat milers de paraules: aquestes es troben ja al *Lèxic Esmorteït*: només hi falten les que el poble ajudarà a recuperar.

* * *

Aquesta ponència, a més de l'estudi de les causes d'esmoreïment de la parla de Fraga, va implicar l'edició i publicació del *Lèxic de Fraga*, recull de dotze mil paraules de la vila que, enquadernat, ha passat als centres d'ensenyament i a les biblioteques. D'aquest treball ampli, se'n va fer un breu recull d'unes quatre mil que, en forma de fullet, ha estat editat, publicat i posat a l'abast de tota la població.

En realitat, la verdadera ponència hauria d'haver estat només la presentació d'aquest treball, fruit d'una labor de vint anys d'investigació.

JOSEP GALÁN

L'ORGANITZACIÓ ADMINISTRATIVA DEL CONSELL DE FRAGA EN ELS PRIMERS ANYS DEL SEGLE XVI: CONTRIBUTIÓ A L'ESTUDI DEL LÈXIC

1. INTRODUCCIÓ

El llibre d'actes de les reunions celebrades pel Consell de la vila de Fraga entre els anys 1477 i 1504, que es conserva en el seu Arxiu Municipal,¹ és la font que he emprat per a portar a cap l'estudi de la seva organització administrativa en els anys 1501-1504. És un testimoni de primera categoria, que ens transmet un fragment de vida, de vida social de Fraga i voltants, a finals de l'edat mitjana, i ens permet conèixer de prop aquest organisme i les circumstàncies en què havia d'actuar.

He seleccionat, doncs, aquells textos més significatius que proporcionen dades sobre el Consell i la seva constitució, el procés d'elecció dels seus membres i dels altres oficis públics, així com d'alguna de les seves actuacions, i he aprofundit en el lèxic que aporten.

2. EL CONSELL

2.1. Amb el mot *consell*² es designa la institució municipal, l'òrgan administratiu que es reuneix periòdicament per discutir i resoldre el que s'ha de fer en

1. En aquest arxiu se li ha assignat el registre 119.1. Les referències als documents d'aquest manuscrit inclouen any, dia, mes i foli.

2. El llatí *CONSILIUM* 'deliberació, consulta', 'consell, parer', es confongué en català amb el llatí *CONCILIVM* 'reunió, assemblea', amb tanta més facilitat que *consilium* també tingué de vegades, en el llatí preclàssic, el sentit de 'reunió consultiva'. En definitiva, l'ètim del català modern *consell* es troba alhora en *CONCILIVM* i en *CONSILIUM* (DECat).

assumptes d'interès públic (DCVB); corporació municipal que, en aquesta època, es denomina també *universitat*:³ «conçell y universitat de dita vila»,⁴ «tot lo conçell y universitat de la vila»,⁵ «lo dit conçell y universitat».⁶

2.2. Quan l'afer ho requeria –per exemple, la capitulació de la venda de blats a la vila per un veí d'aquesta, la redacció d'ordinacions, l'arrendament de la cisa, etc.– es convocava *consell general*, al qual acudien, a més, els representants dels distints estaments socials. S'anomena, així mateix:

[F]onch justat *conçell general* [...] E dessi tot lo dit *conçell de totes generacions*⁷ axi justat [...];⁸ fonch justat *conçell de totes generacs*.⁹

[F]onch justat *conçell general de tots los estats* de la vila de Fraga.¹⁰

[A] convocat *lo consel general de homes de contribucio y cauales y gentils homes*.¹¹

2.3. La convocatòria a la reunió es fa «per manament dels molt honorables senyors de jurats» (cf. 3.2), i «per veu si·s vol clamament de Berthomeu Mir, *corredor publich* de la vila de Fraga»,¹² o «per veu si·s vol clamament de Pere Orçuya, *corredor publich* de dita vila»,¹³ que és la 'persona encarregada d'anar per la vila i fer els pregons, i de portar avisos a domicili' (DCVB).

3. *Del llatí* UNIVERSITAS, -ATIS 'universalitat, totalitat', 'companyia de gent, comunitat'; d'aquesta segona i etimològica accepció ve l'antic significat català de 'corporació, especialment corporació municipal' i 'municipi' [1340] (DECat, s. v. *vessar*).

4. 1502, 3 abril, f. 271 v.

5. 1502, 24 abril, f. 273 v.

6. 1503, 30 gener, f. 287 v.

7. Vegeu *Diccionari Aguiló*, s. v. *generació*, acc. 3: «[...] l'estat de generós o noble: "No es noble sinó qui gosa tres coses: generació, honrres y riqueses", Títols de honor, 585»; i també s. v. *generós*, «noble, hidalgo, gentilhombre [...]; "Generós: Generosus dicitur qui nobilis (*sic*) genere natus sit", J. Esteve [...]».

8. 1502, 8 maig, f. 274 v.

9. 1502, 10 febrer, f. 268.

10. 1503, 4 novembre, f. 299r. Del llatí STATUS 'estament, classe social' (DECat, s. v. *estar*). Vegeu *Diccionari Aguiló*, s. v. *estat*, acc. 5a, «[...] "fossen fetes dances tot aquell dia per tots los stats, axí per los ordens com per los menestrals..." Tirant, I, 128».

11. 1501, 2 maig, f. 257r.

12. 1501, 21 març, f. 254r.

13. 1504, 22 gener, f. 301 v.

3. ELS MEMBRES DEL CONSELL

3.1. La corporació és integrada pels *conselles* que s'elegeixen al començament d'any, generalment el mes de gener:

E apes de les sobredites coses los dits senyors de jurats proposaren dient com es practiqua antiga y loable en la vila de Fraga mudar consell e *fer elecció de novells conselles* y los de l'any passat rreservar a ffi que en lo mes de giner se façe elecció de jurats. E tots los damunt nomenats axi en consell justats, oida dita proposicio, *feren eleccio de conselles* servant la dita consuetut antiga y los vells de l'any passat rrefermaren.¹⁴

[E]n et sobre la proposicio feta per los senyors de jurats dients com es practica antiga y loable en la dita vila *mudar lo consell en los mes de giner* e que lo consell volgues mudar dit conçell.¹⁵

3.1.1. El nombre de consellers designats varia molt poc d'un any a l'altre: així, l'any 1502 es forma el consell amb 12 *conselles vells* i 13 *conselles novells*;¹⁶ l'any 1503, amb 13 de *vells* i 12 de *novells*,¹⁷ i l'any 1504, amb 7 de *vells* i 11 de *novells*,¹⁸ però una setmana després n'elegiran 6 més:

[E]mpero paregue als conselles que per an aquest any present y ha poch numero de concell, e per an aço fonch vist al dit concell que *seguint la practiqua antiga per la qual se acostumen metre vint y quatre conselles* e per la dita raho [...] *ele-giren aquells en conselles per a l'any present*, los quals acceptants dit ofici de conselles juraren en poder del molt honorable en Ramon Vallabriga jurat per Deum etc. de haver-se be y lealment en dita conselleria.¹⁹

3.1.2. A finals de gener de l'any 1503, dies després del nomenament, tanmateix «molts de aquells [...] qui novament son estats elets en conselles per a l'any present recusen acceptar dita *conselleria*».²⁰ En vista d'això, «los dits senyors de jurats y concell axi justats tots unanimes y concorts e nigu d'ells no discrepant ni contradiant *estatuexen y ordenen que tots los dessus nomenats en conselles elets y recusants acceptar dit ofici sien inhibits*, segons que de fet dit conçell los inibeix de qualssevol

14. 1501, 26 desembre, f. 265v.

15. 1503, 8 gener, f. 285v.

16. 1501, 26 desembre, f. 266r.

17. 1503, 8 gener, f. 285v-286r.

18. 1504, 21 gener, f. 301r.

19. 1504, 28 gener, f. 302v.

20. 'Càrrec de conseller' (DCVB, s. v. *conselleria*).

oficis y beneficis de la dita vila, *ço es que sien inabils per a haver ni obtenir offici ni benefici nigu de dita vila durant temps de deu anys de vui avant continuament contados e immediadament següents* refieri instrumentum etc.».²¹ Però no dura gairebé gens aquesta ordinació, ja que ha de ser revocada l'any següent perquè «*se troba en la vila poqua promenia y seria vist al consell rahonable cosa, vista la necessitat gran que los sobredits fossen abilitats a fi que si algu d'ells sera elet en jurat puga acceptar dita [sic] ofici, per tant lo dit concell y singulas de aquel y nigu d'ells no discrepant aboliren y rrevocaren segons que de fet revoquen y abolexen la dita inhabilitacio dels dessus nomenats y abiliten aquells per lo present acte a acceptar qualssevol oficis publics de dita vila* refieri instrumentum etc.».²²

3.2. La reunió era presidida pels *jurats*,²³ l'elecció dels quals es feia cada any després de dur a terme la dels consellers:

[E]n et sobre la proposicio feta per los dits senyors de jurats dients com es practica antiga y loable en la present vila de Fraga *en lo mes de giner apres de haver mudat lo consell fer eleccio de jurats per a l'any present*.²⁴

3.2.1. Els jurats són tres, si bé no apareixen en tots els documents. Es constata la proposició sobre el nombre de jurats per als anys 1503 («que si al consell era vist se fes la eleccio de tres jurats o de dos»²⁵) i 1504 («que delibere lo consell si vol fer eleccio de *dos o de tres jurats*»²⁶). Tant en la consulta efectuada el 1503 («fonch de parer que fossen elegits [...] tres jurats»)²⁷ com en la del 1504 («foren de parer se fes eleccio de tres jurats per a l'any present»)²⁸ decideixen escollir-ne tres.

3.2.2. El procediment que segueix el Consell per a la votació dels jurats s'ha deixat consignat en l'acta corresponent a l'any 1504:

[P]rocei a eleccio de la *jurada* e apartaren-se los senyors de jurats e yo Berthomeu Roma notari. E principalment ells donaren en escrits sos vots de la

21. 1503, 29 gener, f. 286v.

22. 1504, 29 gener, f. 303r.

23. A l'edat mitjana i segles immediats es tracta sobretot dels consellers que han jurat llurs càrrecs en institucions públiques, generalment municipals (DECat, *s. v. jurar*).

24. 1504, 28 gener, f. 302r.

25. 1503, 30 gener, f. 288r.

26. 1504, 29 gener, f. 303r.

27. 1503, 30 gener, f. 288r.

28. 1504, 29 gener, f. 303r.

jurada y successivament cadahu dels conselles, e presos per mi dit notari tots los dits vots per memorial, apres foren publicats en lo consell dits vots e trobas que en Johan Siso, en Anthoni Gil y Bernat Miquel tingueren mes vots que nigns altres e isqueren jurats per a l'any present.²⁹

3.2.3. Un d'aquests jurats, ja l'any anterior, «lo dit *en Johan Siso recusave y recusa acceptar dita jurada* present mi Berthomeu Roma notari y los testimonis davall escrits, los dits senyores de jurats [...] per tant en nom y veu de tot lo dit concell requeriren als proxime dits en jurats elets que acceptassen dit *oficii de jurada* en altra manera si alguns danys o dampnajes venien a la vila per aquell tal no acceptar la *jurada* que aquells sien imputats al tal recusant acceptar dit ofici y no a la vila refieri instrumentum etc.».³⁰ Els altres dos, en canvi, «*en Ramon Vallabriga y en Ramon Pallas en jurats novament elets per a l'any present* segons dessus es contengut, esguardant que lo consell los ha elets en jurats e atenent que, si lo present mes de giner espirave sin ells acceptar dit ofici y jurar, la vila poria encorrer en contumacia y per ventura li n porien seguir alguns danys e inconvenients, *per tant per los sobredits respectes y altres son contents de acceptar y axi accepten dit ofici de jurada*». I, a continuació «juraren en poder del magnifich en Dalmau Caçirera loctinent de justícia de la vila per Deum etc. de haver-se be y lealment en dit *ofici de jurada*». ³¹ *Jurada*,³² vocable que significa 'càrrec de jurat, dignitat de jurat', la terminació del qual fa sospitar en l'influx del sufix -ATA> -ada, que presenta tant en català com en aragonès un sentit col·lectiu.³³

3.3. Un funcionari públic, el *notari*, feia de secretari: prenia nota de les deliberacions i acords a què s'arribava en cada reunió respecte a la proposta o propostes presentades pels jurats al Consell. En aquest període, el notari de la vila de Fraga és Bartomeu Roma:

E lo dit concell tot concort fonch de parer que se tramete perssona sobr'els dits respectes y qualssevol d'ells, per tant confiants de la lealtat, fe, industria y bondat de *Berthomeu Roma notari de aquesta vila*, elegiren aquell sobre la dita faena per anar a Caragoça y venint de alla a la ciudat de Barcelona e que en tot lo sobredit se done diligència.³⁴

29. 1504, 29 gener, f. 303v.

30. 1503, 30 gener, f. 288r.

31. 1503, 31 gener, f. 288v.

32. Comp. cat. med. *juraderia* (*Diccionari Aguiló*; DCVB), *juraria* (*Diccionari Aguiló*), *juradia* [1393] (DECat, s. v. *jurar*); arag. med. *juraderia* (GOROSH, 1950).

33. Cf. MOLL, 1952, p. 274-275; ALVAR, 1953, p. 264-265.

34. 1504, 17 març, f. 311r.

4. ELECCIÓ DELS OFICIS PÚBLICS

4.1. Es designaven primerament els *almutaçafs*³⁵ 'inspectors dels pesos i mesures i de la qualitat dels productes'.³⁶

[E]n et sobre la proposicio feta per los dits senyors de jurats dients com es practica antiga y loable en la present vila de Fraga apres de esser feta elleccio de jurats *que's faca eleccio de almutaçafs*.³⁷

[P]ratca antiga y loable consuetut es en la vila de Fraga apres de ser feta eleccio de jurats *metre almutaçafs*.³⁸

4.1.1. Per a dit ofici se n'escullen dos i adés es demana «lo consentiment de mossen Pere Duran cavaller, d'en Johan Riu fidalgo y de Mucot Alforroix, moro y jurat de la aliama de moros de dita vila, los quals loaren y aprobaren dita eleccio»,³⁹ adés «foren en concell general justats de tots los estats». ⁴⁰ Ja en l'acta de 1501 s'especifica que després de «feta dita eleccio foren demanats el venerable mossen Valenti Moliner com a procurador dels senyors de preveres y mossen Anthoni Foradada cavaller, mossen Gaspar Agosti y en Françoy Morach per los estats, los quals loaren y aprobaren dita eleccio», si bé és cert que hi consta la protesta del *procurador dels senyors de preveres* de haver-se elegit *almutaçafs* (o *almutaçaffs*) sense comptar amb ell:

[E]l venerable mossen Valenti Moliner com a procurador dels senyors de preveres [...] en dit nom, vist y considerat que dita eleccio de *almutaçafs* es feta en absència sua y de sos preveres, la qual era digna cosa fos feta, segons diu, ab voluntat e intervencio sua, per tant protesta que per aquest seu consentiment no sea fet ni causat preiudici algu als dits preveres seus en les eleccions que de aci avant se faran de dits *almutaçaffs*, ans se hajen de fer juxta la practica antiga ab intervencio y consentiment del procurador del clero de dita vila.⁴¹

4.1.2. En l'acte de jurament de Domingo Esteve, com a *almutaçaf* per a l'any 1501, «jura spontaneament en poder del molt honorable en Miquel de sent

35. De l'àrab hispànic *muhtasab*, s'atesta *almudaçaff* des del 1313 (DECat, s. v. *mostassà*). Comp. l'arag. med. *almutaçaf* (TERRADO, 1991, p. 226), *almudazafes*, *almutafat*, *almutafaz* (ANDOLZ, 1992). Cf. els § 5.3, 5.4 i 7.

36. DECat, s. v. *mostassà*.

37. 1502, 31 gener, f. 267r.

38. 1503, 12 febrer, f. 289v.

39. 1502, 31 gener, f. 267r.

40. 1503, 12 febrer, f. 289v.

41. 1501, 7 març, f. 253v.

Miquel jurat per Deum etc., e per lo jurament per ell prestat y en virtut de aquell *promete de haver-se be y lealment en l'offici de la almutacaferia y de tenir, servir y complir totes y cadahunes coses contengudes en la capitulacio de almutacaferia* quant en ell es etc. requirendo de predictum fieri publicum instrumentum etc.»⁴² És ben evident que *almutacaferia*⁴³ significa 'dignitat, ofici de mostas.sà'⁴⁴

4.2. Després es portava a cap l'elecció dels *preados*⁴⁵ 'aquells que preen o avaluen, els que determinen la vàlua d'una cosa, li posen preu':⁴⁶

Et paulo post lo dit concell axi justat *feu eleccio de preados*.⁴⁷

[E]n et sobre la proposició feta per los dits senyors de jurats dients que practica antiga y loable es en aquesta vila apres de haver feta elecció de jurats y almutaçafs en cadahun any *fer eleccio de preados y de guardes*.⁴⁸

4.2.1. Són sempre dos els escollits. El següent text ressenya l'acte d'elecció i de jurament del càrrec:

[F]eren *elecció de preados* e isqueren en preados de l'any present en Bernat Miquel y en Anthoni Marçol, los quals estaven presents y en continent *acceptants dit ofici de preados juraren en poder del dit jurat per Deum etc. de haver-se be y lealment en dit ofici de preados*.⁴⁹

4.3. I, en últim lloc, es procedia al nomenament de les *guardes*⁵⁰ 'persones responsables de guardar':⁵¹

42. 25 març, f. 255v.

43. *També s'esmenta almutaçaferia* a l'acta del 12 de febrer de 1503 (f. 289v): «e que delibere lo consell si volra que la *almutaçaferia* vaje per arrendaçio o si ls volen elegir a vots o a rredolins». ⁴⁴

44. Cf. *mostaçafia*, *mostaçaria* (*Diccionari Aguiló*), *mostassaferia* (DECat, s. v. *mostassà*).

45. Der. del llatí tardà *PRETIARSE* (DECat, s. v. *preu*).

46. DCVB, s. v. *preador*, *prear*. El verb amb el sentit de 'determinar la vàlua d'una cosa, posar-li preu' es localitza a Tortosa i al País Valencià.

47. 1501, 7 març, f. 253v.

48. 1502, 7 febrer, f. 267v. Ofici públic que en el següent text es denomina *vehedos* (cf. 9): «y per la present ordinacio o estatut volen y ordenen que sien compresos tots aquells qui seran elets als altres oficis publics de dita vila com son de jurats, guardes, *vehedos*, almutaçafs» (1503, 29 gener, f. 287r).

49. 1503, 12 febrer, f. 289v.

50. Del germ. *wardon* (DECat., s. v. *guardar*).

51. DCVB, s. v. *guarda*.

Et desi tot lo dit consel axi justat en et sobre la proposicio feta per lo dit senyor de jurat dient que practicha antiga es y loable consuetut en la villa de Ffraga apres de ser feta elleccio de jurats y de almutacaffs *metre guardes* e axi fonch donat poder al jurat ab quatre honrats conceles de *elegir guardes*.⁵²

En et sobre la proposicio feta per los dits senyors de jurats dients que practiqua antigua y loable es en la vila de Fraga apres de haver feta eleccio de jurats, preados, almutacafs, *fer eleccio de guardes*, per tant si al consell sera ben vist son de parer se faca dita eleccio.⁵³

4.3.1. El nombre de guardes és de dotze els anys 1501 i 1502 i d'onze els anys 1503 i 1504. Pel que fa a l'elecció de 1501, els «senyors de jurats» proposen que «veja lo consell si delibera que·l *guardiage* vaje per via de arrendacio o si faran eleccio de guardes. E tots los damunt nomenats [...] foren de parer que no sse faça en ninguna manera arrendacio de *guardiage*; ans tengueren per be se fes nova eleccio de dites guardes».⁵⁴ *Guardiage* 'càrrec o ofici de guardià',⁵⁵ terme que figura així mateix en una acta posterior, en la qual es menciona «hun memorial donat per les guardes si·s vol *arrendados del guardiage*».⁵⁶

5. SISTEMA D'ELECCIÓ

5.1. Es renova cada any només una part del Consell, ja que romanen en la corporació consellers de l'any anterior:

[F]eren eleccio de conselles servant la dita consuetut antiga y los vells de l'any passat rrefermaren y son los davall nomenats [...] Los conselles novells son los següents.⁵⁷

Item quant al mudar del consell foren de parer se mudas tantost de present juxta la practica antiga. Et en continent fonch fet hun memorial per los senyors de jurats de voluntat de tot lo consell y juxta serie y tenor de aquell fonch feta eleccio dels conselles novells davall nomenats per a l'any present. E restaren en conselles encara per a l'any present juxta la consuetut antiga los conselles vells de l'any mes prob passat y son los següents.⁵⁸

52. 1503, 20 febrer, f. 290r.

53. 1504, 12 febrer, f. 307v.

54. 1501, 21 febrer, f. 252r.

55. Comp. *guardatge*, *guardianatge* (DCVB; DECat, s. v. *guardar*).

56. 1501, 18 octubre, f. 262v.

57. 1502, 26 desembre, f. 265v-266r.

58. 1503, 8 gener, f. 285v-286r.

5.2. En el cas dels jurats, el consell decideix elegir-los «a vots» o «per vots»:⁵⁹

E tot lo dit conçell axi justat [...] fonch de parer que fossen elegits *a vots* tres jurats.⁶⁰

[F]oren de parer se fes elecció de tres jurats per a l'any present e que la dita elecció se faça *a vots* segons es en bona practica.⁶¹

5.2.1. Figura també el relat de la sessió de votació dels consellers per a l'elecció dels jurats, corresponent a l'any 1502, convocada pel jurat Antoni de Comalcoriz, en la qual actua com a notari Miquel del Riu:

[Y]o dit Miquell del Riu e lo dit jurat de manament dels dits conselles, a una part del consel de uno en uno votaren en Deum e sses consciencies e axi yo dit notari escrigui los vots de cadahuno, e fforen apres pressents tots los dits conselles, legits los vots de cadahuno a qui abien votat en jurat, e ffont vist, legit, hoyt e contat que en Jaume Fferer te XIII vots, en Miquell Castanessa te XIII vots, en Luys Diez XII vots; alguns altres tingueren pocs vots. E axi tots los dits conselles en continent requiriren e manaren als dits en Jaume Ferer, en Miquell Castanessa, en Luys Diez que acceptassen e jurassen etc.⁶²

5.3. També se segueix el mateix sistema en la designació dels *almutaçafs* (anys 1501 i 1502) i de les *guardes* (any 1502):

E mes fonch deliberat per lo dit consell que fossen elegits los *almutaçaffs* *per vots*.⁶³

[E]s practica antiga y loable en la present vila de Fraga apres de esser feta elecció de jurats que's faca elecció de *almutaçafs*. [...] E fonch deliberat per tot lo dit concell que's fes dita elecció *a vots*.⁶⁴

E tot lo dit concell fonch de parer que [...] fossen elegits [...] les dites *guardes* *a vots*.⁶⁵

59. 'Manifestació de la voluntat per a l'elecció d'algú en exercici d'un dret conjuntament amb altres' (DCVB).

60. 1503, 30 gener, f. 288r.

61. 1504, 29 gener, f. 303r.

62. 1502, 23 gener, f. 266v.

63. 1501, 7 març, f. 253v.

64. 1502, 31 gener, f. 267r.

65. 1502, 7 febrer, f. 267v.

5.4. De vegades, els *almutaçaffs* i *preados* es nomenen per *albarans* 'cèdula, paper escrit acreditatiu d'un fet o ordenador del que cal fer'.⁶⁶ Els següents textos parlen d'aquest procediment:

E fonch deliberat per tot lo consell qu'el dit jurat ab tres o quatre conselles en Deu y ses bones conçiencies *fessen elecció de dits almutaçaffs per albarans*. E per tant dit jurat, en Jaume Ferrer, en Luis Diez, en Miquel Castanesa y en Johan Siso *feren sos albarans* e per dits *albarans isqueren en almutaçaffs* per a l'any present [...] E mes los sobredits jurat y senyors de conselles *per albarans feren elecció de preados e isqueren en preados* de l'any present.⁶⁵

[T]ot lo dit concell seguint la practica antiga delibera que los senyors de jurats y dos promens se apartassen y *ab albarans traquessen preados* per a l'any present e axi apartats dits senyors de jurats ab alguns promens *feren sos albarans e isqueren preados* per a l'any present los honrats en Miquel Castanesa y Miquel Spills, veïns y habitants de dita vila [...] E tot lo dit concell concord axi justat fonch de parer que los senyors de jurats ab alguns del dit concell se apartassen y *elegissen almutaçaffs* aquelles perssones que ses bones conçiencies lis dictarien. E axi juxta la dita deliberacio apartaren-se los senyors de jurats, mossen Marti Johan de Lobets, mossen Pere Duran, mossen Frances Pallas, Martin de Vera, Ramon Vallabriga y Ramon Pallas los quals tots concorts *elegiren en almutaçaffs* per a l'any present als honorables en Miquel Pallas y en Johan Sebra, veïns y habitants de dita vila.⁶⁸

Aquesta forma d'elecció ja s'havia emprat per als *preados* l'any 1501: «lo dit concell axi justat feu elecció de *preados per albarans*».⁶⁹

5.5. D'altra banda, els *preados* també s'escullen «a rredolins»: «E tot lo dit concell fonch de parer que los dits *preados* fossen elegits *a rredolins*».⁷⁰ El *redolí*⁷¹ és una 'boleta de cera, o un rotlet o tireta de pergamí, en els quals s'escrivien o es ficaven

66. DCVB, *s. v.* *albarà*. De l'àrab *barâ* 'a 'dispensa', 'rebut, carta de pagament' (DECat, *s. v.* *albarà*).

67. 1503, 12 febrer, f. 289v.

68. 1504, 5 febrer, f. 306v.

69. 1501, 7 març, f. 253v.

70. 1502, 7 febrer, f. 267v.

71. Der. de *redol* 'cosa de contorn rodó', 'dit d'objectes de figura circular', postverbal del verb *redolar* (< ll. vg. *ROTULARE); resta a Mallorca, al País Valencià i en el català occidental. La forma assimilada predomina en el cat. or. i ross. (vegeu DCVB, *s. v.* *rodolí*; DECat, *s. v.* *roda*). Cf. l'arag. med. *redolín* (TERRADO, 1991, p. 299), *redolino* (ANDOLZ, 1992).

els noms dels candidats a certs oficis públics; i després es tiraven a sort, insaculant-los i fent-los treure del sac, o altre receptacle, per una persona innocent o de confiança'.⁷²

6. INTERVENCIÓ DELS JURATS

6.1. Els jurats, a més de convocar i presidir el Consell (cf. els § 2.3 i 3.2), i tenir cura que s'acomplissin els acords de l'assemblea municipal, havien de mantenir l'ordre públic i vetllar per la seguretat de la vila. Però ocorren incidents que pertorben la tranquil·litat: «algunes malivoles perssones temerariament y sin fundament de raho» van fer repicar la campana de l'església –important mitjà de comunicació car amb els diferents tocs es difonien arreu les noves–, i «daren ocasio de *avalotar*⁷³ lo poble»:

En et sobre la proposicio feta per los senyors de jurats dients que com a tots es notori en estos dies mes prob passats algunes malivoles perssones temerariament y sin fundament de raho rrepiquaren o feren rrepiquar la campana de Sant Agosti i daren ocasio de *avalotar* lo poble y causar algun escandol en gran me[n]yspreu dels senyors de oficials e que lo consell fes sa bona deliberacio sobre aço que se'n deu ffer. E oida dita proposicio tot lo dit concell concort fonch de parer que sabuda la veritat qui son aquells tals que sien castigats a ffi que a ells sie castich y a altres terror y exemple.⁷⁴

6.2. Altres esdeveniments no solament pertorben la tranquil·litat, sinó que també causen inseguretat als seus habitants; així, un veí de la vila ha estat promovedor d'escàndols i discussions (*comovedor*⁷⁵ de *bolicis*⁷⁶ y *questions*⁷⁷) en fer-li tres *coltelades*⁷⁸ a un altre:

72. Amb aquest sentit es troba *redolí* en molts documents legals i administratius del segle XIV (DECat, s. v. *roda*).

73. 'Moure tumultuosament' (CASANOVA, 1988, p. 48). Probablement del llatí VOLUTARE 'agitar', der. de VOLVERE 'girar, donar voltes'. Variat emprada en indrets del cat. occ., per exemple, Aitona, Maestrat, Castelló, València (DCVB). La forma dissimilada *avalotar* s'atesta des de mitjan segle XIV i continua essent la usual al País Valencià, a Mallorca i fins en part del cat. occ. (DECat, s. v. *esvalotar*); cf. l'arag. med. *auolotar* 'alborotar' (TERRADO, 1991, p. 232).

74. 1504, 17 març, f. 311r.

75. 'Excitador, agitador' (DCVB, s. v. *commovedor*).

76. Cf. *bullicis*, *bullícia* 'agitació sorollosa' (DCVB).

77. 'Discussió, renyina; baralla de paraules' (DCVB, s. v. *qüestió*).

78. Der. del llatí CULTELLUS 'ganivet petit, punyaler' (DECat, s. v. *coltell*), que ja e documenta en el *Tirant* (DCVB, s. v. *coltellada*). Vegeu també *coltalades* [1359] 'cops i ferides produïdes per un coltell' (MIRALLES, 1984, vol. II, p. 104).

Tots concorts fferen la provisió següent: Ates y considerat que Cristoval Carcases sie *comovedor de bolicis y questions* et dimarts mes prop pasat a traycio en la carera general a donat a Monsarat Villanova tres *coltelades*, et per totes aquestes coses dit consel determine sie foragitat⁷⁹ de dita villa y termes, e si apres hun dia que dit manament li sie fet, sira trobat, sie encorregut en pena de mort natural.⁸⁰

6.3. Així, doncs, en veure's afectada la vila per *grans desordes y bolicies* ('agitacions sorolloses, escàndols'),⁸¹ reuneixen el Consell general per tal de redactar algunes ordinacions:

[A]tenents y considerants los grans desordes y *bolicies* que en la present vila son, e vist que esta preparada a grans escandols e inconvenients, e per benefici y repos de aquella volen se façen algunes ordinacions ab les quals los bons sien enfavorits y los mals encorreguts y castigats.⁸²

6.4. Hauran de convocar en diverses ocasions el Consell per elaborar distintes ordinacions que serveixin per a aconseguir el *benefici y redrez*⁸³ de la vila:

[Q]ue tots concords *façen algunes ordinacions* a benefici y repos de dita vila [...] E los dits elegits dessus nomenats, acceptants spontanement, jurararen [*sic*], en poder de mi Berthomeu Roma notari per Deum etc., de *fer dites ordinacions en Deu y ses bones conciencias a tot benefici y redrez* de dita vila, y de justar-se dema entre set y vuit per fer dites ordinacions etc.⁸⁴

E tot lo dit concell y singulas de aquell, oida dita proposició feta per los dits senyors de jurats tots unanimes y concorts y nigu d'ells no discrepant ni contradient *foren de parer que les dites ordinacions se façen al beneffici y redrez de la vila*. E ssi esser pot que sien breus y compendioses e que en elles haja de concorrer la voluntat de tots los estats y que tinguen majors forces e que la *diligència y execució sie rremesa a la bona discreció dels senyors de jurats*.⁸⁵

79. 'Expellit, llançat a fora' (DCVB, s. v. *foragitar*).

80. 1501, 31 març, f. 256r.

83. Cf. *bullicia* [*boll-*, *-issia*] 'bullicio, algazara' (*Diccionari Aguiló*). El DCVB, s. v. *bullicia*, atesta *bollicia* (1591), i *bollicies* (s. XVI). Sembla segur que almenys la forma femenina *bullicia* fou genuïna en català des de l'edat mitjana (DECat, s. v. *bullir*, n. 2). Comp. *avolesa* 'maldat, dolentia' (DCVB).

84. 1501, 9 abril, f. 256r.

85. 'Reforma' (LABÈRNIA, s. v. *redrés*), 'enmienda, reforma' (*Diccionari Aguiló*, s. v. *redrés*); 'acció i efecte de redreçar', 'reforma per a millorar alguna cosa', 'esforç de millora' (DCVB, s. v. *redreç*; [1479] DECat, s. v. *dret*).

86. 1501, 9 abril, f. 256v.

85. 1502, 17 juliol, f. 278r-v.

6.5. Són elegits per anar a comunicar al rei totes les necessitats que té la vila i per suplicar-li que miri en *lo redrez* d' aquesta.

En et sobre la proposició feta per los dits senyors de jurats dients com lo diumenje mes prob passat *fonch feta eleccio d'en Jaume Ferrer y d'en Miquel Castanesa jurats para anar al senyor rrey per suplicar sa alteza vulla mirar en lo redrez y be de aquesta vila juxta hun memorial o instruccio que tenen de les neçessitats y coses que ocorren en dicha villa*, empero diu en Jaume Ferrer que en tals o semblants actes y negocis han mester perssones de bona intelligencia e que per a en aquest cas el se te per insuficient perssona e que prega al consell lo hajen per escusat [...] E tot lo dit concell axi justat estigue i perssevera en la dita eleccio feta dels dits senyors de jurats, co es d'en Jaume Ferrer y de Miquel Castanesa.⁸⁶

E mes fonch notificat al concell per los senyors de jurats dients *com lo rrey nostre senyor, desigant lo be y rredrez de aquesta vila, ha manat se fessen algunes bones ordinaçions e que sa alteza vistes aquelles les decretara e que'l dit concell delibere lo que se deu·er*⁸⁷

6.6. Han de contribuir també a *la endreta*⁸⁸ *de la vila* ('bona imatge'):

E mes fonch deliberat que hu dels senyors de jurats ab hun notari vajuen perssonalment a Miravet y alli cobren tots aquells actes y scriptures que satisfaran en la *endreta de la vila* sobre les diferencies que son entre la vila y Torrent.⁸⁹

E lo dit n'Anthoni Gil jurat accepta dit carrech e per honra de la vila se oferi anar sin salari nigu al dit loch d'Escatro ensemble ab lo dit mossen Carvi e treballara per la *endreta de la vila* tot lo que pora.⁹⁰

7. INTERVENCIÓ DEL MOSTASSÀ

És important per als habitants de la vila tenir provisió suficient de blat⁹¹ a la botiga, però no sempre ocorre així. En aquesta ocasió, «per quant en la botiga ha

86. 1502, 18 setembre, f. 283r.

87. 1503, 15 maig, f. 294v.

88. Vegeu *endret* 'la cara millor d'una cosa (oposada al revers)', [1549] comp. *in-dret* 'lloc, paratge', occ. *endrech*, fr. *endroit* (DECat, s. v. *dret*).

89. 1502, 10 abril, f. 272v.

90. 1504, 14 febrer, f. 308r.

91. Antigament, i avui encara en molts parlars del nord-oest, designà col·lectivament tots els principals cereals (DECat, s. v. *blat*).

molt poc blat y si no ssi posa orde sera tantost distribuït y no y haura res», «lo concell general ab intervencio del magnifich mossen Gaspar Agosti, en Francoy Morach fidalgo y Mahama Abenjuma jurat de la aliama de moros» acorda que «Jaume Ferrer no pugue liurar⁹² blat nigu de la botiga sino ab intervencio de algu dels *almutaçaffs*». A continuació, s'especifica en què consisteix la funció de l'*almutaçaf* i quan ha d'exercir-la:

[Q]ue lo dit *almutaçaf* faça son memorial⁹³ y prenga de jurament al qui penra blat si·l vol per a ell o no; e si per altri·l vol no li'n facen y ssi per a ell lo vol, si tendra rahonable provisio de farina, lo qual sia remes⁹⁴ a arbitre del dit *almutaçaff*, no li'n facen e ssi li sera vist facen-li'n moderadament e per escusar algun tant de treball als dits *almudacaçfs* proveiren qu'es faça crida per los locs acostumats de la vila que los qui volran blat lo haien a penre lo dimarts y el dijous.⁹⁵

8. INTERVENCIÓ DE LES GARDES

8.1. En exercici del seu càrrec, la seva actuació va encaminada a protegir l'horta i, de vegades, com és el cas present, han de sol·licitar al Consell «favor y justícia»:

[E]n aquest dia present y damunt escrit en Guillem Beringuer y Pere Abella *com a guardes de la vila han pres dues degolles*⁹⁶ *en l'orta de dita vila de bestiar de Torrent* e que hu nomenat Giner de dit loch de Torrent lis ha fet rresistencia per levar-lis dites degolles. E per ço han suplicat dits jurats y conçell lis donen favor y justícia, en altra manera diu que no exerçiran dit ofici de guardes e que lo consell ne fes sa deliberacio. E tot lo dit conçell axi justat fonch de parer que a les dites guardes se lis done favor per la vila e sien emparats y afavorits en tot ço que de justícia la vila pora fer.⁹⁷

92. 'Posar en poder, en mans o a disposició d'algú', 'adjudicar' (DCVB, *s. v. lliurar*; DECat, *s. v. lliure*).

93. 'Escrit on són consignades les coses que cal recordar o tenir presents, especialment l'escrit en què es fa una petició al·legant els motius en què es funda' (DCVB).

94. 'Posat a càrrec, a judici o a arbitri d'algú' (DCVB, *s. v. remetre*).

95. 1504, 24 març, f. 312v.

96. 'Acte de degollar un cap de bestiar trobat fora de l'empriu' [1580] (DECat, *s. v. coll*). Vegeu també *degolla* 'costum que permetia als veïns degollar els caps de bestiar que en major nombre del permès entraven a pasturar' (*Diccionari Aguiló*). Comp. l'arag. med. *degüella* 'cierta pena que se imponía por la entrada de ganado menudo en sitio vedado' (ANDOLZ, 1992).

97. 1503, 7 maig, f. 294r.

8.2. És, així mateix, responsabilitat de les guardes notificar als jurats el perjudici que es causa sobre els prats i l'horta: «per relacio de les guardes, han sabut com molts jahen de nit ab sses besties y averies⁹⁸ de nit en los prats y en l'orta y no sols talen⁹⁹ la erba mas encara talen los fruyts de les gents». Amb tal motiu «oida dita proposicio foren de parer tots concorts y establiren y ordenaren que *de aci per tot lo mes de juny primer vinent de l'any present nigung vei ni habitant de dita vila ab sses averies axi de besties mulas com bovines no pugue jaure*¹⁰⁰ de nit durant dit temps en la orta ni prats de dita vila»; en cas contrari, se li imposarà una multa de «cinch sous per parell per cada volta». I «perque algu en les sobredites coses ignorancia allegar no puga, manen que per veu de crida publica per los locs acostumats de la vila sia preconizat e publicat».¹⁰¹

8.3. A pesar que és missió de les guardes vigilar l'horta, la situació arriba a ésser desesperada a causa de «los grans desordes y abusos que's fan en los bens y fruyts de les gents»; amb la qual cosa *los senyors de jurats* consideren que «empero seria necessari *se metessen sobreguardes*¹⁰² a ffi que los fruyts de les gents sian millor guardats y conservat [sic]». Així, «tot lo dit concell o la major part de aquell axi justat delibera *metre sobreguardes* [...] donant y conferint-lis ple y bastant poder per a exercir totes y cadahunes coses que al dit ofici se esguardan».¹⁰³

8.4. D'altra banda, *los senyors de jurats*, a causa del mal estat del pont, han encarregat a les guardes que busquin la fusta, que ha desaparegut de la «yglesia de sant Berthomeu», ja que és necessària per a la seva reparació. Els dits oficials comuniquen al Consell que han esbrinat que se l'han apropiada molts *particulas*, i el Consell decideix que la que sigui trobada en el seu poder sigui cobrada:

[E]n et sobre la proposicio feta per los dits senyors de jurats dients com lo pont d'esta vila esta molt mal tractat y en camí de perdicio y, com per a repar

98. 'Animals domèstics en general' (DCVB, s. v. *averia*).

99. 'Devasten tallant l'herba i destruint collites' (DCVB, s. v. *tallar*).

100. Forma ja documentada a les primeres dècades del segle XIV, que es localitza a algunes comarques rosselloneses i del cat. or. muntanyenc del nord, i pràcticament a tot el cat. occ. El mot avui, en alguns indrets d'Aragó, per exemple Fraga, ha caigut en desús i ha estat substituït per *estar gitat*; i també a bona part de les comarques valencianes (DECat, s. v. *jeure*).

101. 1503, 28 maig, f. 295r.

102. 'Guarda encarregada de vigilar-ne una altra' (DCVB, s. v. *sobreguarda*). Vegeu també *sobreguarda* 'segon guarda, guarda doble per a més seguretat' (LABÈRNIA, 1840); *Diccionari Aguiló*, s. v. *sobreguarda*, «[...] "Los dits senyors deputats han a fer un altre ofici, lo qual se apella sobreguarda; te a veure sobre les guardes dels camins si fan fraus alguns..." Mora, *Furs de València*, 185».

103. 1502, 7 agost, f. 280r-v.

de aquel lis fonch dit que en la yglesia de sant Berthomeu de dita vila havia molta fusta y no n'i han trobat, han fet fer pesquisa sobre aço a les *guardes*, les quals en consell han feta hostenssio de la pesquisa per la qual conste que molts particulas de dita vila han pres de dita fusta. E que lo concell mire y delibere sobre aco lo que ben vist li sia [...] y la fusta que.s trobara en esser en poder de particulas perssones que.s cobre per inventari.¹⁰⁴

9. INTERVENCIÓ DEL VEEDOR

Es requereix freqüentment –així ho palesen diverses actes– la presència i intervenció del *vehedor* ('persona encarregada de veure com estan les coses d'un ram determinat, per comprovar-les o valorar-les',¹⁰⁵ 'testimoni de vista'¹⁰⁶), sobretot per a solucionar diferències sorgides entre veïns pel que fa a camins, termes, parets, fites... Escullo, tanmateix, un text, en el qual es relata l'anada del *vehedor* i el seu ajudant a l'*abellar*¹⁰⁷ d'un veí de la vila per veure i valorar el dany que li havien fet en les *arnes*¹⁰⁸ i, després d'haver *releuat*¹⁰⁹ lo *brescat*,¹¹⁰ han pogut avaluar el dany tant de mel com de cera:

Eadem los honorables en Bernat Miquel vehedor y Johan Pescador coadiunt seu, donat y assignat per los senyors de jurats fan rrelacio com ells a instancia

104. 1502, 13 abril, f. 273r.

105. DCVB, s. v. *veedor*.

106. Amb aquest sentit ja es documenta a finals del segle XIII i amb el d' 'inspector' un segle més tard (DECat, s. v. *veure*).

107. 'Conjunt de ruscs d'abelles' (DCVB). Comp. l'arag. *arnero* «com a tots es notori de com lo pont esta en gran perill y los pontes no tenen diligencies nigunes en reparar aquell; ans tenen per cert que si algun desbarat se esdeve en ell y si en tot o en part se derruex ja los pontes no tenen forma de reparar aquell, per quant ja se hauran distribuïda quanta fusta tenien en *arnero*» (1502, 10 abril, f. 272v), que s'atesta a Bissaurri (ROHLFS, 1985), Benasc (ANDOLZ, 1992); cat. occ. *arner* (Berga, Andorra, Pallars, Bonansa, Pobla de Segur, Tremp, Pla d'Urgell, Tamarit) (DCVB).

108. El mot *arna*, d'origen incert, probablement preromà (podria ser un derivat *ARONA format en una llengua indoeuropea), és avui un mot de tot el català occidental, que s'estèn no solament, de llarg a llarg de les marques d'Aragó, sinó també al sud i nord-oest de l'oriental; en canvi, en cat. central *rusc*, nord-est de l'oriental i rossellonès *buc d'abelles* (localment, *buga*), balear *casa* o *ca(s)era d'abelles*, Maestrat i val. nord *baso*, val. central *colmena* (DECat). Comp. l'arag. *arna* (ROHLFS, 1985; ANDOLZ, 1992).

109. 'Alçat, aixecat' (DCVB, s. v. *rellevar*).

110. 'Conjunt de bresques'. Mot que, amb aquest sentit, es localitza a Mallorca (DCVB).

y requisicio del senyor en Domingo Cellart, vei y habitant de dita vila, y per manament de dits senyors de jurats son anats personalment a l'abellar del dit en Domingo Cellart per veure y prear cert dany que dix li havien fet en les arnes de dit seu abellar y, vist dit dany, rreleuat lo *brescat* que han trobat en dit abellar, han preat dit dany axi de mel com de cera, vint y tres sous en Deu y en sses consciencies.¹¹¹

10. CONSIDERACIONS FINALS

Aquesta selecció de documents, rica i interessant des del punt de vista històric i social per a una història de les institucions, és representativa per a mostrar una parcel·la lingüística del parlar de Fraga de principis del segle XVI. Ens ofereix un lèxic d'àmbit general català, propi d'aquest tipus de registres, al qual s'incopren elements de la parla, diatòpicament occidentals (*coltellades*, *avalotar*), coincidències entre àrees allunyades (*brescat*), al costat de casos de continuïtat amb l'aragonès (*jurada*, *almutaçafs*, *redolins*, *degolla*, *arnes*, *arnero*).

M. ROSA FORT I CAÑELLAS

BIBLIOGRAFIA

- AGUILÓ, Marià (1988). *Diccionari Aguiló* [Materials lexicogràfics revisats i publicats per Pompeu Fabra i Manuel de Montoliu]. Ed. facsímil. Barcelona: Alta Fulla. 4 v.
- ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de B. (1968-1969). *Diccionari català-valencià-balear*. 2a ed. Palma de Mallorca. 10 v.
- ALVAR, Manuel (1953). *El dialecto aragonés*. Madrid: Gredos.
- ANDOLZ, Rafael (1992). *Diccionario aragonés*. 4a ed., corregida i augmentada. Saragossa: Mira.
- CASANOVA, Emili (1988). *El lèxic d'Antoni Canals*. València: Biblioteca Sanchis Guarnier. Institut de Filologia Valenciana. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- COROMINES, Joan (1980-1991). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial. 9 v.
- GOROSH, Max (1950). *El Fuero de Teruel*. Estocolm.

111. 1501, 6 gener, f. 318v.

- LABÈRNIA, Pere (1840). *Diccionari de la llengua catalana*. Vol. II. Barcelona: Estampa dels hereus de la V. Pla.
- MIRALLES, Joan (1984). *Un llibre de cort reial mallorquí del segle XIV (1357-1360): Introducció, transcripció i estudi lingüístic*. Mallorca: Institut d'Estudis Balearics: Moll. 2 v.
- MOLL, Francesc de B. (1952). *Gramàtica històrica catalana*. Madrid: Gredos.
- ROHLFS, Gerhard (1985). *Diccionario dialectal del Pirineo aragonés*. Saragossa: Institución Fernando el Católico.
- TERRADO, Javier (1991). *La lengua de Teruel a fines de la Edad Media*. Terol: Instituto de Estudios Turolenses.

DINÀMICA DE LA LLENGUA I IMATGE NORMATIVA

Tota realitat de la mena que anomenem *llenguatge natural* és dinàmica i diversa en la seva naturalesa i en les seves condicions d'existència, malgrat que sovint l'escola –allí on n'hi ha hagut– i la lingüística –allí on s'ha desenvolupat– ens n'hagin transmès una visió estàtica i monolítica. Qualsevol dels molts llenguatges naturals que hem arribat a crear els humans mitjançant la nostra capacitat de representació simbòlica, de comunicació i d'interacció recíproca és una realitat alhora plural i específica, que codifica no solament els continguts conceptuals i afectius que hi vehiculem sinó també aspectes importants de la nostra identitat col·lectiva i de la nostra personalitat individual.

El caràcter específic d'una llengua és donat per la seva associació amb una comunitat humana determinada i per la consciència de continuïtat històrica amb què la dota, mitjançant la seva transmissió de generació en generació i el paper central que hi té en el procés de la reproducció cultural. Adquirir la llengua de la comunitat és la manera més directa d'esdevenir-ne membre efectiu i, en adquirir-la, hom assumeix també el llegat cultural propi d'aquesta comunitat.

El seu caràcter plural es manifesta en les distintes varietats a què l'aboquen les seves tendències centrífugues naturals, resultants de la dinàmica interna de la llengua en qüestió i de la seva distribució entre grups de parlants jerarquititzats socialment i entre grups de parlants estesos al llarg del domini lingüístic. Entre aquests darrers presenten un interès particular els grups fronterers, aquells que per llur ubicació geogràfica pateixen alhora les conseqüències d'un allunyament de les àrees centrals des del punt de vista de l'articulació sociocultural, sociopolítica i sociolingüística de la comunitat, i els efectes expansius de la influència d'un(s) altre(s) centre(s) d'irradiació lingüística aliena. Quan, a aquesta situació de marginalitat lingüística objectiva, s'hi afegeixen a més discontinuïtats territorials (com és el cas de la insularitat –penseu en les Illes Balears– o les situacions d'enclavament –penseu en l'Alguer–), administratives

(pertinença a divisions administratives distintes, com és el cas de la Franja d'Aragó en relació amb el Principat o el País Valencià) o polítiques (pertinença a estats diferents, com el Rosselló o l'Alguer en relació amb el Principat), la complexitat de la situació, mesurada no solament en termes lingüístics objectivables –aparició de dialectes de contacte, de varietats lingüístiques mixtes–, sinó també en termes identitaris i actitudinals –conflictes d'atribució personal a grups diferents en funció de criteris distintos o de manipulacions externes interessades–, s'incrementa de manera inevitable.

És precisament tant pel seu caràcter específic com per la seva naturalesa dinàmica, i pel caràcter plural que en deriva, que la llengua catalana ens agermana avui ací com a membres d'una mateixa comunitat lingüística, i res no hi fa que la meua veu i les vostres veus no sonin ben bé de la mateixa manera: la història amb majúscula de la nostra comunitat i la història amb minúscula de cadascun de nosaltres ens han afaïçonat de tal manera que, mostrant-nos i sentint-nos diversos en el parlar, ens sabem tanmateix de llengua comuna. I aquesta situació no res ni ningú podrà alterar-la per molt que hom s'entesti a denominar la nostra parla amb noms diferents o a negar-nos-en el nom. I, per tal com ens sabem de llengua comuna, en compartim un sol codi escrit i una única imatge normativa. Aquesta imatge normativa, versió idealitzada i en part convencional de la llengua rebuda, a tots ens aixopluga i per a tots és la nostra llengua de referència.

L'Institut d'Estudis Catalans, que té entre els seus objectius prioritaris l'estudi de la llengua catalana en les seves diverses varietats i que en té encomanada l'elaboració de la normativa ortogràfica, gramatical i lèxica, pretén desplegar una política de la llengua que, tot acollint, dins els límits estrictes d'una normativa unitària, la significativa aportació creativa dels diversos parlars regionals, tendeixi, d'una banda, a reforçar els lligams entre parlants d'orígens diversos i, de l'altra, a garantir que tots els parlants reconeguin com a cosa pròpia el model normatiu. És clar que això no depèn solament de les característiques internes d'aquest darrer ni de la voluntat de la institució, sinó d'antuvi dels mecanismes socials de control lingüístic, molt en primer lloc de l'escola. Per això ha calgut guanyar abans que res la batalla pel català a l'escola i continuar lluitant per l'escola catalana, i convé tot seguit mantenir-s'hi. Vosaltres mateixos n'heu fet l'experiència en unes condicions no precisament favorables.

Aquesta política de la llengua respon, no pas a la voluntat d'engrandir la base demogràfica de la llengua catalana –una llengua té el nombre de parlants que té, i, contra allò que alguns semblen creure, no cal que s'hi comptin per desenes o centenars de milions perquè en mereixi el nom o perquè sigui viable en el món actual–, sinó a la voluntat de donar cohesió i autoestima a la comunitat de parlants. Importa, doncs, que no vegem la relació entre els nostres diversos parlars i la nostra imatge unitària de la llengua catalana com una oposició exclouent, ans, ben al contrari, com una complementarietat funcional i simbòlica, que ens enriqueix individualment i col·lectivament.

Tot amb tot, potser sí, que, almenys en part i en algunes contrades, la crisi de la llengua catalana és una crisi de creixement: de creixement demogràfic en part, en la

mesura que nous contingents de població, especialment entre els joves, s'incorporen a la comunitat catalanoparlant com a usuaris d'una segona llengua; també, en part, de creixement funcional, en la mesura que la presència de la llengua en les més diverses activitats socials va afermant-se i ampliant-se. Aquesta crisi es manifesta, d'una banda, en l'aparició de fenòmens d'interferència estructural diversos i de noves varietats de la llengua, el caràcter transitori dels quals o, contràriament, llur estabilització eventual és encara una qüestió que resta oberta; i també es manifesta, d'altra banda, en les provatures diverses i més o menys reeixides d'elaboració funcional de la llengua per a cobrir necessitats d'expressió abans inexistents o impensables. En són una mostra les múltiples iniciatives en l'àmbit dels manuals d'estil, el desenvolupament de terminologia, l'elaboració de «models de llengua» pels i per als mitjans de comunicació. Atesa aquesta situació, doncs, no és pas estrany que la nostra comunitat travessi un període caracteritzat per l'àmplia necessitat de suport i assessorament lingüístic, i que, al mateix temps, les circumstàncies del contacte de llengües i els seus efectes no siguin tal vegada gaire diferents en naturalesa a les àrees rurals marginals i als centres urbans. Darrerament hom sol descriure aquesta mena de situacions, en què coexisteixen codis i recursos lingüístics diversos, com el problema, a què es veuen abocats els parlants, de gestionar l'heteroglòssia. L'ús d'aquests codis diversos, dins el context lingüístic unitari, expressa determinades posicions dels parlants, llurs agrupacions i llurs exclusions, llur cohesió i llurs esclertes, llurs seguretats i llurs conflictes.

L'al·lusió a una crisi de creixença, tanmateix, no hauria d'amagar-nos la delicada situació en què es troba la nostra llengua per causa de la inèrcia del passat i la perduració, més o menys soterrada, més o menys palesa, d'una política global de minorització, fragmentació i estigmatització social de la llengua catalana. Els processos de normalització lingüística endegats en les diverses zones del domini, distints entre ells pel que fa als ritmes i a les necessitats prioritàries però històricament associats sempre a processos de democratització política general, han de tenir com a objectiu darrer el d'aturar aquestes tendències disgregadores i redreçar una situació sociolingüística anòmala. Els agents responsables de la normalització lingüística són d'antuvi les institucions democràtiques, però aquestes ni són les úniques ni necessàriament les capdavanteres, i per bé que hom no pot culpabilitzar els membres de la comunitat lingüística d'una anomalia que són els primers a patir, hom tampoc no ha d'oblidar la responsabilitat que els pertoca, des de llur contribució a la reproducció lingüística mitjançant la transmissió del llenguatge tradicional en el si familiar fins a la reivindicació de llurs drets lingüístics a través de l'acció i la participació organitzada en l'activitat política i cultural. Hom ha descrit la *situació minoritària* com l'exacerbació de l'angoixa per la construcció dels límits del propi grup, per la construcció d'una realitat social que, tot i que és i se sap «diferent», té el seu sentit en l'ordre de les coses, però que és vista i presentada pels forasters com un fet «aberrant». En la lluita per la seva autoafirmació, el poder políticament constituït, tot sovint fruit de l'atzar històric ell mateix, pretén emparar-se també del poder simbòlic, en virtut del qual

s'atorga el dret de manipular identitats i, en conseqüència, de fer i desfer grups humans. Ni com a investigadors ni com a ciutadans hauríem de deixar-nos induir a una consideració fragmentària de la nostra realitat lingüística pel sol fet que les fronteres administratives no coincideixin amb les fronteres lingüístiques o dialectals.

La superposició d'aquestes fronteres, entre altres, dóna lloc a agrupacions diverses i no congruents entre elles, i, en conseqüència, pot generar identitats distintes, les quals poden ésser compatibles o entrar en conflicte en la mesura que les unes continguin elements considerats excoents per les altres. Hom ha assenyalat el conflicte d'identitats que pateixen els habitants de la Franja per la seva doble condició d'aragonesos i de catalanoparlants. El conflicte, si n'hi ha, no el crea aquesta doble condició per ella mateixa –tothom sap que els andorrans són catalanoparlants i que això no els crea cap conflicte d'identitat o que els australians són anglòfons i els quebequesos són francòfons, i n'estan molt–; el conflicte es genera quan els aragonesos neguen que hom pugui ésser-ho parlant català o els catalanoparlants qüestionen, del Principat estant, que hom pugui ésser-ho tot reconeixent-se aragonès. Sense oblidar les causes històriques que són a l'origen d'aquesta dissociació i sense oblidar que aquest conflicte es dóna més aviat en el discurs metalingüístic –que és com dir ideològic, i que, per tant, és possible imaginar, i fins i tot comprovar, l'existència, a la Franja, d'un discurs alternatiu en què hom es reconeix català simplement pel fet de parlar aquesta llengua–, sense oblidar res d'això, doncs, aquesta situació no dóna dret a ningú per a voler separar les parts d'una comunitat lingüística unitària i, en canvi, els ciutadans aragonesos de parla catalana tenen tot el dret d'aprendre, usar i preservar llur llengua en un context jurídic i polític que així els ho faciliti. La iniciativa de les Corts d'Aragó, concretada en el dictamen per la cooficialitat de les llengües de l'Aragó (vegeu l'aportació de J. Becana en aquest volum), sembla que vol menar les coses en aquest sentit. Ara cal esperarçar que el govern autonòmic hi serà sensible i prendrà les mesures adequades.

Mantenir la llengua pròpia en situacions de marginalitat és no solament una responsabilitat envers el conjunt de la comunitat, sinó també envers la humanitat, almenys si entenem que la diversitat lingüística i cultural amb què aquesta es manifesta sobre la faç de la terra és un patrimoni que cal conservar i una riquesa que cal no malbaratar; car, d'una banda, tota llengua conté en ella mateixa l'expressió entera d'una part selectiva de l'experiència humana i, d'altra banda, nosaltres, els catalanoparlants, som els únics que podem servir, en condicions naturals d'existència, la part d'aquell patrimoni que ens ha estat transmesa. Personalment, entenc que és un deute envers les generacions que ens han precedit i una obligació envers les que vindran, i també la nostra contribució singular a un món més humà. Es miri com es miri, i es vegi com es vulgui veure, un projecte, doncs, plenament ecològic.

JOAN A. ARGENTER

ÍNDIX ONOMÀSTIC*

- ABAD, Anton 91
ABELLA, Pere 116
ABENJUMA, Mahama 116
ADONZ, Domingo d' 100
AGUILÓ, Marià 119
AGUSTÍ, Gaspar 107
ALCOVER, Antoni M. 10, 13, 119
ALCOVER I PINÓS, M. del Carme 66, 91
Alfons I el Cast (rei) 48, 50
ALFORROIX, Muçot 108
ALLIÈRES, Jacques 14
ALVAR, Manuel 107, 119
ANDOLZ, Rafael 108, 112, 116, 118, 119
AMADES, Joan 90
ARACIL, Lluís V. 81
ARAMON I SERRA, Ramon 14
ARANZADI, T. de 12
ARGENTER, Joan A. 10, 124
ARTUSSELLA, Eixemèn d' 48
BADA, José R. → *Bada, Josep Ramon*
BADA, Josep Ramon 88, 90
BADIA, Ramon 92
BARNILS, Pere 14, 100
BEAUVOIR, Simone de 61
BECANA SANAHUJA, Josep M. 10, 80, 124
BELTRÁN, Antonio 96
BERINGUER, Guillem 116
BIBILONI, Gabriel 81
BLANC, Miquel 10, 74, 88
BOFILL I PICHOT, Josep M. 12
BOSCH I GIMPERA, Pere 12, 13
BROCÀ, Guillem M. de 12
CABESTANY, Joan F. 50
CABRÉ, Joan 12
CACIRERA, Dalmau → *Sacirera, Dalmau*
CADEVALL, Joan 12
CALASSANÇ (família) 88
CALASSANÇ, Josep de → *Josep de Calassanç*
CALDERS, Pere 90
Calixt II (papa) 51
CALUCHO, Andrés 87
Cambrils (senyors de) 47, 48

* Els números que apareixen al costat dels noms corresponen a les pàgines del text i de les notes d'aquesta obra. Han estat omesos els noms dels pobladors que figuren a les pàgines 53-57.

- CAPDEVILA, Arantxa 92
 CARBONELL, Jordi 10, 15
 CARCARÈS, Cristóbal 114
 CARRÉGALO, Josep A. 91
 CARRERA, Joaquín 89
 CARRERAS, Jaume 92
 Carví (mossèn) 115
 CASACUBERTA, Josep M. 14
 CASANOVA, Emili 113, 119
 CASAS, Creu 12
 CASTANESA (O CASTANESSA), Miquel 111, 112, 115
 CELLART, Domingo 119
 CHAUVÉLL, Josep A. 10, 65, 89, 90, 92, 93, 98
 CLARAMUNT, Teresa 65, 89
 COMALCORITZ, Antoni de 111
 COROMINES, Joan 14, 18, 119
 DESCLOT, Bernat 98
 DIES, Lluís 111, 112
 DURAN, Pere 108, 112
 ERMENGOL (bisbe) 54
 ESPILLS, Miquel 112
 ESPINAS, Josep M. 92
 ESPLUGA, Josep L. 92
 ESPRIU, Salvador 90, 92
 ESTEVE, Domingo 108
 ESTEVE, J. 104
 FABRA, Pompeu 13, 14, 119
 FALGUERA, Antoni de 13
 FARRÉ, Mònica 60
 FERRER, Jaume 111, 112, 115
 FORADADA, Antoni 107
 FORT I CAÑELLAS, M. Rosa 10, 119
 FRANCINO, Glòria 91
 GALÁN I CASTANY, Josep 10, 65, 89, 90, 93, 102
 GALINDO (família) 53
 GALINDO, Marià 53
 GARGALLO, Pau 87
 GIL, Antoni 107, 115
 GIMENO BETÍ, Lluís 15, 73
 GINER 116
 GIRALDÓS, Francesc 87
 GODAY, Josep 12, 13
 GOROSH, Max 107, 119
 GRIERA, Antoni 13, 14
 GUDIOL, Josep 12
 HADWIGER, J. 20
 IBARZ, Mercè 91, 92, 98
 JASSÀ, Teresa 91
 Jaume I de Catalunya-Aragó (rei) 55
 JOAN, Bernat 81
 Josep de Calassanç (sant) 88
 JUAN, Vicente 10
 LABÈRNIA, Pere 114, 117, 120
 LAFUERZA, Felipe 87
 LAMUELA, Xavier 81
 LANZUELA, Santiago 80
 LARRA, Mariano José de 84
 LATORRE, Fernando 10
 LLOBETS, Martí Joan de 112
 LLORENS I SOLÉ, Antoni 49
 LLULL, Ramon 98
 LOMBARTE, Desideri 65, 89, 90
 LÓPEZ LACASA, Marià 90
 LUPUS, Lucius Emilius 13
 MARAGALL, Joan 98
 MARCH, Ausiàs 98
 MARGOL, Antoni 109
 MARTÍ I POL, Miquel 98
 MARTÍNEZ CALVO, Pascual 57
 MASCLANS, Francesc 12
 MICOLAU, Juli 91
 MIQUEL, Bernat 107, 109, 118
 MIR, Bartomeu 104
 MIRALLES, Joan 113, 120
 MIRALLES, Salvador 87
 MOIX, Carles (monjo) 49
 MOLINER, Valentí 108

- MOLL, Francesc de B. 107, 119, 120
MONCADA, Jesús 91, 92, 98
MONCLÚS I ESTEBAN, Joaquim 10, 15,
53, 57, 88, 92
MONTCADA (família) 48
MONTOLIU, Manuel de 119
MONZÓ, Quim 92
MORA 117
MORAC, François 107, 116
MORAN, Josep 15
MORET, Hèctor 87, 90, 91, 92, 93
MUNTANER, Ramon 74, 98
NADAL, Josep M. 81
NAVARRO, Pere 67, 71, 72, 73
NICOLAU, Guillem 88
ORÇUYA, Pere 104
PACH, Pere 87
PAGÈS, Jaume 92
PALLARÈS, Joan 92
PALLARÈS, Maties 14, 87
PALLARS, Francesc 112
PALLARS, Miquel 112
PALLARS, Ramon 107, 112
PÉREZ TEMPRADO, Llorenç 12, 55
PERUCHO, Joan 92
PESCADOR, Joan 118
PIJOAN, Josep 12
PLANA I CASTELLVÍ, Josep A. 12
POLANCO, Lluís 81
PUIG I CADAVALCH, Josep 12, 13
QUINTANA, Artur 15, 65, 73, 80, 89, 92
RAFEL I FONTANALS, Joaquim 10, 14, 21,
22, 67, 73
RAJADELL, Lluís 91
Ramon Berenguer IV de Barcelona (comte
rei) 47, 48, 49
REALES, Rogelio 88
REGUANT, Salvador 12
RIBA, Oriol 12
RICART, Francesc 91
RIU, Joan 108
RIU, Miquel del 111
RODOREDA, Mercè 90, 92
ROHLFS, Gerhard 118, 120
ROIG, Montserrat 90
ROMA, Bartomeu 106, 107, 114
SACIRERA, Dalmau 107
SANCHIS GUARNER, Manuel 14
SANT MIQUEL, Miquel de 108-109
SARTRE, Jean-Paul 61
SASOT ESCUER, Mario 65, 91
SEBRA, Joan 112
SERRA I RAFOLS, Josep de C. 12
SISCAR (família) 88
SISÓ, Joan 107, 112
SISTAC, Ramon 10, 14, 15, 85, 92
SOLÀ, Joan 84
TERRADO, Javier 108, 112, 113, 120
TORRENT, Ferran 92
TORROJA (família) 48
TORROJA, Pere de (bisbe) 48, 51
TORROJA, Guillem de (arquebisbe) 48
VALIMANAÀ 56
VALLABRIGA, Ramon 105, 107, 112
VALLÈS, Edmon 88
VENY, Joan 14, 15, 81
VERA, Martín de 112
VERDAGUER, Jacint 98
VIDIELLA I JASSÀ, Santiago 14, 53, 87,
88, 89
VILADEMULS, Berenguer de (arquebisbe)
49
VILADRICH 98
VILLANOVA, Montserrat 114

